

בְּצֵלֶם

מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים

**הפרת זכויות האדם
של אזרחי לבנון
בידי ישראל**

ירושלים, ינואר 2000

בנין

מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים

הפרת זכויות האדם של אזרחי לבנון בידי ישראל

ירושלים, ינואר 2000

בצלם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ד.)

רחוב עמק רפאים 43 (קומה שניה), ירושלים 93141

טלפון: 02-5617271, פקס: 02-5610756

**B'TSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories**

43 Emek Refaim St. (Second Floor), Jerusalem

Tel. 02-5617271, Fax. 02-5610756

"بتسيلم" مركز المعلومات الاسرائيلي لحقوق الامسان في الاراضي المحتلة

شارع عمك رفايم ٤٣، (الطابق الثاني) القدس ٩٣١٤١

تلفون ٥٦١٧٢٧١-٢ - فاكس ٥٦١٠٧٥٦-٢

e-mail: mail@btselem.org

<http://www.btselem.org>

דו"ח בצלם מסי' 19

ISSN 0793-5196

מחקר וכתובה: יחזקאל ליין

עריכה: יעל שטיין

ריכוז נתונים: נגה קדמן

בצלם מבקש להודות לאנשים ולארגונים הבאים, שסייעו בהכנת הדו"ח וסיפקו חלק גדול מהמידע:

- עו"ד תמר פלג-שריק, המוקד להגנת הפרט
- עו"ד דן יקיר ועו"ד לילה מרגלית, האגודה לזכויות האזרח בישראל
- עו"ד צבי ריש
- איתן ברק, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב
- סטפני קורי, קבוצת מטינ
- היידי אלטמן והודא חאג-יחיא, מתנדבות בבצלם
- Human Rights Watch
- Amnesty International

צוות בצלם והנהלתו:

יו"ר ההנהלה: ד"ר אדי קאופמן

חברי ההנהלה: ג'ולייט אבו-עיון, איילת אופיר, פרופ' אריה ארנון, ד"ר מרון בנבנישתי, ד"ר ענת בילצקי, צביה גרינפלד, ד"ר מנחם הופנונג, ד"ר הנרייט דהאן-כלב, ויקטור לדרפרב, פרופ' אבישי מרגלית, גילה סבירסקי, ד"ר נאדירה קבורקיאן, ד"ר מנחם קליין, ד"ר אורית קמיר, ד"ר אמנון קפליוק, מיכל רפאלי-כדורי, פרופ' ליאון שלף.

מנכ"ל: איתן פלנר

חברי צוות בצלם: נגיב אבו רקיה, איריס גילר, סוהא דיאב, תרצה חריף, רני טלמור, ליאור יבנה, נעם לובל, יחזקאל ליין, התיר לנג, נעמה כרמי, גיסיקה מונטל, רסלאן מחגינה, בהא עליאן, נסרין עליאן, שרלי ערן, תומר פפר, נגה קדמן, צבי שולמן, יעל שטיין, נעמה תמרי.

עיצוב והפקה: סטודיו אפרת 02-6522144

תוכן

7	מבוא
10	פרק א': רצועת הביטחון - רקע היסטורי
16	פרק ב': האמנם כיבוש?
17	שליטה אפקטיוויית
19	כפיפות צד"ל לרשויות ישראל
22	סיכום
25	פרק ג': עינויים ומעצרים בלתי חוקיים
25	אל-חיאם
32	בני-הערובה העצורים בישראל
42	פרק ד': גירוש אזרחים והפרות זכויות אדם אחרות
46	גיוס כפוי וענישה על עריקה
48	ענישה על סירוב לשתף פעולה
50	העברות כפויות אחרות
50	הפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי
52	פרק ה': הפצצות והפגזות על אזרחים
52	דיני המלחמה
55	מבצע "דין וחשבון" - 1993
58	מבצע "ענבי זעם" - 1996
62	מ"ענבי זעם" ועד היום
64	נשק אסור
70	סיכום
71	המלצות לממשלת ישראל
73	נספחים

המלחמה שמנהלת ישראל בגבולה הצפוני ובתוך שטחי לבנון, נגד קבוצות מזוינות שונות, נמשכת לסירוגין כבר יותר משני עשורים. תקופה ארוכה זו ידעה זמנים של רגיעה יחסית ושיאים של אלימות שהידועים ביניהם היו, מבצע ליטאני ב-1978, מלחמת לבנון ב-1982, מבצע "דין וחשבון" ב-1993 ומבצע "ענבי זעם" ב-1996.

מאז תחילת המלחמה ועד היום פוגעת ישראל בזכויות האדם הבסיסיות ביותר של אזרחי לבנון, בין אם באמצעות צה"ל ובין אם באמצעות צבא דרום לבנון (להלן "צה"ל). מערך השליטה של ישראל בדרום לבנון מהווה למעשה, כפי שנבקש להראות בדו"ח זה, כיבוש צבאי לכל דבר ועניין.¹

השיח סביב שהיית צה"ל בלבנון, שהתפתח במהלך השנים בחברה הישראלית, התמקד בעיקר במידת הנכונות להמשיך להקריב חיי חיילים ובשאיפה להגן על חייהם של תושבי הגליל. במהלך השנים, בעיקר מאז הפלישה ללבנון ב-1982, התארגנו קבוצות מחאה רבות שקוראות לנסיגת צה"ל מלבנון, ובנקודות קריטיות הן אף סחפו המונים לרחובות. מפלגות רבות כוללות במצען פרקים המתייחסים לצורך להוציא את צה"ל מלבנון. הסוגייה עמדה במרכז מערכת הבחירות של 1984, ובמידה מסוימת גם בזו של 1999, במהלכה הבטיח המועמד לראשות הממשלה מטעם "ישראל אחת", אהוד ברק, להוציא את צה"ל מלבנון עד יולי 2000.

הדיון הציבורי התעלם כמעט לחלוטין מהסבל ומהעוול שנגרם לאזרחי לבנון בכלל, ולאזרחים תושבי "רצועת הביטחון" בפרט. הפרות זכויות האדם בידי ישראל מקבלות לרוב כיסוי תקשורתי מזערי (אם בכלל), ואינן מהוות שיקול או טיעון בוויכוח הציבורי הניטש סביב "נוכחות" צה"ל בלבנון. זכויות האדם של אזרחי לבנון, ואפילו עצם ההכרה בכך שמדינת ישראל מקיימת מצב של כיבוש אלים וממושך בדרום לבנון, אינן מהוות חלק מהתודעה הקולקטיבית הישראלית. פרקליטות המדינה מתעקשת לטעון כי אין מדובר בכיבוש, וכי רוב ההפרות של זכויות האדם שמתרחשות בדרום לבנון הן אחריותו של צד"ל ולא של מדינת ישראל.

הנטייה להתעלם מהפגיעה הקשה והממושכת בזכויות האדם של אזרחי לבנון על-ידי ישראל, אפיינה גם את ארגוני זכויות האדם הישראליים - לרבות **בצלם** - אשר הקדישו תשומת-לב ומשאבים מועטים ביותר למתרחש צפונה למטולה.

מטרת דו"ח זה היא להבקיע את חומת ההכחשה וההתעלמות הסובבת את סוגיית זכויות האדם בהקשר הכיבוש של דרום לבנון. הדו"ח מתעד ומתאר חלק מאותם מעשים שמבצעת ישראל בהקשר זה, המהווים הפרות חמורות של זכויות האדם, והאסורים על-ידי המשפט ההומניטארי הבינלאומי והמשפט הישראלי כאחד.

1. השליטה ישראלית משתרעת לא רק על דרום לבנון אלא גם על חלקים מסוימים של בקעת הלבנון המערבית. לאורך דו"ח זה נשתמש במונח "דרום לבנון", כשהכוונה היא גם לאזורים בבקעת הלבנון שנתונים לשליטה ישראלית (ראה מפה בעמוד 15).

הבהרות

א. הכיבוש הישראלי הממושך על דרום לבנון פוגע בזכות להגדרה עצמית של תושבי האזור. עמדת **בצלם** היא, כי על ישראל לסיים את הכיבוש ולסגת לגבול הבינלאומי. יחד עם זאת, **בצלם** איננו נוקט עמדה כלשהי באשר לנסיבות ולתנאים בהם יש לסיים את הכיבוש, ובלבד שהפתרון ישמור על זכויות האדם של כל הצדדים המעורבים. הטענה העיקרית היא, בדומה לטענת **בצלם** ביחס לגדה המערבית ולרצועת עזה, כי כל עוד הכיבוש נמשך, על רשויות ישראל לשמור על זכויות האדם של כל אלה החיים תחת שליטתה, ולמלא בקפדנות וללא משוא פנים את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי, המשפט הבינלאומי בנוגע לזכויות אדם והמשפט הישראלי.

ב. כארגון זכויות אדם ישראלי, השואף להשפיע על מדיניותה של ממשלת ישראל, מתמקד **בצלם** בתיעוד מדיניותה ופעילותה של ישראל ושל אלה הפועלים בשליחותה. אין להסיק מכך, כי גורמים אחרים הפועלים בלבנון, בהם ממשלת לבנון, חיזבאללה, אמל וסוריה, אינם מפירים את זכויות האדם, או שמעשיהם חמורים פחות מאלו של ישראל. פרק ה' חורג במעט ממסגרת זו, ומתייחס גם להפרת זכויות האדם על-ידי חיזבאללה וקבוצות מזוינות אחרות, במסגרת ההפגזות של אזרחים ישראלים בצפון ישראל.²

ג. חיבורו של דו"ח זה היה כרוך, מבחינת **בצלם**, בקושי מתודולוגי משמעותי: היעדר גישה ישירה לשטחים בהם מתרחשות ההפרות של זכויות האדם אותן הוא סוקר. ממשלת ישראל מסרבת להתיר לנציגי ארגוני זכויות אדם, כמו לכמעט כל גורם אזרחי אחר, להיכנס לשטח הכבוש בדרום לבנון, ואילו ממשלת לבנון אוסרת על אזרחים ישראלים להיכנס לשטחה, ואוסרת על אזרחיה לקיים קשר כלשהו עם גורמים ישראלים. קושי זה מנע מ**בצלם** גבייה עצמאית של עדויות מפי הקרבנות. כתוצאה מכך חלקים מדו"ח זה נשענים על מחקרם של ארגונים בינלאומיים כמו Amnesty International (להלן "אמנסטי") ו-Human Rights Watch (להלן HRW).³ בחלקים אחרים נסמך **בצלם** על עתירה לבג"צ שהגישו המוקד להגנת הפרט והאגודה לזכויות האזרח, המביאה ניתוח משפטי של חובתיה של ישראל כמדינה כובשת בדרום לבנון. מלבד זאת, ניזון הדו"ח מהמקורות הבאים: עדויות של חיילי צה"ל שגבה **בצלם**, תכתובת עם הרשויות הישראליות, דיווחים בעיתונות הישראלית והלבנונית, פרסומים

2. אם כי הפעילות המסורתית של ארגוני זכויות אדם ברחבי העולם, ממוקדת במעשיהן של ממשלות, בשני העשורים האחרונים עסקו ארגונים רבים גם בתיעוד הפרות של זכויות אדם בידי קבוצות אופוזיציה מזוינות. הבסיס המשפטי לביקורת זו הוא, בין השאר, המשפט הבינלאומי המינהגי, שתקף גם על גורמים שאינם מדינות. לסיכום באשר לבסיס הביקורת על קבוצות אופוזיציה שמפירות זכויות אדם ראו **בצלם**, משתפי-הפעולה בשטחים בתקופת האינתיפאדה: הפרות ופגיעות בזכויות האדם. ירושלים, ינואר 1994, ע"ע 10-14.

3. HRW הוא הארגון לזכויות אדם הגדול והחשוב ביותר בארצות-הברית (השני בגודלו בעולם, לאחר אמנסטי), המתעד הפרות של זכויות אדם בכל רחבי העולם, ומביא אותן לידיעת הציבור והממשלות. הארגון זכה עם השנים למוניטין רב בשל האמינות והאובייקטיביות של מחקריו.

של ארגוני זכויות אדם לבנוניים, דו"חות תקופתיים של כוח יוניפי"ל, מסקנות "ועדת המעקב אחר יישום הבנות ענבי זעם", דו"חות של ועדות שונות של האו"ם, הודעות דובר צה"ל ומשרד הביטחון, תצהירים של נציגי המדינה בפני בית-המשפט ועוד.

מבנה הדו"ח

פרק א' מביא סקירה היסטורית קצרה של השתלשלות המעורבות הישראלית בלבנון מאז מבצע ליטאני ב-1978 ועד היום, תוך התייחסות לגורמים ולאירועים הבולטים ביותר לאורך התקופה. חלק זה כולל מידע אודות "רצועת הביטחון" והתושבים החיים באזור.

פרק ב' עוסק בשתי שאלות יסוד הנוגעות לאחריות ישראל להפרות זכויות האדם המתוארות בהמשך הדו"ח. ראשית, נראה כי מדינת ישראל היא המדינה הכובשת בדרום לבנון, ולפיכך חלות עליה הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי בנוגע לשטחים כבושים. שנית, נראה כי צד"ל כפוף לישראל, ולכן היא נושאת באחריות למעשיו.

פרק ג' דן במעצרו של אזרחים לבנוניים על-ידי ישראל. בחלקו הראשון מתייחס הפרק לאזרחים הלבנוניים שנעצרו באופן שרירותי ובלי הליך משפטי וכלואים בכלא אל-חיאם. חלק זה מתמקד בעינויים המופעלים בכלא כלפי העצירים במהלך חקירות ובתנאי הכליאה. החלק השני של הפרק דן במצבם של לבנוניים המוחזקים בישראל כעצירים מינהליים ומשמשים, באישורו של בית-המשפט העליון, "קלפי מיקוח" לשחרורם של שבויים ונעדרים ישראלים.

פרק ד' מתאר את אחת השיטות החמורות ביותר שמפעיל צד"ל כנגד תושבי דרום לבנון: גירושם מ"רצועת הביטחון" צפונה. הגירושים משמשים אמצעי לענישה קולקטיבית של משפחות שלמות, על מעשים בהם חשודים קרוביהם. פרק זה ידון גם בתופעות אחרות שהתגלו בבדיקת הנסיבות בהן התבצעו הגירושים, כגון הגבלות חמורות על חופש התנועה, הטלת סגר על כפרים, גיוס כפוי של צעירים וקטינים לשורות צד"ל ועוד.

פרק ה' בוחן את התנהגותם במהלך הלחימה של צה"ל וצד"ל מצד אחד, ושל חיזבאללה והמיליציות האחרות מצד שני. הפרק מראה כיצד שני הצדדים מפגינים זלזול עקבי בדיני המלחמה המיועדים להגן, ככל שהנסיבות מאפשרות, על חייהם של אזרחים ועל מבנים אזרחיים. הפרק מתאר ומנתח כמה דוגמאות להפרות בולטות של דיני המלחמה במהלך מבצע "דין וחשבון" ב-1993, מבצע "ענבי זעם" ב-1996, ובשלוש השנים האחרונות. כמו כן, דן הפרק בשימוש בנשק אסור על-ידי שני הצדדים.

פנק א' רצועת הביטחון: רקע היסטורי

במהלך מלחמת 1948-1949, שבמהלכה הוקמה מדינת ישראל, מאות אלפי פלסטינים גורשו או ברחו מהארץ. עשרות אלפים מביניהם, בעיקר אלה שהתגוררו בחיפה ובגליל, הגיעו ללבנון, והתיישבו לרוב במחנות פליטים לאורך רצועת החוף. עד תחילת שנות השבעים, לא היוותה נוכחותם של אותם פליטים בקרבת גבולה הצפוני של ישראל איום ביטחוני משמעותי עבור ישראל.

בספטמבר 1970 הושמדה התשתית של אש"פ בירדן, ואלפים מאנשיו נהרגו על-ידי צבא ירדן.⁴ כתוצאה מכך, העביר אש"פ את מרכז הפעילות שלו ללבנון, דבר שחולל תמורות גדולות במאזן הכוחות הפוליטי של לבנון בכלל, ובמעמדם של הפלסטינים בפרט. למרות שמפקדתו של אש"פ היתה בביירות, מרכז כוחו היה בדרום המדינה, שם התגוררה מרבית האוכלוסייה הפלסטינית. במהלך שנות השבעים הקים אש"פ תשתית מוסדית ענפה, שהתבססה על עוצמתו הכלכלית והצבאית, ואשר תוארה על-ידי חוקרים בתחום כ"מדינה בתוך במדינה."⁵ מרגע המעבר של מטה אש"פ ללבנון, תדירות ההתקפות של ארגונים פלסטינים חמושים כנגד יישובי הגליל - שבוצעו בתדירות נמוכה כבר מאמצע שנות השישים - עלתה באופן משמעותי.

כתגובה להתקפות אלה של הארגונים הפלסטינים, השיבה ישראל בירי ארטילרי, בהפצצות מהאוויר ובפעולות קומנדו לעומק השטח הלבנוני. היעד של אותן "פעולות תגמול", כפי שכונו בישראל, לא תמיד היה הבסיסים הצבאיים של אש"פ או המחנות בהם גויסו והתגוררו הלוחמים. לעיתים קרובות הותקפו גם כפרים ועיירות לבנוניים, כאשר המטרה היתה להעניש אותם על נכונותם להתיר לאש"פ לפעול בקרבם או בסמוך אליהם. כתוצאה מזה, גבר הניכור כלפי אש"פ מצד האוכלוסייה הלבנונית בדרום לבנון בכלל, ומצד השיעים בפרט, שכן אש"פ נתפס כאחראי לאסון שפקד אותם.⁶

ב-1975 פרצה בלבנון מלחמת אזרחים בעלת אופי עדתי, שנמשכה לסירוגין כ-15 שנה. השלטון המרכזי התפרר ומיליציות רבות השתלטו על חלקים שונים של המדינה. עליית

4. במסגרת הטבח נהרגו על-ידי צבא ירדן כ-3000 פלסטינים, רובם לוחמי גרילה, בעיקר במחנות הפליטים סביב עמאן. במבצע נוסף, ביולי 1971, גורשו קבוצות הגרילה שפעלו בצפון ירדן. (קימרלינג, ברוך ויואל מגדל, פלסטינים - עם בהינוצרו. ירושלים: כתר, 1999, ע"ע 205-206).

5. העצמאות של אש"פ באה לידי ביטוי במעורבותו בכמעט כל תחומי החיים, החל מהספקת שירותי רווחה ושירותי בריאות, וכלה בקיום מערכת גביית מסים ומערכת משפטית נפרדות. גולת הכותרת של עצמאות זו היתה עוצמתו הצבאית של אש"פ שהלכה וגדלה לאורך שנות השבעים בסוגיה זו ראו: קימרלינג, ברוך ויואל מגדל, שם, ע"ע 206-210; ח'אלידי, רשיד, במצור - קבלת החלטות באש"פ במהלך מלחמת לבנון. תל אביב: מערכות, 1988, ע"ע 43-51.

6. ח'אלידי, רשיד, שם, ע' 42; Beydoun, Ahmad, "The South Lebanon Border Zone: A Local Perspective", *Journal of Palestine Studies*, vol. 23, no. 3, spring 1993, p. 39.

כוחו הפוליטי והצבאי של אש"פ בלבנון, ושיתוף הפעולה בין זה לבין כוחות השמאל המוסלמי, היווה איום משמעותי עבור מעמדה הדומיננטי של האליטה הפוליטית הנוצרית-מארונית.⁷ על רקע זה התארגנה ב-1976 מיליציה בשם "הצבא הנוצרי הלבנוני", בפיקודו של רב-סרן טעד חדאד, שמטרתה העיקרית היתה להילחם בקבוצות החמושות של אש"פ, בשאיפה לגרשן מדרום לבנון. כתוצאה מהאינטרסים הדומים, נהנתה המיליציה מסיוע כלכלי וצבאי נדיב מצד ישראל. כמו כן, במסגרת שיתוף הפעולה עם האוכלוסייה הנוצרית בדרום לבנון, החלה ישראל באותה שנה במדיניות "הגדר הטובה", במסגרתה איפשרה לאוכלוסייה זו להיכנס לישראל לצרכים הומניטאריים וכלכליים, וכן לחייליו של חדאד לעבור את הגבול לצורך אימונם על-ידי צה"ל.⁸

הפלישה הגדולה הראשונה של צה"ל לשטח לבנון בוצעה במאסר 1978 במסגרת מה שכונה "מבצע ליטאני". המניע המיידי למבצע היה פיגוע בכביש החוף ("אוטובוס הדמים"), בו נרצחו על-ידי חוליית פת"ח 37 אזרחים ישראלים. כתגובה לפיגוע, החליטה ישראל לבצע פעולת תגמול שתפגע ביכולת הארגונים הפלסטינים לפעול נגד מטרות ישראליות בגליל, על-ידי השתלטות זמנית על חלק מדרום לבנון. על אף שהיעד המוצהר של צה"ל היה המיליציות של אש"פ, היתה זו דווקא האוכלוסייה האזרחית ששילמה את המחיר הכבד ביותר. לפי אחת ההערכות נהרגו במהלך המבצע כ-1,100 לבנונים ופלסטינים, רובם אזרחים.⁹ כתוצאה מפלישת צה"ל, העביר אש"פ את בסיסיו הצבאיים צפונה, בעיקר לאזור שבין נהר הליטאני לבין נהר הזהרני, אך בסיכומו של דבר הפגיעה בתשתית הארגון היתה קטנה יחסית.

בתום המבצע קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם את החלטה 425 שקראה לישראל לסגת באופן מיידי משטח לבנון, ואת החלטה 426 מכוחה הוקם כוח יוניפי"ל במטרה ללוות ולוודא את נסיגת צה"ל הלכה למעשה. צה"ל נסוג מהשטח שכבש, למעט רצועה של כ-10 ק"מ לאורך הגבול, שכונתה "רצועת הביטחון". ישראל החליטה להשאיר אזור זה בשליטתה הן באמצעות צה"ל והן באמצעות המיליציה של רב-סרן חדאד, שקבלה את כינוייה הנוכחי, "צבא דרום לבנון".

ב-1981 הסלימה הלחימה בין ישראל לאש"פ בצורה דרמטית, ובחודש יוני 1982 פלשה ישראל ללבנון במסגרת מה שכונה אז "מבצע שלום הגליל". כתוצאה מהפצצות חיל האוויר הישראלי במהלך המלחמה, נהרגו מאות אזרחים לבנונים ואלפים אחרים נפצעו. כוחות צה"ל הגיעו עד ביירות וכבשו את מערבה של העיר. בספטמבר 1982, בחסותה של ישראל, רצחו הפלנגות הנוצריות כ-800 פליטים פלסטינים במחנות הפליטים סברה ושתילה במערב ביירות. יחסי הכוחות בדרום לבנון השתנו באופן דרמטי בעקבות המלחמה. אש"פ נאלץ להעביר את מטהו מלבנון לתוניס. מקרב השיעים בדרום לבנון,

Harris, William, *Faces of Lebanon*. Princeton: Wiener, 1997, pp. 152-161. .7

Schulze, Kristen, *Israel's Covert Diplomacy in Lebanon*. London: MacMillian Press, .8
1998, p. 100

Norton, Augustus and Jillian Schwadler, "(In) Security Zones in South Lebanon", *Journal of .9
Palestine Studies*, vol. 23, no. 1, 1993, p. 65.

שהאמינו תחילה כי צה"ל גואל אותם מאש"פ, הוקם ארגון החיזבאללה שנהפך לאויב העיקרי של צה"ל בלבנון.¹⁰

ככל שמספר החיילים הישראלים שנהרגו בלבנון הלך וטפח, גבר בישראל הלחץ הפוליטי להוציא את צה"ל מלבנון. בין יוני 1982 ליוני 1985 נהרגו בלבנון 654 חיילים ו-3884 נפצעו.¹¹ בינואר 1985 הושג בממשלת ישראל רוב גדול ליציאה מלבנון בשלבים במהלך של כחצי שנה, תוך עיצוב רצועת הביטחון בשליטת צד"ל ובגיבוי של צה"ל.¹² לקראת יוני 1985 נסוג הרוב הגדול של חיילי צה"ל מאדמת לבנון. אף-על-פי-כן, כפי שציין יוסי ביילין, לאחר הנסיגה המצב החל להשתנות באופן הדרגתי במידה משמעותית:

סיפור חזרתנו ללבנון, למרות החלטת ממשלה מפורשת ומבלי שהתקבלה בשום ממשלה החלטה הפוכה, הוא סיפור של תהליך לא מבוקר, שלא עבר בחינה יסודית כנסת, בממשלה, בקבינט הביטחוני ואפילו לא בצה"ל. צה"ל עשה מדי פעם הערכות מצב, הביא אותן לאישור שר הביטחון, וכל השאר היה מס שפתיים. צד"ל - [שעבר לפיקוד הגנרל לאחד] הפך במשך השנים לצבא בעל רוב שיעי, אשר חלק ניכר מחייליו הגיעו אליו מתוך אילוץ כלכלי או אחר - לא היה מסוגל לעמוד לבדו מול חיזבאללה ולשלוט ברצועת הביטחון. המושג "בגיבוי של צה"ל" הוכח גמיש מאוד, ובאמצעותו, מה שהחל מכמה חונכים ישראליים המסייעים לצד"ל ב-1985, הפך למצב שבו כוחות צה"ל מאיישים חלק ניכר מן המוצבים [...].¹³

האזור שנשאר בשליטת ישראל וצד"ל לאחר יוני 1985 היה גרסה מורחבת של רצועת הביטחון שקיימה ישראל בין השנים 1978-1982. היא חולשת על שטח של כ-800 ק"מ רבועים, שהם כ-10% משטח לבנון.¹⁴ נכון לאוגוסט 1999 מוצבים בדרום לבנון כ-2,500 חיילי צד"ל וכ-1,100 חיילי צה"ל.¹⁵

בספטמבר 1989 נחתם בין הפלגים הלוחמים בלבנון, ובתייוכה של הליגה הערבית, הסכם טאיף ששם קץ למלחמת האזרחים בלבנון והביא לפירוק כל המיליציות

10. ביילין, יוסי, *המדריך ליציאה מלבנון*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1998, ע' 11.

11. ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", *אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש*. מכון לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים, דצמבר 1997, ע' 23.

12. סעיף ב' של החלטת ממשלה מספר 291 מה-14.1.85, קובע כי "צה"ל ייערך לאורך הגבול הבינלאומי ישראל-לבנון, תוך קיום אזור בדרום לבנון (אד"ל) בו יפעלו כוחות מקומיים (צד"ל) בגיבוי צה"ל.

13. ביילין, יוסי, *המדריך ליציאה מלבנון*. שם, ע' 13.

14. גבולותיה של "רצועת הביטחון" השתנו מפעם לפעם, אולם היו אלה שינויים שוליים בלבד, שנבעו בעיקר מקשייו של צד"ל לשלוט על אוכלוסייה המתנגדת לכיבוש הישראלי.

15. הנתון נמסר על-ידי האלוף דן חלוץ, ראש אגף המבצעים של צה"ל, בסעיף 24 לתצהיר לבג"צ (להלן: "התצהיר השני"). זהו תצהיר תשובה שני לעתירה לבג"צ שהגישו **המוקד להגנת הפרט והאגודה לזכויות האזרח**, באמצעות עו"ד דן יקיר ועו"ד תמר פלג-שריק, ובשם ארבע עצירים לבנוניים הכלואים בכלא אל-חיאם בבקשה לשחרר אותם מהכלא. בג"צ 1951/99, *רמדאן ואחרים נגד שר הביטחון* (להלן: "עתירת אל-חיאם")

הלוחמות מנשקן, מלבד חיזבאללה, שנתפש בלבנון כאיזון לגיטימי להמשך קיומו של צד"ל, וכסמל להתנגדות לבנון לכיבוש הישראלי. הסכם זה נתן גם לגיטימציה לפריסה בשטח לבנון של צבא סוריה, המחזיק שם בין 35 ל-40 אלף חיילים. בשני הסכמים נוספים שנחתמו ב-1991 בין סוריה ללבנון - הסכם האחוזה, שיתוף הפעולה והתיאום, והסכם ההגנה המשותף - הרחיבה סוריה את השפעתה הפוליטית והצבאית על לבנון.¹⁶ חיזבאללה נהפך עם הזמן לגרילה מאומנת ומצוידת היטב. הארגון מקבל סיוע כלכלי וצבאי שוטף מאיראן, בתיווך ובהסכמה סוריים.¹⁷ מלבד חיזבאללה פועלים כנגד ישראל מיליציה שיעית ותיקה בשם אמל, ומספר ארגונים פלסטיניים קטנים.

מאז 1978, מוצב בדרום לבנון כוח יוניפי"ל, המונה כיום כ-4,500 חיילים. המנדט של הכוח מחודש באופן שגרתי על-ידי האו"ם כל חצי שנה.¹⁸ חשיבותו של יוניפי"ל באזורשולית יחסית, שכן מעולם לא היה באפשרותו ליישם את המנדט המקורי שלו, קרי, ליווי הנסיגה הישראלית מדרום לבנון. משימותיו כיום הן בעיקר שלוש: לערוך תצפיות על המתרחש בשטח, למתן את רמת האלימות בין הצדדים הלוחמים, ולהגן על חיי אזרחים. יוניפי"ל מבצע זאת באמצעות פטרולים, ו-146 מחסומים ונקודות תצפית.¹⁹

מספר התושבים המתגוררים ב"רצועת הביטחון" ירד מאז פלישת ישראל ב-1982 באופן דרמטי, כתוצאה מהלחימה ומהמדיניות שמיישמים צה"ל וצד"ל (ראו פרק ד'). ב-1985, בעת גיבוש "רצועת הביטחון" חיו בשטח הכבוש כ-250 אלף תושבים. במפקד האוכלוסין האחרון מ-1996 נמנו כ-106 אלף איש, ועל-פי הערכות שונות מספרם נע כיום בין 75 ל-100 אלף.²⁰ תושבי דרום לבנון מתגוררים ביותר מ-100 כפרים ועוד שלוש עיירות. מבחינה עדתית, כמחצית מאוכלוסיית האזור היא שיעית, בעוד השאר מתחלק בין סונים, נוצרים ודרוזים.

מבחינה כלכלית, תושבי "רצועת הביטחון" תלויים במידה רבה בהכנסה שמקורה בישראל. חיילי צד"ל מקבלים את משכורתיהם, הנעות בין 500 ל-600 דולר לחודש, ישירות מישראל. כמו כן, זכאים אנשי צד"ל לקבל אישורי עבודה בישראל עבור בני משפחותיהם. כיום מועסקים בישראל בדרך זו כ-3,000 לבנונים החוצים את הגבול מדי

16. Harris, William, *Faces of Lebanon*, op. cit., pp. 279-309.

17. ברום, שלמה, ישראל ודרום לבנון: בטרם הסכם שלום עם סוריה. מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב, ספטמבר 1999.

18. כוח יוניפי"ל מורכב כיום מחיילים מהמדינות הבאות: פיג'י, פינלנד, צרפת, גאנה, הודו, אירלנד, נפאל, איטליה ופולין. לפרטים אודות הכוח ראו <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unifil.htm>

19. Hirst, David, "South Lebanon: The War that Never Ends?", op. cit., p. 10.

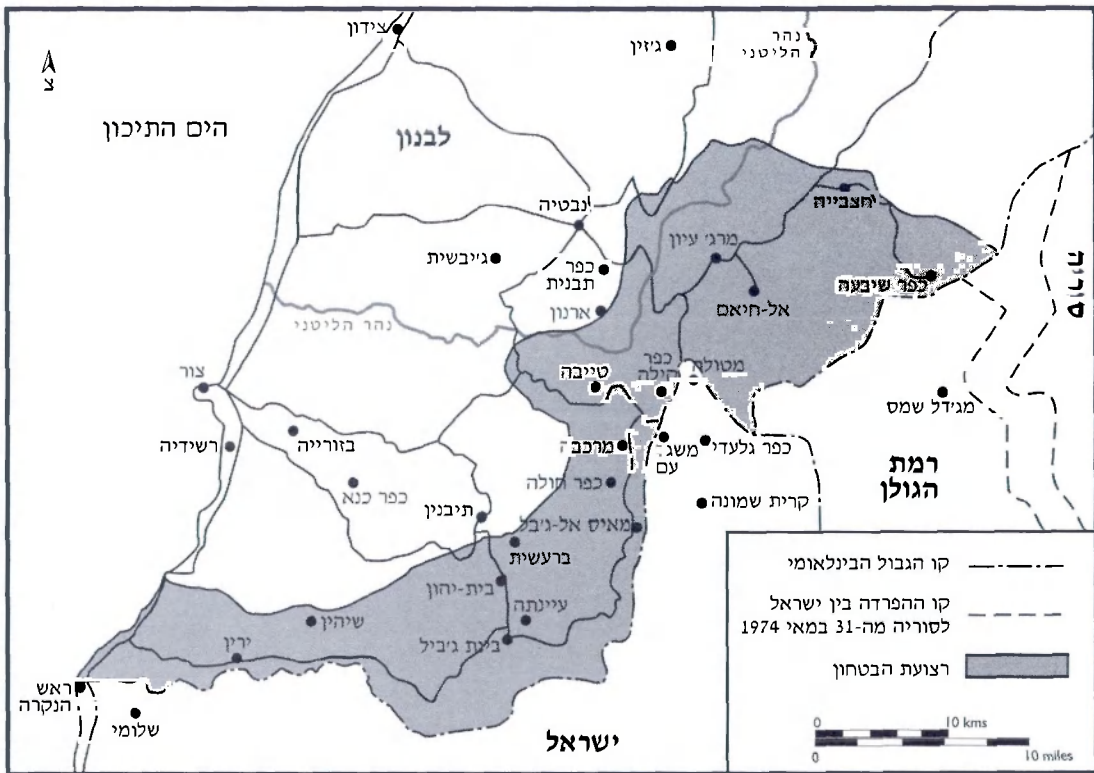
20. רינגל-הופמן, אריאלה, "שמור עליו מידידי", ידיעות אחרונות, מסך לשבת, 5.3.99. ראו גם: Hirst, David, "South Lebanon: The War that Never Ends?", *Journal of Palestine Studies* vol. 23, number 3 (Spring 1999), p. 13.

יום. מלבד גידולי הטבק, המשווקים באמצעות חברה ממשלתית לבנונית גם מחוץ ל"רצועת הביטחון," משמשים שאר הגידולים החקלאיים לצריכה ולשיווק מקומיים בלבד. אחת הסיבות העיקריות לכך הן המגבלות שהטילה ממשלת לבנון על תנועת סחורות צפונה במטרה למנוע חדירת סחורה ישראלית לשוק הלבנוני.²¹ מעבר לכך, העברת טובין אל מחוץ לאזור, בדומה לייבוא סחורות מישראל, מצריך את אישורם של אנשי צד"ל, אשר לפי דיווחים ניתן להשיגם רק באמצעות תשלום "אגרות" וצורות אחרות של שוחד.²²

21. קופמן, פייר, "אזור שנראה כמו מלכודת קורים", מצד שני, אוגוסט 1999, גיליון 18, ע"ע 26-27.

22. Hirst, David. "South Lebanon: The War that Never Ends?", op. cit., p. 15.

אזור דרום לבנון

פוק ב' האומנם כיבוש?

בדיון הציבורי בארץ לא נעשה שימוש במונח "כיבוש" לצורך תיאור מעורבותה של ישראל בלבנון.²³ הכינוי "שטחים כבושים" נקשר בדיון הציבורי בישראל אך ורק לגדה המערבית ולרצועת עזה, בעוד שהאזור שכשליטת ישראל בדרום לבנון מכונה "רצועת הביטחון". השימוש בכינוי זה יוצר תפיסה מוטעית, לפיה ישראל איננה כוח כובש בדרום לבנון, ולפיכך שהיית צה"ל בשטח אינה כרוכה בדיכוי של אזרחים ואינה מטילה על ישראל חובות מכוח המשפט ההומניטארי הבינלאומי.

בהחלטת ועדת השרים לענייני ביטחון מיום 1.4.98, בה אימצה ישראל את החלטת מועצת הביטחון של האו"ם מ-1978, הקוראת לישראל לסגת מדרום לבנון, הכירה הממשלה מפורשות בכך שישראל היא השולטת בדרום לבנון. בהודעה לעיתונות מאותו יום על החלטת הוועדה נאמר כי "ממשלת ישראל קוראת לממשלת לבנון לפתוח במשא ומתן, על-פי החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 425, להחזרת שליטתה של ממשלת לבנון על שטחים שנמצאים היום בשליטת צה"ל." (ההדגשה שלנו).

בניגוד לכך, בפני בית-המשפט העליון, מנסה המדינה לטשטש קביעה מפורשת זו. קו ההגנה העיקרי של פרקליטות המדינה בתשובותיה לבג"צ בעתירות הנוגעות להפרות זכויות אדם על-ידי ישראל בלבנון, הוא כי צה"ל אמנם מקיים נוכחות מוגבלת בדרום לבנון לשם הבטחת גבולה הצפוני, אלא שאותה נוכחות אינה מגיעה לכדי "שליטה אפקטיבית", שהיא התנאי להגדרת שליטה כ"כיבוש" במשפט הבינלאומי.²⁴

פרק זה יתייחס בקצרה למסגרת המשפטית הרלוונטית, המגדירה, בניגוד לעמדה זו של המדינה, את ישראל כמדינה כובשת בדרום לבנון. הפרק יעמוד על כמה מאפיינים של שהיית ישראל בדרום לבנון, המצביעים בבירור על קיומה של שליטה אפקטיבית בשטח. כמו כן, יתמודד הפרק עם הטענה המושמעת לעיתים קרובות על-ידי נציגים רשמיים של ישראל, לפיה צד"ל איננו כפוף למרותה של ישראל, אלא הוא בעל-ברית, הפועל, תוך שיתוף פעולה מסוים עם צה"ל, מטעמים עצמאיים.

23. חלקים נרחבים בפרק זה מבוססים על "עתירת אל-חיאם" (ראו הערת שוליים 15).

24. תצהיר תשובה הראשון ל"עתירת אל-חיאם", סעיפים 17, 19 ו-27, שהגיש עו"ד מלכיאל בלאס מטעם פרקליטות המדינה ב-21.4.99 (להלן "התצהיר הראשון"), בג"צ 1951/99.

25. Hague Regulations respecting the Laws and Customs of War on Land, 1907 (להלן, "תקנות האג").

שליטה אפקטיבית

המסגרת המשפטית להגדרת מעמדו של שטח כבוש הינה תקנה 42 לתקנות האג מ-1907.²⁵ תקנה זו מהווה, לכל הדעות, משפט בינלאומי מינהגי, אשר ככזה מעוגן אוטומטית במשפט הישראלי.²⁶ על-פי תקנה זו:

יש להתייחס אל שטח ככבוש, כאשר הוא נתון בפועל תחת מרותו של צבא עויין. הכיבוש משתרע רק על אותו שטח שבו אותה מרות כבר נקבעה וניתנת להפעלה.

מבחינה משפטית, קיומו של כיבוש בשטח איננו תלוי בהקמת ממשל צבאי בשטח הכבוש על-ידי המדינה הכובשת, כפי שנעשה בחלק מהשטחים שנכבשו ב-1967. במילים אחרות, גם אם ישראל לא היתה מתערבת ומשפיעה על חיי האזרחים בדרום לבנון - והמצב איננו כזה - עצם היכולת להפעיל מרות והשליטה הצבאית האפקטיבית, מעניקות לה מעמד של כוח כובש, על כל המתחייב ממעמד כזה. בית-המשפט העליון עמד על-כך בעבר:

תחולתו של הפרק השלישי לתקנות האג [בו מופיעה תקנה 42] ותחולתן של ההוראות המקבילות של אמנת ג'נווה הרביעית אינן מותנות בכך שהוקמה מערכת ארגונית מיוחדת, הלובשת צורת ממשל צבאי. החובות והסמכויות של הכוח הצבאי, הנובעות מתפישתו היעילה של שטח פלוני, קמות ונוצרות בשל עצם השליטה הצבאית בשטח.²⁷

ישנם כמה סממנים המצביעים על שליטתה האפקטיבית של ישראל בדרום לבנון:

1. כפי שנראה בהמשך, צד"ל מהווה אמצעי חשוב לשמירת השליטה היעילה, ופועל בכפוף לרשויות ישראל.
2. ישראל הקימה בשטח הכבוש בדרום לבנון 12 מוצבים המאוישים על-ידי חיילי צה"ל, המקיימים פעילות צבאית קבועה בשטח.²⁸ כמו כן, בתצהיר לבג"צ הודתה המדינה, ששלושה מבסיסי צה"ל בלבנון ממוקמים בתוך כפרים.²⁹ היכולת להציב מתקנים ולתפעל אותם, בשטח של מדינה אחרת ובקרבה של אוכלוסייה אזרחית, מצביעה בבירור על שליטה אפקטיבית בשטח.

26. החל מ"בג"צ בית אל" מ-1978 רואה גם בג"צ בתקנות האג חלק מהמשפט ההומניטארי המנהגי. בג"צ 606/78, 610 סלימאן תופיק אויב ואח' נגד שר הביטחון ואח', פ"ד לג (2) 113, עמ' 120-122.

27. בג"צ 102/82, צמל ואח' נגד שר הביטחון ואח', פ"ד לו (3) 365, 373.

28. נתון זה נמסר על-ידי עו"ד מלכיאל בלאס, מטעם פרקליטות המדינה, במכתב ששלח לעו"ד דן יקיר מהאגודה לזכויות האזרח ב-6.12.99, כתשובה לכמה שאלות שעו"ד יקיר הציג לפרקליטות, במסגרת "עתירת אל-חיאם" (להלן: "יתשובות הפרקליטות"). ראו תשובה לשאלה 1 (ג).

29. "התצהיר הראשון", סעיף 17.

3. ישראל ממלאת פונקציות של מינהל אזרחי, מספקת שירותים חיוניים לאוכלוסייה המקומית ומשקיעה בתשתיות. האלוף (מיל') יוסי פלד, ששימש כאלוף פיקוד הצפון בשנים 1986-1991, הצביע על תחומי ההשפעה של ישראל בחיי האזרחים בדרום לבנון:

השקענו כספים רבים בתשתית האזרחית של אזור הביטחון. בנינו כבישים, בתי-ספר, רשת מים, רשת טלפונים; דאגנו למקומות עבודה לתושבי אזור הביטחון וארגנו קייטנות לילדיהם [...] השקענו כסף רב בתשתית האזרחית משום שרצינו שהתושבים הלבנונים יחשבו שכדאי לחיות באזור הביטחון כי יש לו עדיפות כלכלית על מקומות אחרים.³⁰

ראובן ארליך, כיום סגן מתאם פעולות הממשלה בלבנון, ציין בצורה מפורשת כי ישראל ייחסה חשיבות גדולה ליחסים עם האוכלוסייה המקומית, ולכן השקיעה רבות בתחומי התעסוקה, התשתיות והרפואה. השקעתה של ישראל היתה מכוונת, לדעת ארליך, לכך "שזו תימנע מלסייע לגורמי טרור [...] ותהיה בסיס מוצק לצד"ל".³¹ שר הביטחון לשעבר, יצחק מרדכי, התייחס במסגרת דיון בכנסת לעובדה שצה"ל סלל מאות קילומטרים של כבישים בדרום לבנון, על-מנת "שחיילי צה"ל וצד"ל יוכלו לנוע בחופשיות באזור הביטחון".³²

ישראל הקימה אגף לסיוע אזרחי במסגרת יחידת הקישור ללבנון של צה"ל ללבנון (להלן "קי"ל). כדי לחזק את הקשר ולהגביר את תחושת האמון בין הצדדים, נציגי יחידת הקישור של צה"ל בדרום לבנון העוסקים בסיוע אזרחי נפגשים עם מוכתרי הכפרים בדרום לבנון ומבטיחים סיוע אזרחי בהיקף נרחב.³³ לפי פרקליטות המדינה, בין השנים 1995-1999 מדינת ישראל השקיעה 39.2 מיליון דולר כסיוע אזרחי לאוכלוסיית דרום לבנון.³⁴

4. צה"ל וצד"ל מטילים הגבלות שונות על תנועת האוכלוסייה המקומית בשטח הכבוש בדרום לבנון. לאורך הגבול המפריד בין "אזור הביטחון" לבין שאר שטחי לבנון מוצבים חמישה מחסומים המאוישים על-ידי אנשי צד"ל. על-מנת לנוע דרך אותם מעברים, בין אם דרומה לתוך האזור או צפונה מחוצה לו, נדרשים תושבי האזור הכבוש לקבל אישורי כניסה ויציאה המונפקים על-ידי צד"ל.³⁵ כמה דוגמאות לאישורים הללו הגיעו לידי

30. פלד, יוסי, "הרקע לנוכחות צה"ל באזור הביטחון", *אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש*. מכון לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים, דצמבר 1997, ע' 32.

31. ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", שם, ע' 16.

32. "הצעה לסדר היום: בניית כבישים עוקפים בדרום לבנון", הישיבה ה-167 של הכנסת, 14.1.98. נציגי המדינה טענו בפני בג"צ, ב"תצהיר הראשון", כי סלילת כבישת עוקפים "מעידה על היעדר שליטה אפקטיבית של צה"ל בשטח המאוכלס של היישובים בדרום לבנון". טענה זו היא תמוהה למדי, שכן לא יתכן שמדינה כלשהי תסלול כביש במדינה אחרת ללא הסכמתה - גם באזורים לא מאוכלסים - אלא אם המדינה שוללת את הכביש שולטת שליטה אפקטיבית על אותו אזור.

33. רבין, איתן, "צה"ל עצר אזרחים לבנונים", *הארץ*, 21.9.97.

34. "תשובות הפרקליטות", תשובה לשאלה 6.

35. בנושא זה ראו בהרחבה פרק ד'.

HRW. בראש האישורים מתנוססים סמלי צה"ל ויחידת הקישור ללבנון, כשכמה מהטפסים כתובים בעברית (ראו נספח 1).

5. ישראל הרסה בתים ב"רצועת הביטחון", בלי שגורם כלשהו יצליח, או אפילו ינסה, למנוע זאת. כך למשל, ב-7 בינואר 1999, הרס צה"ל בכפר ארנון שבגבול "רצועת הביטחון", 16 בתים נטושים, בעקבות התפוצצות שני מטעני צד בקרבת הבתים הללו. נציג ישראל ב"ועדת המעקב אחר הבנות ענבי זעם" (על ועדה זו, ראו פרק ה') אישר את ההריסות וטען כי הן היו לגיטימיות, שכן הבתים שימשו בסיסי פעולה לאנשי החיזבאללה.³⁶ במקרה אחר, שאירע ב-15.1.98, הרס צה"ל בית בכפר דייסה בגזרה המרכזית של השטח הכבוש. בעקבותיו מסר דובר צה"ל כי "מדובר בביתו של אדם שהיה מעורב בפיגוע".³⁷ ענף הדין הבינלאומי של הפרקליטות הצבאית בצה"ל, אישר גם הוא, במכתב **לבצלם**, שצה"ל וצד"ל הורסים בתים, לצרכים צבאיים.³⁸

6. כפי שיתואר בהרחבה בפרק ג' של דו"ח זה, כוחות צה"ל וצד"ל מבצעים באופן קבוע מעצרים של אזרחים לבנונים בדרום לבנון, וכולאים אותם לפרקי זמן שונים הן בשטח הכבוש והן בתוך גבולות ישראל.

כפיפות צד"ל לרשויות הישראליות

ישראל איננה מכחישה את שיתוף הפעולה ההדוק בין צה"ל לצד"ל. בתצהיר שהגישה פרקליטות המדינה לבג"צ, נאמר כי "צה"ל וצד"ל מתאמים את פעילותם הצבאית, שכן שני הכוחות נלחמים באותו אויב".³⁹ מתצהיר זה משתמע כי מדובר ביחסים בין שותפים שווים. עם זאת, עדויות רבות מצביעות על מציאות שונה לחלוטין, לפיה צד"ל נתון באופן מכריע למרותה של ישראל. כך, למשל, תיאר אלוף פיקוד הצפון לשעבר, יוסי פלד, את האופן בו עיצב צה"ל את דמותו של צד"ל לפי צרכי הביטחון של ישראל:

התחלנו לעשות מהפכה בצד"ל [...] החלטנו לעשות מצד"ל צבא: טירונית תהיה טירונית, יהיה קורס מ"כים וקורס קצינים. החלפנו להם את הכלים ונתנו להם מכשירים לראיית לילה. גם הצבנו לצד"ל יעדים. הגדרנו לראשונה את

36. מתוך דו"ח יו"ר ועדת המעקב על כינוס הוועדה בין הימים 11-14 בינואר 1999, בנקורה. בניגוד לטענת ישראל הוועדה קבעה כי "פעולות הריסה כנגד רכוש אזרחי מהוות הפרה של ההבנות".

37. הארץ, 16.1.98. באחד הדו"חות התקופתיים של כוח יוניפי"ל מנובמבר 1995, נמסר כי כ-20 בתים נהרסו בכפר בית יאהון על-ידי כוחות צה"ל וצד"ל. לפי הדו"ח, בעלי הבתים נדרשו לפנות את בתיהם תוך זמן קצר. לעיתים הריסת הבית התבצעה כשחלק מהרכוש עוד נותר בתוכו. (Report of the Secretary General on the United Nations Interim Force on Lebanon, S/1995/595, article 10)

38. מכתב לבצלם מאת אלי"מ דניאל רייזנר, עוזר הפצ"ר לדין בינלאומי, מה-11.10.99.

39. "התצהיר הראשון", סעיף 20.

המשימות של צד"ל: להחזיק מוצבים, להגן על מוצבים, לפתוח צירים ומעברי לילה. הבהרנו שכל הפעילות מחוץ לאזור הביטחון איננה מענייניו של צד"ל.⁴⁰

ח"כ עזמי בשארה הגיש ב-12.3.97 שאילתא לשר הביטחון בנוגע לכתבה שהופיעה בעיתון הארץ, לפיה ישראל משלמת משכורת לחיילי צד"ל, מאמנת אותם ומספקת להם נשק וציוד. בתשובתו, הודה שר הביטחון כי ישראל מעבירה לצד"ל נשק וציוד צבאי באופן שוטף, וכן משלמת משכורות לחיילי צד"ל. באשר לשאלה אודות פגיעת צד"ל באזרחים טען שר הביטחון כי "צד"ל מקפיד שלא לפגוע באזרחים ולמלא אחר הבנות "ענבי זעם", בהתאם למדיניותה הברורה של ישראל.⁴¹

פרקליטות המדינה חשפה במסגרת "עתירת אל-חיאם", כי בין השנים 1995-1999, העבירה מדינת ישראל סכום כולל של כ-108.2 מיליון דולר למימון צד"ל. לטענת הפרקליטות, לא ידוע איזה אחוז מהווה סכום זה מסך המקורות הכספיים של צד"ל.⁴² בתצהיר של ראש אגף המבצעים של צה"ל, האלוף דן חלוף לבג"צ, הוא תיאר את הקשרים בין צה"ל וצד"ל:

מדינת ישראל מסייעת לצד"ל, בין היתר, במימון, בנשק ובתחזוקה. בעבר נהג צה"ל לסייע לצד"ל גם באימון חייליו, ואימונים אף נעשו בישראל, אולם מזה כשש שנים צד"ל הוא שמאמן את חייליו בקורסים השונים [...] יצוין כי לעיתים מתקיימות בישראל השתלמויות מקצועיות לחיילי צד"ל, כגון בתחום הניווט.⁴³

חייל ששירת ביק"ל בין השנים 1991-1994, תיאר בעדותו **לבצלם** את יחסי הכפיפות שבין צה"ל לצד"ל:

היק"ל בנוי בצורה של יחידות שחופפות את היחידות של צד"ל. זה מעין ארגון צללים שמפקח ומפקד על צד"ל. על כל קצין בצד"ל יש קצין ביק"ל שחונך אותו ומפקח עליו. כפי שהחלוקה העיקרית של צד"ל היא למפקדה מזרחית ומפקדה מערבית, כך החלוקה העיקרית ביק"ל היא בין האחראים לשתי הגזרות הללו. ה"צל" של מנגנון הביטחון של צד"ל הוא לא ביק"ל אלא בשבי"כ [...] בנוגע לכלל אל-חיאם, יש ביק"ל חונך מהמשטרה הצבאית שאתראי לייעץ לסוהרים והמנהלים של אל-חיאם בקרב צד"ל.⁴⁴

לפי ידיעה שהתפרסמה בידועות אחרונות, לאחר הריגתו של מפקד היק"ל, תת-אלוף ארז גרשטיין, בפברואר 1999, ביצע השבי"כ הישראלי גל מעצרים בתוך כפרים בגזרה המזרחית בדרום לבנון. בין העצורים היו גם שלושה אנשי צד"ל, ובהם איש מנגנון בכיר. השלושה נחשדו בהעברת מידע לחיזבאללה על תנועת חיילי צה"ל ב"אזור הביטחון".⁴⁵

40. פלד, יוסי, שם, ע' 32.

41. מכתב משר הביטחון יצחק מרדכי לח"כ עזמי בשארה מה-23.4.97.

42. "תשובות הפרקליטות", תשובה לשאלות 7 ו-8.

43. "התצהיר השני", בג"צ 1951/99, שם, סעיף 40.

44. שמו של החייל שמור **בבצלם**. העדות נגבתה על-ידי יחזקאל לין ב-13.9.99 במשרדי **בצלם**.

45. פישמן, אלכס ואיתן גליקמן, "מרגלים בצמרת צד"ל", ידיעות אחרונות, 22.3.99.

יכולתו של השב"כ הישראלי לעצור אנשי צד"ל לחקירה, ולדרוש מהם דין וחשבון על פעילותם, מצביעה לא רק על שליטתה האפקטיבית של ישראל בשטח, אלא גם על כפיפותו של צד"ל לרשויות ישראל. העדר התנגדות או מחאה של ראשי צד"ל למעצרים אלו, הוא סימן משמעותי לקבלת הדין מצדם ולהכרה בסמכותה של ישראל לנהוג כך. כשדנים בשאלת האחריות של ישראל על פעולות צד"ל, ראוי להזכיר את מסקנותיה של הוועדה הממלכתית לחקירת האירועים במחנות הפליטים סברה ושתילה, אשר קבעה את אחריותו העקיפה של רשויות המדינה לטבח שביצעו הפלנגות הנוצריות במחנות הפליטים הללו. קביעה זו התבססה, בין השאר, על מערכת היחסים שהיתה קיימת בין ישראל לבין הפלנגות, מערכת המזכירה במהותה את היחסים בין צה"ל לצד"ל: שיתוף פעולה, תוך כפיפות מסוימת מצד הפלנגות כלפי ישראל ופיקוח של ישראל עליהן. ישראל סיפקה לפלנגות נשק וציוד ואימנה את אנשיהן. בהתחשב ביחסים אלה, ובכך שהמדינה היא זו אשר החליטה על כניסת הפלנגות לתוך מחנות הפליטים, קבעה הוועדה כי:

אם אכן מתברר שאלה אשר החליטו על כניסת הפלנגות למחנות, היו צריכים על פי המידע שהיה בידם ועל-פי הדברים שהיו מן המפורסמות, לחזות מראש שקיימת סכנה של טבח ולא ננקטו צעדים, שניתן היה לעשותם כדי למנוע את הסכנה הזו או לפחות להפחית במידה רבה מהאפשרות שייעשו מעשים מסוג זה, הרי מקבלי החלטות והמבצעים אחראים בעקיפין למה שבסופו של דבר קרה, גם אם לא התכוונו לכך.⁴⁶

יש לציין שהוועדה נמנעה מפורשות מלקבוע את הבסיס המשפטי לאחריות זו, וקבעה את קיומה של האחריות העקיפה גם מבלי לקבוע שהיה כיבוש של ממש במערב ביירות:

ייתכן שמבחינה משפטית עניין האחריות אינו חד משמעי, עקב אי הבהירות לגבי מעמדה של מדינת ישראל וכוחותיה בדרום לבנון [...] גם אם נורמות משפטיות אלה [החלות בכיבוש] אינן בעלות תוקף לגבי המצב בו נמצאה ממשלת ישראל והכוחות הפועלים לפי הוראותיה בעת האירועים, הרי מבחינת החובות החלות על כל מדינה תרבותית וכללי המוסר המקובלים על עמי התרבות, לא ניתן להתעלם מבעיית האחריות העקיפה.⁴⁷

לפי הוועדה, אם כן, גם אם אין מדובר במצב של כיבוש, לא ייתכן כי ישראל תתנער מאחריותה העקיפה למעשים שנעשו על-ידי הפלנגות הנוצריות ששיתפו עמה פעולה. מסקנה זו תקפה על אחת כמה וכמה במקרה של אחריות ישראל למעשי צד"ל ב"רצועת הביטחון", כאשר סממנים רבים שהוצגו בפרק זה מצביעים על קיומו של כיבוש.

46. דו"ח ועדת החקירה לחקירת האירועים במחנות הפליטים בביירות (תשנ"ג), סעיף 71, ע"ע 65-66.

47. שם.

סיכום

מדינת ישראל, כמדינה הכובשת בדרום לבנון, נושאת באחריות הכוללת לשמירה על זכויות האדם באזור, והיא חייבת לנקוט בפעולות הדרושות לשם הבטחתן. המסגרת המשפטית העיקרית, הקובעת את חובתיה של ישראל ואת זכויות האוכלוסייה הנכבשת, היא המשפט ההומניטארי הבינלאומי, כפי שהוא מנוסח בתקנות האג ובאמנת גינווה הרביעית.⁴⁸ כמו כן, ישראל מחויבת לשמור על זכויות האדם בשטח הכבוש בדרום לבנון מתוקף שתי מסגרות משפטיות נוספות. המסגרת הראשונה מורכבת מהאמנות הבינלאומיות עליהן חתמה ישראל, כגון האמנה בדבר הזכויות האזרחיות והפוליטיות, האמנה נגד עינויים והאמנה לזכויות הילד,⁴⁹ אשר חלות גם בדרום לבנון. כך למשל, סעיף 2 (1) לאמנה האמנה בדבר הזכויות האזרחיות והפוליטיות, קובע כי "כל מדינה שהיא צד באמנה זו מתחייבת לכבד ולהבטיח לכל היחידים בתחומיה והכפופים לשיפוט את הזכויות שהוכרו באמנה זו." הביטוי "כפופים לשיפוט" מתייחס לכל השטחים והאנשים הנתונים לשליטתה האפקטיבית של המדינה.⁵⁰ ועדת האו"ם לזכויות האדם, המפקחת על יישום אמנה זו, אף קבעה במפורש כי על ישראל ליישם את האמנה בשטחים הנתונים לתפיסה לוחמתית, לרבות השטח הכבוש בדרום לבנון.⁵¹ המסגרת השנייה היא המשפט הישראלי, ובראשו חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. רשויות המדינה חייבות לקיים את עקרונות המשפט החוקתי והמנהלי הישראלי בכל מקום בו הן פועלות. סעיף 11 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו קובע כי "כל רשות מרשויות השלטון חייבת לכבד את הזכויות שלפי חוק יסוד זה." בדומה לשאר עקרונות המשפט הציבורי הישראלי, תחולת חוק היסוד אינה טריטוריאלית אלא פרסונאלית, דהיינו, חל על רשויות השלטון בכל מקום שבו הן פועלות.⁵² העובדה שחלק גדול מההפרות של זכויות האדם בדרום לבנון מבוצעות בפועל על-ידי אנשי צד"ל, אינה מפחיתה כהוא זה מאחריותה של ישראל, הנובעת מכפיפותו של צד"ל

Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 48 August 12, 1949. (להלן, "אמנת גינווה הרביעית").

49. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966. (להלן, "האמנה לזכויות אזרחיות ופוליטיות"); The Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1984. (להלן, "האמנה נגד עינויים"); Convention on the Rights of the Child, 1989. (להלן, "האמנה לזכויות הילד").

50. ראו למשל: Benvenisti, Eyal, "Responsibility for the Protection of Human Rights Under the Interim Israeli-Palestinian Agreement", *Israel Law Review*, 1994, p. 297, p.309.

51. Concluding Observations of the Human rights Committee: Israel (CCPR/C/79/Add 93), 51 4.8.98.

52. השופט אהרון ברק קבע בעניין התחולה הפרסונאלית של כללי המשפט כי "כל חייל ישראלי נושא עמו בתרמילו את כללי המשפט הבינלאומי הפומבי המנהגי, שעניינם דיני המלחמה ואת כללי היסוד של המשפט המנהלי הישראלי." ר' בג"צ 393/82, ג'מעית אסכאן אלמעלמון אלעתאגאניה אלמחאדודיה אלמסאוליה נגד מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון ואח', פ"ד, לו (4), 785, 810.

לרשויות ישראל. במובן זה צד"ל, המבצע פעולות שלטוניות בדרום לבנון מטעם רשויות ישראל ובפיקוחן, מהווה "ירשות" כמשמעות המונח בסעיף 11 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ולכן מחויב לכל הוראות חוק יסוד זה. לפי נשיא בית-המשפט העליון, השופט אהרון ברק:

השיוך המינהלי של אדם או גוף אינו מכריע. היותו חלק מהמבנה הארגוני של המדינה או השלטון המקומי אינו אמת מידה הקובעת [...] מה שהופך אדם או גוף להיות רשות שלטונית הוא הכוח השלטוני שיש לו. אדם 'פרטי' שחוק העניק לו סמכות שלטונית הוא 'רשות' מרשויות השלטון' לעניין ביצועה של הסמכות השלטונית אשר הוענקה לו.⁵³

כמו כן, אמנת גינווה הרביעית מטילה על המדינה הכובשת את האחריות על כיבוד זכויותיהם של אזרחים בשטח כבוש, גם בידי גורמים שלא משתייכים לכוח הכובש אבל פועלים מטעמו.⁵⁴

יש להבהיר כי אחריותה המשפטית והמוסרית של ישראל על מעשי צד"ל, איננה נגזרת רק מהיותו של אזור דרום לבנון שטח כבוש, אלא מעצם הכפיפות של צד"ל לישראל. לפי המשפט הבינלאומי, גם אם צד"ל לא היה נוכח כלל בדרום לבנון, והשטח היה נתון לשליטתה של ממשלת לבנון, ישראל עדיין היתה נושאת באחריות על מעשי צד"ל, וזאת מתוקף שליטתה הכללית על צד"ל.

בהקשר זה, בית-הדין הבינלאומי שהוסמך לשפוט את האחראים לפשעי המלחמה שבוצעו ביוגוסלביה לשעבר, התייחס בפסק-דין שניתן לאחרונה למצב הדומה במהותו לזה הנדון כאן. בית-המשפט נדרש לקבוע האם הרפובליקה היוגוסלבית (סרביה ומונטנגרו דהיום) אחראית לפשעי המלחמה שבוצעו על-ידי המיליציה הסרבית בבוסניה-הרצגובינה, במלחמת האזרחים שהתחוללה בבוסניה-הרצגובינה בשנים 1991-1995. לשם כך, הגדיר בית-המשפט את הקריטריונים, לפי המשפט הבינלאומי, להטלת אחריות משפטית על מדינה מסוימת בגין מעשים שנעשו על-ידי גורמים המזוהים עם אותה מדינה אך אינם משתייכים אליה מבחינה ארגונית ופורמלית. לדעת בית-המשפט:

על-פי המשפט הבינלאומי, אין כל הכרח שהרשויות השליטות יתכננו את כל פעולות היחידות התלויות בהן, יבחרו את מטרותיהן או יתנו הוראות ספציפיות בנוגע לניהול פעולות צבאיות ובנוגע לכל הפרות של המשפט הבינלאומי שבוצעו כביכול. השליטה הנדרשת על-פי המשפט הבינלאומי [לקביעת אחריות משפטית] מתקיימת כאשר המדינה (או בנסיבות של סכסוך מזוין, הצד לסכסוך) ממלאה תפקיד בארגון, תיאום או תכנון הפעולות הצבאיות של הקבוצה הצבאית, בנוסף למימונה, הכשרתה, ציודה ואספקת תמיכה מבצעית לקבוצה זו. במצב זה ניתן לראות בפעולות שבוצעו על-ידי הקבוצה או חברים

53. ברק, אהרון, פרשנות במשפט - פרשנות חוקתית. ירושלים: נבו, 1994, ע' 449.

54. "בעל הסכסוך שברשותו נמצאים מוגנים אחראי לטיפול שהם מקבלים על-ידי באי-כוחו, מבלי לפגוע בכל אחריות אישית שהללו קבלו עליהם." אמנת גינווה הרביעית, סעיף 29.

בה, פעולות דה פקטו של גופי המדינה, בין אם ניתנו הוראות ספציפיות מטעם המדינה השליטה המסמיכות לבצע מעשים אלה ובין אם לאו.⁵⁵ [ההדגשה במקור]

על סמך דברים אלה קבע בית-המשפט כי יש לראות ברפובליקה היוגוסלבית אחראית לפשעי המלחמה שבוצעו על-ידי המיליציה הסרבית בבוסניה-הרצגובינה, אשר פעלה מטעמה.⁵⁶

החלת הקריטריונים שהגדיר בית-המשפט, על היחסים שבין ישראל לצד"ל, מובילה למסקנה דומה. בנוסף על-כך, מידת האחריות של ישראל על מעשי צד"ל היא מובהקת יותר מזו של יוגוסלביה על המיליציה הסרבית בבוסניה-הרצגובינה שכן, כפי שנטען בפרק זה, בנוסף לשליטה על צד"ל, צה"ל הוא הכוח הכובש בדרום לבנון עקב שליטתו האפקטיבית בשטח, ולכן הוא נושא באחריות הכוללת לשמירה על זכויות האדם באזור.

Tadic IT-94-1, Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeal Chamber, 15 July 1999, para.137..55
ניתן למצוא את פסק-הדין גם באינטרנט <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/judgement/Tadic9julyacc.html>

56. שם, סעיפים 146-162.

פוק ג' עינויים ומעצרים בלתי חוקיים

לאורך השנים עצרו כוחות הביטחון של ישראל וצד"ל, מאות אזרחים לבנונים תושבי דרום לבנון, רובם בחשד להתנגדות אלימה לכיבוש או סיוע כלשהו לקבוצות הלוחמות נגד הכיבוש. חלק מהעצירים הללו מוחזקים בכלא אל-חיאם שבדרום לבנון מחוץ לכל מסגרת משפטית. תנאי הכליאה בכלא אל-חיאם הם בלתי-אנושיים ומנוגדים לדרישות המשפט הבינלאומי. כמעט כל העצירים ששוחררו מכלא זה דיווחו כי הם עברו עינויים קשים. ישראל מתנערת באופן שיטתי מכל אחריות על הנעשה באל-חיאם.

אזרחים אחרים הועברו, במהלך השנים, לבתי-כלא בישראל. חלקם נשפטו על-ידי בתי-דין צבאיים ומרצים עונשי מאסר.⁵⁷ אולם בין המוחזקים בישראל יש גם כאלה שסיימו לרצות עונשי מאסר או שמעולם לא הואשמו ונשפטו. אותם אזרחים לבנוניים מוחזקים כיום מתוקף צווי מעצר מינהליים, בניגוד לנורמות הבסיסיות של המשפט הבינלאומי. הם מהווים למעשה בני-ערובה, ומשמשים, לטענת המדינה, "קלפי מיקוח" להחזרת השבויים והנעדרים הישראליים ממלחמת לבנון, ובראשם הנווט רון ארד.

אל-חיאם

כלא אל-חיאם שוכן במבנה שהוקם ב-1933 על-ידי שלטונות המנדט הצרפתי בלבנון, בגבעה המשקיפה על העיירה אל-חיאם. תאי האסירים של היום תוכננו בזמנו לשמש כאורוות סוסים. לאחר מבצע ליטאני ב-1978 קיבל צד"ל את המבנה לידיו והפך אותו למפקדה ולמרכז חקירות. ב-1985, כשרוב כוחות צה"ל נסוגו מלבנון. נסגרו מחנות מעצר רבים ורוב העצורים הלבנוניים הועברו לאל-חיאם, שהחל לתפקד כבית-כלא.⁵⁸

לפי נתונים של ארגון זכויות אדם לבנוני, **ועדת המעקב לתמיכה בעצירים הלבנוניים בבתי-כלא ישראליים** (להלן "ועדת המעקב לתמיכה"), היו כלואים בכלא אל-חיאם, נכון ל-9 באוקטובר 1999, 143 אזרחים לבנוניים.⁵⁹ מעצרים של האזרחים המוחזקים שם

57. **בצלם** פנה לשרות בתי הסוהר על-מנת לקבל את מספר האסירים הלבנוניים השפוטים המוחזקים בישראל, אך טרם נתקבלה תשובה.

58. לביא, אביב, "מחנה שמרכזים בו אנשים", העיר, 1.97.19.

59. כל המידע מטעמו של ארגון זה, אלא אם מצוין אחרת, לקוח מאתר האינטרנט של הארגון: <http://www.followupcslid-ip.org.lb>. מספר העצירים משתנה בתדירות גבוהה בשל הכנסתם של עצירים חדשים ושחרורם של עצירים ותיקים. יחד עם זאת, בשלוש השנים האחרונות מספר העצירים נע סביב ה-140.

הינו שרירותי ומנוגד לכל נורמה משפטית בנוגע להליך הוגן, שכן לא הוצאה נגדם פקודת מעצר, הם לא הובאו בפני שופט ולא נאמר להם במה הם חשודים. בין אותם העצירים באל-חיאם היו, נכון לתחילת אוקטובר 1999 שני קטינים (בני 14 ו-15), ושלושה קשישים (בני יותר מ-65). נכון לתאריך זה, לפחות שישה אסירים מוחזקים באל-חיאם יותר מעשור, ועוד 12, לפחות, כלואים שם בין חמש לעשר שנים.

שליטה ישראלית

כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתצהירי פרקליטות המדינה לבג"צ, בהודעות דובר צה"ל, ובהבטאות של שרים בממשלה, רשויות ישראל מתנערות מכל אחריות על המתרחש בכלא. בתשובה ל"עיתירת אל-חיאם", טענה המדינה כי "מתקן אל-חיאם מנוהל, מופעל ונשמר על-ידי לבנונים המשרתים בצד"ל. החוקרים הפועלים במתקן אף הם נמנים על שורות צד"ל".⁶⁰ לעומת זאת, כמה עובדות שנחשפו במהלך השנים, מצביעות על מעורבות ישראלית עמוקה:

● לפי תחקיר עיתונאי על אל-חיאם, בלטה בתחילת הדרך המעורבות הישראלית בניהול השוטף של הכלא. עם השנים פחתה מעורבותה של ישראל בניהול חיי היום-יום, אולם תפקידה כמפקחת-על, נשמר.⁶¹ פיקוח זה בולט, בין השאר, בהחלטות הנוגעות לשחרור עצירים. כך למשל, ביוני 1998 בוצעה עסקת חליפין בתיווכו של **הצלב האדום**, במסגרתה שוחררו כ-50 עצירים מאל-חיאם תמורת גופתו של החייל הישראלי איתמר איליה. מדינת ישראל היא אשר קיבלה תמורה עבור השחרור והיא אשר עמדה מאחורי ההחלטה.

● ביקורי **הצלב האדום** באל-חיאם הופסקו ב-10.9.97, על-פי החלטת ישראל (ראו הרחבה בהמשך). זאת לאחר ש-12 חיילים ישראלים נהרגו בדרום לבנון. חידוש הביקורים גם הוא נעשה בהוראת ישראל, בעקבות החזרת גופתו של איליה. **הצלב האדום**, כאשר ביקש למחות על האיסור שהוטל עליו לבקר בכלא, פנה לרשויות הישראליות על-מנת להזכיר להן את אחריותן על-פי אמנות גינווה.⁶²

● לפי ארגון **אמנסטי**, חלק ניכר מהעצירים באל-חיאם נעצרו והובאו לשם על-ידי חיילי צה"ל. כמו כן, עצירים רבים הועברו לישראל מכלא אל-חיאם, לחקירה, להעמדה לדין ולטיפול רפואי.⁶³ לפי עדויות של עצירים משוחררים, בהזדמנויות רבות נכחו ישראלים בחקירתם על-ידי אנשי צד"ל. בתצהיר לבג"צ ב"עיתירת אל-חיאם", מודה המדינה כי "נחקרים מסוימים נבדקו בפוליגרף על-ידי הצד הישראלי במסגרת שיתוף הפעולה הביטחוני עם צד"ל".⁶⁴ לפי הפרקליטות, במהלך שנת 1998 התקיימו, כחמש-שש

60. "התצהיר הראשון", סעיף 34.

61. לביא, אביב, שם.

62. אלגוזי, יוסף, "הצלב האדום חידש ביקוריו בכלא אל-חיאם", הארץ, 12.7.98.

63. Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages: Lebanese Detainees in Israel and Khiam Detention Centre* (MDE 15/18/97), July 1997.

64. "התצהיר הראשון", סעיף 38.

בדיקות פוליגרף כאלה, ואילו מתחילת 1999 ועד ה-9.11.99 התקיימו 24 בדיקות.⁶⁵

● האלוף דן חלוץ, ראש אגף המבצעים של צה"ל, הודה בתצהיר שהוגש לבג"צ בייעתירת אל-חיאם", כי קציני צה"ל מגיעים מדי חודש לכלא אל-חיאם על-מנת לשלם את משכורות הסוהרים. יחד עם זאת, הוא הבטיח כי מאותו חודש והלאה, יועברו המשכורות בדרך אחרת.⁶⁶ שינוי זה, אם יתבצע, לא ישפיע כהוא-זה על אחריותה של ישראל כמממנת את צד"ל בכלל, ואת כלא אל-חיאם בפרט. סכום המשכורות הכולל שישראל מעבירה עבור סוהרי אל חיאם מגיע לכ-30 אלף דולר לחודש.⁶⁷

● באותו תצהיר העיד האלוף חלוץ גם כי:

אנשי שבי"כ משתפים פעולה עם אנשי צד"ל, ואף מסייעים להם בהנחיה מקצועית ובהדרכה, אולם הם אינם משתתפים בחקירתם הפרונטלית של עצורים. כפי שנמסר לי, אנשי שבי"כ מקיימים מספר פעמים בשנה מפגשים עם חוקרי צד"ל בכלא אל-חיאם, וכך למשל מאז 1.1.99 ועד שלהי חודש יולי התקיימו 3 ביקורים בלבד של אנשי שבי"כ בכלא.⁶⁸

● חייל צה"ל ששירת ביחידה קרבית בלבנון סיפר כי מדי פעם נדרשו חיילי היחידה, כחלק מפעילותם המבצעית, לאבטח אנשי שבי"כ בביקוריהם באל-חיאם.⁶⁹

עינויים והיעדר טיפול רפואי

ארגוני זכויות האדם כגון **אמנסטי**⁷⁰ ו**ועדת המעקב לתמיכה** מדווחים, בהתבסס על עדויות של עצירים משוחררים, על השימוש בעינויים קשים במהלך החקירות המתבצעות בכלא. לפי הדיווחים הללו, הבאים לידי ביטוי במסקנותיה של הוועדה לזכויות האדם של האו"ם,⁷¹ שיטות העינויים כוללות הלם חשמלי, תלייה על מוט כאשר רק קצות האצבעות נוגעות ברצפה, מכות, בעיטות, ואיומי אונס של נשים קרובות משפחה של הנחקרים. לפי נתוני **ועדת המעקב לתמיכה**, מאז 1985 ועד היום נפטרו לפחות ארבעה עצירים כתוצאה מעינויים שהופעלו נגדם במהלך חקירות.⁷²

65. "תשובות הפרקליטות", תשובה לשאלה 12.

66. "התצהיר השני", סעיף 54.

67. "תשובות הפרקליטות", תשובה לשאלה 14.

68. "התצהיר השני", סעיף 51.

69. החייל, שביקש להישאר בעילום שם, מסר את עדותו, כמו גם תמונות שצילם בחוצות הכלא, לעיתונאי יוסף אלגזי מעיתון הארץ. ראו "עדות מכלא אל-חיאם", הארץ, 25.7.97.

70. Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit. 70

Commission on Human Rights, Resolution 1998/62 71

72. העצירים הללו הם: עלי חמזה, מהכפר גימיגיה, שנעצר ב-17.2.86 ונפטר ב-10.3.86; חוסיין מחמוד, מהכפר חולה, שנעצר ב-5.5.89 ונפטר ב-6.7.89; עלי אל-ג'ול, מהכפר דיבין, שנעצר ב-11.12.94 ונפטר ב-25.12.94; יוסף סעד, מהכפר בינת גיביל, שלגביו לא התאפשר לקבוע בוודאות את תאריך מעצרו ומותו.

המפקד הנוכחי של החטיבה המערבית של צד"ל, וגם ראש מנגנון הביטחון של צד"ל (ראו פרק ד'), הקולונל עאכל האשם, הודה בחצי פה בראיון לעיתון הארץ, בכך שמופעלים עינויים כנגד אסירי אל-חיאם:

אם אומר לך שלא מרביצים שם קצת, אשקר. הם עושים תחקיר כמו שצריך לעשות. אם מישהו עשה טעות, חוקרים אותו בצורה נכונה. קצת לחץ, קצת פחד. תחקיר, נו, אם אחד מטמין מטען או יורה על שיירה של צה"ל, איך אפשר להוציא ממנו מידע, לבקש יפה? לתת לו כוס קפה? יש הרבה דרכים למשוך את האמת מבן-אדם.⁷³

לפי דיווחים של עצירים משוחררים, העינויים מופעלים עם הגיעם לאל-חיאם במהלך תקופה הנמשכת לרוב, בין עשרה ימים לשלושה חודשים, ובמהלכה נערכות החקירות. בתקופה זו שוהים האסירים בתאי בידוד חשוכים בגודל 90 על 90 ס"מ.⁷⁴ דאהר נסראללה, מהכפר חולה, נעצר ב-7 באפריל 1992 על-ידי אנשי צד"ל, נלקח לאל-חיאם והוחזק ללא משפט עד ה-7 בינואר 1994, אז שוחרר. עם שחרורו הוא העיד על אופי החקירות שעבר:

אחד מאנשי הביטחון של צד"ל, שקוראים לו עלי עיוב, הגיע לבית-הספר של כפר קילה, שם אני מלמד, ואמר לי: "אנחנו צריכים אותך בחיאם." הוא לקח אותי לכלא חיאם, ושם האשימו אותי בהסתת התלמידים שלי נגד כוחות הכיבוש הישראלי ובארגון חוליות התנגדות. במהלך החקירה, השתמשו נגדי באמצעים הבאים: הכאה באמצעות מוט בכל חלקי גופי בזמן שאני קשור לעמוד, מכות חשמל בקצות האצבעות ושפיכת מים קפואים על גופי, בלי לתת לי אפשרות להחליף את הבגדים. הגוף שלי התכסה בפצעים שחורים כתוצאה מהמכות. במשך החודשיים הראשונים הוחזקתי בבידוד מוחלט.⁷⁵

סעדאללה הידורה, מהכפר מאיס אל-גיבל, נעצר ב-1.9.86, נלקח לכלא אל-חיאם, ושוחרר, כעבור עשר שנים, ב-21.7.96. במשך כל השנים לא הוגש נגדו כתב אישום ולא הועמד לדין. בעדותו **לוועדת המעקב לתמיכה מסר**:

בזמן החקירות קבלתי מכות חשמל בלשון ובאיבר המין, והחוקרים שפכו עלי מים קפואים [...] כדי להגביר עלי את הלחץ הם הביאו לכלא את אבי, והחזיקו אותו שם במשך שמונה חודשים. פעם אחת כשירד שלג, הם תלו אותי על מוט, במשך שש שעות כשאני עירום.

סוהא בשארה נעצרה ב-7.11.88, בהיותה בת 21, על-ידי אנשי צד"ל, בחשד לניסיון התנקשות בחייו של מפקד צד"ל, הגנרל לאחד. היא הוחזקה באל-חיאם קרוב לעשר שנים, בלי שיוגש נגדה כתב אישום או ייערך לה משפט. בחודש דצמבר 1998, כשלושה חודשים לאחר שחרורה, היא מסרה תצהיר לעו"ד לאה צמל, המפרט את שעבר עליה במהלך השנים בכלא. בנוגע לשלב החקירה הצהירה בשארה:

73. ברגמן, רונן, "או-קיי, תפקירו אותנו", הארץ, 29.10.99.

Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit., p. 13. 74

75. העדות נבתה על-ידי **ועדת המעקב לתמיכה** כמה ימים לאחר שחרורו.

מייד עם הגעתי לחיאים הכניסו אותי למשרד מספר 4, וזרקו אותי אל הרצפה. עדיין הייתי יחפה ללא נעלים [מייד עם מעצרה נלקחו נעליה]. בחדר היה חוקר שקראו לו סאמר. [...] הוא כנראה קיבל את התיק שלי לטיפולו, הוא היה החוקר הראשי. בנוסף חקרו אותי גם אחרים, אך בייחוד הוא. אותו סאמר חקר אותי וכבר בלילה הראשון השתמש נגדי בעינוי חשמל. עברתי עינוי זה שש פעמים. כל פעם סאמר הפעיל זאת. החשמל הגיע מטלפון צבאי נייד שעובד על מנואלה ידנית. את החוטים שיצאו מהטלפון קשרו לאצבעות ידי. הייתי בחקירה כשלושה חודשים, בדרך כלל שלוש ישיבות במהלך היום. אך לעיתים גם בלילה.⁷⁶

סלימאן רמדאן הוא אחד העותרים ב"עתירת אל-חיאים". רמדאן הוא תושב בעל-בק שבדרום לבנון, שנעצר על-ידי כוח משותף של צה"ל וצד"ל בספטמבר 1985. במהלך מעצרו הוא נפצע, ולאחר מכן הועבר לכלא אל-חיאים ועונה קשות - באמצעות חשמל, הצלפה ותלייה על מוט. בהיעדר טיפול רפואי נאות התפתח נמק ברגלו השמאלית, וכעבור 12 ימים הוא הועבר לבית-חולים בישראל, שם נכרתה רגלו. לאחר מכן, הוחזר רמדאן לאל-חיאים, ושם הוחזק בצינוק בתנאי בידוד - ללא תאורה וללא אור שמש - במשך שלוש שנים. שוב הוזנחו צרכיו הרפואיים, ומצבו החמיר.⁷⁷

אורי אליצור, לשעבר מנהל לשכת ראש הממשלה, כתב ביום 13.12.98 **לעמותת רופאים לזכויות אדם**, כי רמדאן קיבל לאחרונה פרוטזה, וכי הוא מטופל באופן שוטף על-ידי רופאי צד"ל. אולם לפי דיווחי **ועדת המעקב לתמיכה**, אין רמדאן יכול לעשות שימוש בפרוטזה, בשל הצפיפות בתאי הכלא, ומצבו הבריאותי עדיין קשה.

לפי דיווח של **ועדת המעקב לתמיכה**, אחת הנשים הכלואות באל-חיאים - נגיזוא סמעת, בת 36, מהכפר עינאתא - נעצרה בהיותה בהריון. באוקטובר 1999 דווח כי היא סובלת מדימומים תכופים, כי תנאי הכליאה אינם מתאימים למצבה והיא אינה מקבלת טיפול רפואי נאות.

התנאים הפיסיים

מעדויות של עצירים ששוחררו מאל-חיאים עולה כי התנאים הפיסיים באל-חיאים, לפחות עד שנת 1995 עת התקיים הביקור הראשון של **הצלב האדום**, היו מחפירים ותת-אנושיים. המאפיינים הבולטים הם, צפיפות, זוהמה, מקלחות נדירות. תאים חשוכים ורטובים, קור, עשיית צרכים בתוך סירים בתאים, מזון לא מספק, ועוד.⁷⁸

במהלך העשור שבין תחילת פעילותו של אל-חיאים כבית-כלא של צד"ל ב-1985, ועד 1995, נאסר על עורכי-דין, רופאים בלתי תלויים, שופטים, **הצלב האדום** וגורמים עצמאיים אחרים, לבקר עצירים או לפקח על תנאי המעצר. בין השנים 1987 ל-1995

76. התצהיר נמסר בפריס, ב-8.12.98.

77. "עתירת אל-חיאים", סעיף 3.

78. ראו לדוגמה: **ועדת המעקב לתמיכה**, אתר האינטרנט, שם, לביא, אביב, "מחנה שמרזום בו אנשים", שם, Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*. op. cit., pp. 12-13.

נאסר גם על בני משפחות העצירים לבקר בכלא. באוקטובר 1995 התקיים הביקור הראשון של **הצלב האדום** בכלא אל-חיאם.⁷⁹ לקראת ביקור זה, ובעקבותיו, חלו שיפורים מסוימים בתנאי המאסר.

סוהא בשארה, שסיפורו הוזכר לעיל, תיארה את השינויים שהוכנסו לאגף הנשים של הכלא בסמוך לביקור **הצלב האדום**:

לקראת בואו שינו את המבנים שלנו. זה היה בערך בפברואר 1995. לחדרים שלנו הכניסו בית שימוש, דוד חימום, כיור ומים זורמים ומקלחות. בנו גם קיר בין השירותים ואזור השינה והביאו מיטות. אך כל הדברים האלה היו מנועים ממני בהייתי בבידוד, כך שהביאו לי רק מיטה, המשכתי להשתמש בדלי לצרכים, ופעם ביום הרשו לי לרוקן אותו. אחרי שהגיע הצלב האדום הרשו לי לקבל ספרי דת וסיפורים.⁸⁰

הדו"חות שכותבים נציגי **הצלב האדום**, לרבות אלה על תנאי הכליאה באל-חיאם, הינם חסויים והם מועברים אך ורק לרשויות המדינה הרלוונטית. כתוצאה מכך, אין מידע מדויק ובדוק אודות התנאים השוררים כיום בכלא, בייחוד באגף הגברים, בתאי הבידוד, ובתאי החקירה. ממידע שהעבירה **ועדת המעקב לתמיכה לבצלם**, עולה כי בשנים האחרונות חלו שיפורים מסוימים כגון מקלחות עם מים חמים, והזכות לקבל ספרים **מהצלב האדום**.⁸¹ עם זאת, בנוגע לתנאים אחרים נותר המצב חמור כשהיה: מי השתייה מלוכלכים וגורמים לזיהומי כליות; איכות המזון ירודה ביותר, ולעיתים הוא מגיע לעצירים במצב של ריקבון ממש; כמות המזון איננה מספיקה; אין מספיק אור בתאים; על אף שבכל יום שלישי מבקר רופא בכלא, הוא מצויד במשככי כאבים בלבד, העצירים שוהים מחוץ לתאים, באור השמש, רק במשך כ-20 דקות כל יום; אין פעילות גופנית; לעצירים אין גישה לעיתונים, טלוויזיה או רדיו.

בני משפחה של עצירי אל-חיאם רשאים לבקר את יקיריהם בכלא אחת לשלושה חודשים, בליווי **הצלב האדום**. המפגשים מתקיימים תחת פיקוח הדוק של סוהרי צד"ל, ובשל החשש להיענש, מעט מאוד מהמתרחש בין כותלי הכלא נמסר בזמן אמת לבני המשפחה המבקרים במתקן. אחת האמהות של עציר הכלוא באל-חיאם, סיפרה לעיתון דיילי סטאר הלבנוני, כי צד"ל השעה את ביקוריה לאחר שהתראיינה לאמצעי התקשורת על מה שראתה בכלא.⁸²

79. הביקורים התקיימו כסדרם עד להשהייתם על-ידי הרשויות הישראליות בספטמבר 1997, בדרישה להחזרת גופתו של לוחם הקומנדו איתמר איליה. לאחר שהוחזרה הגופה חודשו ביקורי **הצלב האדום**

80. מתוך תצהיר של סוהא בשארה לעו"ד לאה צמל, שם.

81. עקב האיסור החל על אזרחי לבנון לקיים קשר עם גורמים ישראלים כלשהם, נמסר מידע זה בתיווך **אמנסטי**.

82. Khalil, Zayan, "Young Detainees' Plight Needs More Attention", *Daily Star*, 16.8.99.

למרות השיפורים שחלו בתנאים הפיסיים של כלא אל-חיאם, אלה עדיין רחוקים מלעמוד בסטנדרטים אנושיים מינימליים, ובדרישות האו"ם לתנאי כליאה.⁸³ העובדה שהשיפורים נעשו עם תחילת ביקורי **הצלב האדום** מבליטה את החשיבות העצומה של ביקורת חיצונית. יש לציין כי בקשות שהגישו **האגודה לזכויות האזרח והמוקד להגנת הפרט** לערוך ביקור בכלא, נדחו על-ידי הפרקליטות הצבאית ומשרד מתאם פעולות הממשלה בלבנון בטענה כי אל-חיאם איננו בשליטת צה"ל. ב"עתירת אל-חיאם" מבקשים שני הארגונים מבית-המשפט העליון כי יורה למדינה לאפשר להם לבקר בכלא.

ביקורת משפטית

הן על-פי המשפט הבינלאומי והן על-פי המשפט הישראלי, החזקת האזרחים הלבנונים בכלא אל-חיאם ללא הליך משפטי כלשהו הינה בלתי חוקית בעליל.

אמנת ג'נובה הרביעית מטילה על ישראל חובה לדאוג כי המעצר יעמוד בתנאים שנקבעו באמנה לעניין ההליך הפלילי. סעיף 71 באמנה קובע את הזכות להליך הוגן, לפיו "בתי-המשפט המוסמכים של המעצמה הכובשת לא יחרצו שום גזר-דין אלא לאחר שפיטה סדירה." סעיף זה קובע גם כי יש ליידע את הנאשם בהקדם, בכתב ובשפה המובנת לו, על מהות האישומים נגדו, ולהביאו למשפט בהקדם האפשרי. סעיף 72 קובע שלנאשם תעמוד הזכות להיפגש באופן חופשי עם עו"ד לפי בחירתו.

הזכות להליך הוגן מעוגנת גם באמנה בדבר הזכויות האזרחיות והפוליטיות, שאושרה על-ידי מדינת ישראל ב-1991. סעיף 9 לאמנה קובע, בין השאר, את הזכות לחירות ולביטחון אישי ולהגנה מפני מעצר שרירותי, את הזכות להתבשר אודות הסיבות למעצר, הזכות להתבשר בדחיפות אודות אישומים, והזכות להיות מובא בדחיפות בפני שופט.⁸⁴ כמו כן, סעיף 14 באמנה זו מסדיר את הזכות להליך הוגן בפלילים. הוא קובע, למשל, כי כל אדם שהואשם בעבירה פלילית יוחזק כחף מפשע עד שתוכח אשמתו כדן, כי זכותו להיות מיוצג על-ידי עורך-דין, לפי בחירה, בכל שלבי ההליכים, וכי הוא זכאי לכך שטיעונו יישמע בפומבי, בפני בית-משפט מוסמך ובלתי תלוי.

אחריותה של מדינת ישראל לדאוג לקיומו של הליך הוגן בשטח הנתון לשליטתה האפקטיבית נובעת גם מהמשפט החוקתי הישראלי. שלילת חירותו של אדם ללא הליך הוגן מהווה הפרה של סעיף 5 לחוק יסוד. כבוד האדם וחירותו, הקובע כי "אין נוטלים ואין מגבילים את חירותו של אדם במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת." כפי שקבע ממלא מקום נשיא בית-המשפט העליון [כתוארו אז] השופט אהרון ברק, מן

83. סטנדרטים אלו מופיעים ב: United Nations Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, שנתקבלו ב-1957 על-ידי המועצה הכלכלית והחברתית של האו"ם ותוקנו לאחר מכן ב-1977. מסמך זה איננו מחייב מבחינה משפטית.

84. מדינת ישראל רשמה, בעת חתימתה על האמנה, הסתייגות לסעיף זה, בטענה כי מצב החירום המוכרז מאז הקמת המדינה, מונע מישראל, בנסיבות מסוימות, לקיים את כל דרישות הסעיף (ראו כתב האמנה 1040, כרך 31). חשוב לציין, כי הסתייגות זו אמנם מפחיתה מחובתה של ישראל ביחס להליך הוגן, אך איננה מהווה היתר לעצור אנשים ללא הליך כלשהו לזמן בלתי מוגבל.

הזכות לחירות נגזרים הזכות להליך הוגן בפלילים והאיסור על נטילת חירותו של אדם ללא שמירה על כללים פרוצדוראליים הוגנים ושוויוניים.⁸⁵

בדומה לחובה לקיים הליך הוגן, גם האיסור על עינויים מהווה עיקרון יסודי במשפט הבינלאומי והן במשפט הישראלי. אמנת האו"ם נגד עינויים, לה שותפה ישראל אוסרת, חד-משמעית, שימוש בעינויים או בכל צורה של יחס ועונש אכזריים בכל מצב שהוא.⁸⁶ גם אמנות אחרות, כגון האמנה בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות,⁸⁷ ואמנת גינווה הרביעית,⁸⁸ אוסרות על עינויים כמו על צורות אחרות של יחס ועונש אכזריים, בלתי אנושיים או משפילים וזאת בכל נסיבות שהן. האיסור על עינויים והתעללות הוא אפוא מוחלט, ושום מצב "חריג" אינו יכול להצדיק סטייה ממנו. ישראל שותפה לכל האמנות שהוזכרו כאן, ומעולם לא הסתייגה מהסעיפים באמנות המורים על איסור מוחלט על עינויים והתעללות.

סעיף 2 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו קובע כי "אין פוגעים בחייו, בגופו או בכבודו של אדם באשר הוא אדם." כן קובע סעיף 4 כי "כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו." העינויים והיחס האכזרי שתוארו לעיל, אינם עולים בקנה אחד עם זכויות אלה. לאחרונה פסק בג"צ, בהרכב של תשעה שופטים, כי אסור לשב"כ הישראלי להפעיל כמה שיטות חקירה, בחלקן פחות חמורות מאלה שמופעלות באל-חיאם, בין השאר משום שהן עומדות בסתירה לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.⁸⁹

בני-הערובה העצורים בישראל⁹⁰

מדינת ישראל החזיקה במעצר במשך שנים, 21 אזרחים לבנוניים המוגדרים כ"קלפי מיקוח", או במילים אחרות כבני-ערובה, להחלפה אפשרית עם שבויים ונעדרים ישראליים ממלחמת לבנון, ובמיוחד לשחרורו או בירור גורלו של הנווט רון ארד.⁹¹

85. בשי"פ 527/95 גנימאת נ' מדינת ישראל, פ"ד מט (3) 355, 421.

86. האמנה נגד עינויים, סעיף 2 (2).

87. האמנה בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות, סעיף 7.

88. אמנת גינווה הרביעית, סעיפים 27, 31 ו-32.

89. מדובר בכמה עתירות שאוחדו לדיון משותף. בג"צ 51004/94 הוועד הציבורי נ' עינויים בישראל נ' ממשלת ישראל ואח'; בג"צ 4054/95 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ראש הממשלה ואח'; בג"צ 5188/96 וואל אל כעכה והמוקד להגנת הפרט נ' שירות הביטחון הכללי ואח'; בג"צ 6536/96 חאתם יוסף אבו זאידה נ' שירות הביטחון הכללי, בג"צ 7563/97 עבד אל רחמן גנימאת והוועד הציבורי נ' עינויים בישראל נ' שר הביטחון ואח'; בג"צ 7628/97 פואד עווד קורען והוועד הציבורי נ' עינויים בישראל נ' שר הביטחון ואח'.

90. חלקים נרחבים בפרק זה מבוססים על: Barak, Eitan, "Under Cover of Darkness: The Israeli Supreme Court and the Use of Human Beings as Bargaining Chips", *International Journal of Human Rights*, vol. 3, no. 3, Autumn 1999, pp. 1-43.

91. למרות שפסק-הדין העיקרי בפרשה זו (ראו דיון בהמשך) מתייחס לכמה שבויים ונעדרים, הכוללים את הנעדרים מקרב "סולטן יעקוב" מ-1982, עמדת הפרקליטות, לפחות משנת 1994 והלאה, היא כי העצירים הלבנונים מוחזקים למען שחרור או בירור גורלו של רון ארד בלבד (ראו פסקה 2 לפסק דינו של השופט ברק, עמ"מ 10/94, פלוניס נגד שר הביטחון).

ב-26 בדצמבר 1999, שוחררו חמישה מהם. יחד עם זאת, מאחר ואלה ששוחררו היו מעורבים בהליכים המשפטיים שיפורטו להלן, הדיון יתייחס לכל ה-21 יחדיו. חלק מהעצירים הלבנונים מוחזקים בבתי הכלא במשך למעלה מעשור. עובדת החזקתם נשמרה במשך שנים רבות תחת מעטה סודיות כבדה שהוטל על-ידי רשויות ישראל, ורק פרטים בודדים על חלק מאותם עצורים היו ידועים לציבור.

במארס 1998 התיר בית-המשפט העליון לפרסם פסק-דין (בגירסה מצונזרת) שניתן בנובמבר 1997, ובו הוא מאשר את המשך החזקתם במעצר מינהלי של 10 מתוך 21 העצורים הלבנוניים, שערערו על חוקיות מעצרים (להלן "הערעור המרכזי").⁹² פרסום זה, יחד עם מחקרים שפרסמו ארגוני זכויות אדם,⁹³ חשפו תמונה יחסית מלאה אודות בני-הערובה הלבנוניים. למרות שכל 21 העצורים הוחזקו באותו מעמד ולאותה מטרה, הנסיבות בהן נהפך כל אחד לבן-ערובה, שונות, וניתן לחלק אותן לשלוש קבוצות:⁹⁴

הקבוצה הראשונה מורכבת מ-11 אנשים שנעצרו בלבנון בשנים 7-1986 על-ידי צה"ל וצד"ל. הם נחטפו לישראל ונשפטו בבתי-משפט צבאיים על עבירות כמו חברות בארגון עוין והחזקת נשק, ונידונו לתקופות מאסר הנעות בין שנה וחצי לארבע וחצי שנים. בפברואר 1991 סיים האחרון שבקבוצה זו לרצות את עונשו.

הקבוצה השנייה מורכבת משישה לבנונים שנתפשו בסוף 1987 על-ידי המיליציה הנוצרית של סמיר ג'עגיע ונכלאו בכלא אדוניס שבפאתי ביירות. במאי 1990 הם הועברו במבצע סודי לישראל, אך עד 1992 הכחישה ישראל את עצם החזקתם. לפי ארגון **אמנסטי**, הדבר התגלה לנציגי **הצלב האדום** באקראי במהלך ביקור בבית החולים של כלא רמלה, והביא את צה"ל להודות במעצרים של השישה.⁹⁵ מכיוון שהשישה מעולם לא נשפטו, לא ידוע עד היום מהן העבירות המיוחסות להם, אם בכלל, ומדוע נבחרו לשמש קלפי מיקוח.

הקבוצה השלישית מורכבת מארבעה לבנונים שנחטפו על-ידי צה"ל בשני מבצעים צבאיים. במבצע הראשון נחטף השייח עבד אל-כרים עובייד מביתו שבכפר שיבשית, ביולי 1989. למרות עבירות שונות שיוחסו לו על-ידי התקשורת, נמנעה ישראל מלהעמידו לדין. לכן, אין לדעת אם אותן עבירות לכאורה הן הסיבה לתפישתו, או שמא מלכתחילה נועד לשמש קלף מיקוח, עקב מעמדו הדתי. יחד עם עובייד נחטפו עוד שני אזרחים לבנוניים, ככל הנראה, שומרי ראשו, המוחזקים כיום יחד עם 17 הלבנונים האחרים.⁹⁶ המבצע השני התקיים במאי 1994 ובו נתפש מוסטפא דיראני. דיראני שימש

92. עמ"מ 10/94, פלוניס נגד שר הביטחון (טרם פורסם).

93. Human Rights Watch, *Without Status or Protection – Lebanese Detainees in Israel*. Vol. 9, October 1997; Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit.

94. מידע מפורט יותר בנוגע לכל עציר ניתן למצוא בדו"חות **אמנסטי** ו-HRW, שם.

95. Amnesty International. *Ibid*, p.10.

96. עם זאת, לפי אחת הגרסאות, רק אחד היה בפועל שומר ראש, ואילו השני הוא צעיר שעמד להתחתן, בא לבקש את ברכתו של עובייד, ולרוע מזלו נחטף גם הוא על-ידי חיילי צה"ל. Kershner, I., "Israel's Human Bargaining Chips", *The Jerusalem Report*, 17.8.98.

כקצין מודיעין בכיר בתנועת אמל עד 1988, וככל הנראה היה אחראי להחזקתו של הנווט רון ארד.

הבסיס המשפטי

מכיוון שישאל רצתה להמשיך ולהחזיק באזרחים הלבנונים, הרי מרגע שאסירי הקבוצה הראשונה סיימו לרצות את עונשם (הראשון שבהם עשה זאת ב-1988), נוצר הצורך לבסיס משפטי חדש להמשך החזקתם. בהתחלה התבססה ישראל על חוק הכניסה לישראל, המעניק לשר הפנים סמכות להחזיק במעצר אדם הממתין לביצוע צו גירוש שהוצא נגדו.⁹⁷ בהתאם לכך, עם שחרורו של כל אחד מאסירי הקבוצה הראשונה הוציא שר הפנים צו גירוש נגדו. באוקטובר 1988 עתר אחד העצירים לבג"צ בטענה כי צווי המעצר הינם בלתי חוקיים, היות שהסיבה האמיתית להחזקתם במעצר איננה המתנה לגירוש.⁹⁸ בית-המשפט קבע כי הדיון בנושא יתקיים במאי 1991. בבוקר הדיון הודיעה המדינה על ביטול צווי הגירוש. בו בזמן חתם שר הביטחון על צווי מעצר מינהליים כנגד כל הלבנוניים שהיו עד אז ב"המתנה לגירוש". צוים דומים הוצאו בהמשך כנגד העצירים הלבנוניים האחרים.

מעצר מינהלי בגבולות ישראל (להבדיל מהשטחים) מבוצע לפי חוק סמכויות שעת חירום (מעצרים) תשל"ט-1979 (להלן "חוק המעצרים").⁹⁹ חוק זה מסמיך את שר הביטחון לעצור אדם במעצר מינהלי לתקופה שלא תעלה על חצי שנה. שר הביטחון רשאי להאריך את הצו בחצי שנה נוספת בכל פעם, בלא הגבלה על מספר הארכות המעצר. החוק תקף רק תחת מצב חירום המוכרז על-ידי הכנסת, אולם מצב כזה קיים מאז הקמת המדינה. סמכות זו ניתנת לשר הביטחון אם בידי "יסוד סביר להניח שטעמי ביטחון המדינה או ביטחון הציבור מחייבים שאדם פלוני יוחזק במעצר."¹⁰⁰ הפסיקה מדגישה כי מעצר מינהלי לא יכול להיות אמצעי ענישה אלא "אמצעי מניעה מול פני סכנה הנצפית, כפועל יוצא מהתנהגות החשוד."¹⁰¹ קיומה של עילה מוצדקת למעצר "מותנית בקיום ודאות קרובה לכך שההימנעות ממעצר תגרור פגיעה של ממש בביטחון המדינה ובביטחון הציבור."¹⁰² החוק קובע גם את חובת הביקורת השיפוטית על המעצרים, לפיה נשיא בית-המשפט המחוזי (או סגנו) חייב לאשר את עצם המעצרים כמו גם את אורכם, ולבחון את המשך המעצר כל שלושה חודשים.

בחוק המעצרים אין הגדרה באשר לשאלה מהו "ביטחון המדינה", ומה מהווה "סכנה" עבור ביטחון המדינה. עמדת המדינה היא כי החזרת השבויים והנעדרים ממלחמת לבנון

97. חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952, סעיף 13 (ג).

98. בג"צ 585/89, חסין פהאד כרים דקדוק ואח' נגד שר הפנים.

99. לדיון בנושא מעצרים מינהליים, כפי שאלה מבוצעים בשטחים, על-פי צוים צבאיים, ראו **בצלם**, שבויים של שלום - מעצר מינהלי במהלך תהליך אוסלו. ירושלים, יוני 1997.

100. חוק המעצרים, סעיף 2 (א).

101. עמ"מ 4/94, בן חורין נגד מדינת ישראל, פ"ד מח (5) 329, 336.

102. עמ"מ 4/96, גינצבורג נגד שר הביטחון ואח', פ"ד נ (3) 221, 223.

מהווה חלק אינטגרלי מהגדרת "ביטחון המדינה", ועל-כן החוקת אורחים לבנוניים כקלפי מיקוח לשם כך, מותרת על-פי חוק המעצרים. לטענת המדינה, החוק מתיר לעצור אדם גם אם הסכנה לביטחון המדינה איננה קשורה אישית לאותו אדם.

חוק המעצרים מאפשר לעציר לערער על החלטת בית-המשפט המחוזי בפני בית-המשפט העליון. לפיכך, לאחר שבית-המשפט המחוזי קיבל שוב ושוב את עמדת המדינה, והאריך את מעצרו המינהלי, הוגשו במהלך השנים כמה ערעורים, אולם כולם נדחו. בכל פסקי-הדין חזר בית-המשפט העליון וקבע כי החזרת השבויים והנעדרים היא אכן חלק מביטחון המדינה, ועל-כן מותר להחזיק אדם למטרה זו, גם אם לאותו אדם אין שום אחריות או קשר לגורלם של אותם שבויים ונעדרים.¹⁰³

בספטמבר 1994 הוגש "הערעור המרכזי", באמצעות עו"ד צבי ריש,¹⁰⁴ לבית-המשפט העליון, על החלטת בית-המשפט המחוזי לאשר את הערכת מעצרו. בית-המשפט העליון דן בערעור בהרכב של שלושה שופטים בראשות הנשיא אהרון ברק.¹⁰⁵ הדיון הראשון בערעור זה נקבע לפברואר 1996, כמעט 18 חודשים מיום הגשתו. פסק-הדין ניתן רק בנובמבר 1997. השופטים דחו ברוב דעות את הערעור. הנשיא ברק קבע בפסק-הדין:

אין ספק בליבי כי החזרת השבויים והנעדרים לכשעצמה היא מטרה ואינטרס הנכללים במסגרת בטחון המדינה [...] לאחר שעיינתי עיין היטב בחומר שבפני ובטענות הצדדים, נחה דעתי כי פגיעה זו [בכבוד האדם וחירותו] – קשה וכאובה ככל שהינה – מחויבת המציאות הבטחונית והמדינית היא, ומשקפת היא את נקודת האיזון הראויה בנסיבות המקרה בין חירות הפרט לבין ההכרח בשמירה על בטחון המדינה.¹⁰⁶

השופטת דליה דורנר, שהיתה בדעת מיעוט, לא פסלה את עצם הלגיטימיות של החוקת בני-ערובה למען שחרור השבויים והנעדרים, אלא קבעה כי חוק המעצרים עליו

103. הדיון במעצרים על-ידי בית-המשפט המחוזי והערעורים בפני בית-המשפט העליון, היו עד 1998 חסויים ונסתרים מן הציבור. מידע מסוים אודות ההליכים התפרסם לראשונה בפסק-הדין של בית-המשפט העליון, בערעור הלבנונים שהותר לפרסום ב-1998 (עמ"מ 10/94, פלוגים נגד שר הביטחון).

104. סעיף 8-ג (ב) לחוק המעצרים מאפשר לשר המשפטים להגביל בצו את זכות הייצוג בהליכים לפי החוק רק למי שאושר לשמש סניגור בביה"ד הצבאיים באישור בלתי מסויג ושר המשפטים אכן מימש סמכותו זו. לכן, החל מאמצע 1991, המועד ממנו ואילך הוחזקו כל הלבנונים מכוח חוק המעצרים, נותק הקשר בין הלבנונים העצורים לבין עורכי הדין לאה צמל וגיווד בולוס שטיפלו בעניינם לפני כן, עת הוחזקו במעצר על סמך עילה משפטית אחרת. במשך שנתיים טיפלו מספר עורכי דין שמינתה המדינה בעניינם, כאשר החל מ-1993 רוכז הטיפול בעניינם בידי עו"ד צבי ריש המחזיק אישור כאמור. עו"ד ריש כפוף, בתוקף תפקידו, להוראות סודיות מחמירות המגבילות את יכולתו למסור מידע על המקרה שבטיפולו.

105. עמ"מ 10/94, פלוגים נגד שר הביטחון. שני השופטים הנוספים היו אליהו מצא ודליה דורנר.

106. שם, פסקה 10 לפסק-דין של השופט ברק.

התבססה המדינה, איננו מתאים לכך. אילו דעתה היתה מתקבלת, אומרת השופטת, בית-המשפט היה "דוחה לפרק זמן סביר את מועד שחרורם של המערערים, כדי לאפשר למדינה לבחון את סמכותה ועניינה להחזיק במערערים מכוח דין אחר."¹⁰⁷

בתחילת 1998 קבל המשנה לנשיא בית-המשפט העליון, שלמה לוין, את בקשת פרקליטם של המערערים, והחליט לקיים דיון נוסף בנושא בהרכב של תשעה שופטים. בינואר 1999 התכנס הרכב זה לדיון בדלתיים סגורות, ועד היום טרם ניתן פסק-הדין.¹⁰⁸

ביוני 1999, הותר לפרסום כי שנה לפני כן, ביוני 1998, הורה נשיא בית-המשפט המחוזי בתל-אביב דאז, השופט מנחם אילן, לשחרר את כל העצירים למעט עובייד ודיראני, בנימוק כי אין עילה להחזיקם במעצר מינהלי.¹⁰⁹ המדינה ערערה על פסק-הדין בפני בית-המשפט העליון, וזה הורה לעכב את שחרורם עד שיינתן פסק-הדין.¹¹⁰ בחודש יולי 1999, בהליך נדיר למדי, פרקליטם של 19 הלבנונים, עו"ד צבי ריש, עתר לבג"צ כנגד בית-המשפט העליון, בבקשה שזה ידון לאלתר בערעור המדינה, על-מנת לקדם את שיחרור העצירים. בית-המשפט דחה את העתירה על הסף.¹¹¹

במקביל להליך זה, מתקיים הליך נוסף סביב שחרורו של ריסאן דיראני (נאחיינו של מוסטפא דיראני), אחד העצירים מהקבוצה השנייה. לפי חוות דעת מ-1990 של פסיכיאטרים מטעם משרד הבריאות הישראלי, ריסאן דיראני הינו חולה בנפשו ומצבו הבריאותי התדרדר במהלך שהותו בכלא הישראלי. בפברואר 1997, במסגרת הארכה תקופתית של מעצרו המינהלי, קבע נשיא בית-המשפט המחוזי בתל-אביב [כתוארו אז] מנחם אילן, כי נוכח מצבו יש לשחררו.¹¹² המדינה ערערה על ההחלטה בפני בית-המשפט העליון אשר קיבל את הערעור והורה על המשך מעצרו.¹¹³ ביוני 1998, הורה שוב השופט אילן על שחרורו מאותם טעמים, למרות פסיקתו הקודמת של בית-המשפט העליון בעניינו של דיראני. המדינה ערערה שוב לבית-המשפט העליון, אך זה נמנע, עד היום, מלפסוק בעניין.¹¹⁴

107. שם, פסקה 5 לפסק-דין של השופטת דורנר.

108. דנ"פ, 7048/97, פלוניס נ' שר הביטחון.

109. תיק 279/90, מעצר מינהלי. ראו גבאי, דורית ואורי הלר, "הותר לפרסום. בית-המשפט המחוזי הורה לשחרר 19 אנשי חיזבאללה הכלואים בארץ", מעריב, 1.6.99.

110. עמ"מ 4982/98, שר הביטחון נ' פלוניס.

111. בג"צ 688/99 פלוניס נ' נשיא בית-המשפט העליון.

112. תיק 10/94 מעצר מינהלי. ראו בנדון, ירקוני, יורם, "שופט הורה לשחרר ממעצר אחיין של מנהיג חיזבאללה", ידיעות אחרונות, 29.6.98.

113. עמ"מ 8154/97 שר הביטחון נ' דיראני.

114. עמ"מ 4758/98, שר הביטחון נ' דיראני.

תנאי המעצר

כל העצירים המינהליים הלבנוניים בישראל, מלבד השייח אל-עובייד ומוסטפא דיראני, כלואים בכלא איילון שברמלה, לשם הועברו מבתי-כלא אחרים ביולי 1996. מקום כליאתם של עובייד ודיראני נשמר בסוד.¹¹⁵

לפי ארגון **אמנסטי**, לפחות נגד חלק מהעצירים הופעלו עינויים במהלך חקירתם, שנמשכו עד כמה חודשים לאחר מעצמם.¹¹⁶ בילאל עבד אל-חסיין דקרו, עציר המשתייך לקבוצה הראשונה, נעצר בפברואר 1986 על-ידי כוח משותף של צה"ל וצד"ל. לפי עדותו במכתב שהועבר ל**אמנסטי**, הוא נחקר על-ידי קצין צה"ל במחנה צבאי הסמוך לכפר ברעשית בדרום לבנון, והוכה על-ידי חיילי צד"ל. משם הועבר למחנה 17, הסמוך לכפר בית גיביל, ונחקר במשך 10 ימים על-ידי אנשי צד"ל. באותו מחנה הוא עונה באמצעות מכות חשמל שניתנו על-ידי אנשי צד"ל בנוכחות אנשי ביטחון ישראלים. משם הועבר דקרו למחנה "סרפנד" בישראל,¹¹⁷ שם הוחזק בבידוד ונחקר במשך שלושה חודשים. במהלך החקירות הללו, הושב בתנוחת השאבה ונמנעה ממנו שינה לפרקי זמן ארוכים.¹¹⁸ שאר הלבנונים מהקבוצה הראשונה, לפי דיווחו של **אמנסטי**, עברו מסלול חקירות ועינויים דומה.

במשך השנים מנעו הרשויות הישראליות מבני משפחותיהם של העצירים לבקדם בכלא. הדבר הוסבר על-ידי דובר צה"ל כאמצעי להפעיל לחץ על גורמים לבנוניים למסור מידע אודות הנווט רון ארד.¹¹⁹ עם זאת, לפי מידע שבידי **אמנסטי**, חמישה עצירים מתוך הקבוצה הראשונה זכו, ככל הנראה, לביקורי משפחה.¹²⁰ בסוף מאי 1999, פסק נשיא בית-המשפט המחוזי בתל אביב, אורי גורן, שיש לאפשר לעצירים הלבנונים (למעט עובייד ודיראני) ביקורי משפחה בכלא. למרות זאת, בשל סירובה של ממשלת לבנון להתיר כניסת אזרחים לבנונים לישראל, לביקורים אלו טרם יצאו אל הפועל. כמו כן,

115. לפי אחת הגרסאות הם מוחזקים בכלא 4 שבצריפין, באזור המכונה "הביתנים הלבנוניים". ראו: מלמן, יוסי, "לבד, אבל פחות", הארץ 3.8.97.

116. Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit., pp. 6-8.

117. השם "סרפנד" הוזכר על-ידי כמה עצירים לבנונים בעדויותיהם ל**אמנסטי** ול**HRW**, אולם מיקומו נותר עד היום תעלומה. אחת הסברות, שהועלתה על-ידי **HRW** ועל-ידי כמה עיתונאים ישראלים, היא כי מדובר במחנה צריפין שבמרכז הארץ, אלא שגרסא זו מעולם לא אומתה. ראו: *HRW, Without Status or Protection*, op. cit., p. 25; מלמן, יוסי, "לבד, אבל פחות", שם. לפי דעתה של עויד תמר פלג-סריק מהמוקד להגנת הפרט, ייתכן גם כי מדובר במתקן חקירות של המודיעין הצבאי שנע ונד ממחנה צה"ל אחד למשנהו (מכתב לבצלם 12.1.00).

118. לפירט על שיטות החקירה דומות שהופעלו על-ידי השב"כ כנגד פלסטינים ראו: **בצלם**, עינויים כשגרה - שיטות החקירה של השב"כ. פברואר 1998.

119. Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit., p. 10.

120. מכתב מדובר צה"ל ל**אמנסטי**, בעקבות גירוש אימו של ריסאן דיראני, שנכנסה לישראל באופן בלתי חוקי על-מנת לבקר את בנה בכלא איילון. Amnesty International, *Israel's Forgotten Hostages*, op. cit., p.10.

הורה השופט גורן לאפשר לעצירים לשוחח עם בני משפחתם בטלפון על חשבון המדינה, פעם בשלושה חודשים, ולהצטלם בווידיאו כדי לשלוח למשפחותיהם את הקלטות.¹²¹ תנאי מעצרים של עובייד ודיראני גרועים מאלה של שאר הלבנונים. השניים מוחזקים במקום מסתור בבידוד מוחלט.¹²² בניגוד לעצירים האחרים הם אינם רשאים לקבל או לשלוח מכתבים.¹²³ יתרה מזאת, עובייד ודיראני הם שני העצירים היחידים בישראל ובשטחים תחת שליטתה, אשר **הצלב האדום** אינו מורשה לבקר. השניים עתרו בפברואר 1998 לבג"ץ בבקשה שיאפשר **לצלב האדום** לבקרם.¹²⁴ עתירה זו ממתינה עד היום לפסק-דין. באפריל האחרון, הורה השופט גורן לשפר במעט את תנאי כליאתם של עובייד ודיראני ולהתיר להם לצפות בטלוויזיה, לשמוע רדיו ולקרוא עיתונים.¹²⁵

ביקורת משפטית

שילת חירותו של אדם מבלי שיואשם בעבירה כלשהי ומבלי שתיתן לו אפשרות להוכיח את חפותו, רק על סמך חשדות שהוא עלול לסכן את ביטחון המדינה, פוגע באופן חמור בכבודו כאדם ובזכויותיו הבסיסיות ביותר, כמו הזכות לחירות ולהליך משפטי הוגן. עם זאת, מעצר מינהלי מותר, בנסיבות יוצאות דופן, הן על-ידי המשפט הישראלי והן על-ידי אמנת ג'נובה הרביעית.¹²⁶

ואולם, מקרה הלבנונים המוחזקים בישראל כקלפי מיקוח חורג באופן בולט ממסגרת זו. כאמור, הסיבה לשלילת חירותם ולפגיעה בכבודם כבני-אדם, איננה הסכנה הטמונה בהתנהגותם העתידית, אלא כוונת המדינה להשתמש בהם כאמצעי מיקוח עם האויב, כלומר, להשתמש בהם כבני-ערובה. המקרה של "קלפי המיקוח" הלבנונים הוא דוגמה מובהקת להתייחסות אל בני אדם כאל אמצעי בלבד לשם השגת מטרה אחרת, תוך התעלמות מאישיותם, רצונותיהם וכאבם. לקיחת בני-ערובה למען מטרה כלשהי, צודקת ככל שתהיה, היא שיטה הנהוגה בידי ארגוני טרור ולא בידי מדינות מתקונות.

121. תיק 279/90, מעצר מינהלי. ראו: גבאי, דורית ואורי הלר, "הותר לפרסום". שם.

122. במאי 1997, לבקשת ארגון HRW, הותר לעייד אביגדור פלדמן להיפגש עם דיראני לראשונה, בתנאי שזה לא יחשוף אף פרט אודות העציר, מקום הכליאה ותנאיה. מלמן, יוסי, "לבד, אבל פחות", שם.

123. מידע זה נמסר ל-HRW על-ידי אשתו של מוסטפא דיראני, זינב אמין, בבירות ב-14.3.97, Human Rights Watch, *Without Status or Protection*, op. cit., p. 30.

124. בג"ץ 4758/98 פלונים נ' שר הביטחון. ראו גם גבאי, דורית, "עובייד ודיראני עותרים לבג"ץ", מעריב, 5.2.98.

125. ירקוני, יורם, "מנהיגי חיובאללה שנחטפו בלבנון יזכו לראשונה לצפות בטלוויזיה", ידיעות אחרונות, 29.4.9.

126. אמנת ג'נובה הרביעית, סעיף 78.

המשפט הבינלאומי אוסר על לקיחת בני-ערובה באופן מוחלט וחד-משמעי בסעיף 3 (1) (ב) המשותף לארבע אמנות גינווה. איסור זה מופיע פעם נוספת בסעיף 34 של אמנת גינווה הרביעית הדן בהגנה על אזרחים בשטח כבוש, והפרתו מהווה "הפרה חמורה" של האמנה (סעיף 147), כלומר מסוג ההפרות אשר, לפי סעיף 148, לא יורשה אף צד לאמנה לפתור עצמו, ושלפי חוקת בית-המשפט הבינלאומי נחשב לפשע מלחמה.¹²⁷

למרות זאת, בפסק-הדין בנוגע ל"יערור המרכזי", נמנע השופט ברק מלדון באיסור של המשפט הבינלאומי על לקיחת בני-ערובה, משום ש"מעצרים של המערערים חוסה בצל חוק ספציפי [דהיינו חוק המעצרים] ומשעה שחוק זה ופרשנותו נמצאו ראויים בנסיבות המקרה, הרי שממילא גובר החוק המקומי על המשפט הבינלאומי בהיותו הוראה ספציפית."¹²⁸

חוק המעצרים, המשמש כבסיס משפטי להחזקת הלבנונים, איננו כולל, כאמור, הגדרה של מה נחשב כסכנה לביטחון המדינה, המצדיקה מעצרו של אדם ללא משפט. משום כך, נאלצו השופטים לפרש את החוק בעצמם. בדעת המיעוט שלה מתבססת השופטת דורנר על פרוטוקול הדיונים בכנסת, וטוענת כי כוונת המחוקק במעצר המינהלי היתה למנוע סכנה הנובעת מהעציר עצמו, כאשר הדבר לא התאפשר באמצעות הליך פלילי רגיל.

לעומת השופטת דורנר, השופט ברק, שכתב את דעת הרוב, הסתמך על תקדימים משפטיים בלבד. אולם כל התקדימים עליהם הוא מסתמך הם פסקי-דין שניתנו בערעורים הקודמים של העצירים הלבנוניים, בהרכב של שופט אחד.¹²⁹ אין בהתייחסותו ולו תקדים משפטי אחד, מחוץ למקרה של בני-הערובה הלבנונים, התומך בפרשנות זו של חוק המעצרים. כמו כן, אין בפסק דינו של השופט ברק שום אסמכתא משפטית אחרת שתחזק את פרשנותו לחוק המעצרים.

השימוש בחוק המעצרים במקרה זה מעורר שאלה נוספת: עד מתי? עורך דינם של המערערים, טען כי גם אם בית-המשפט יפסוק כי מותר להחזיק בני-אדם במעצר מינהלי כקלפי מיקוח, הרי שלא ייתכן כי המעצר יימשך עד אין קץ, ולכן מתבקש בית-המשפט לשחררם. השופט ברק אמנם הכיר בבעייתיות זו, אך נמנע מלקבוע מסגרת זמן כלשהי להמשך מעצרים.¹³⁰

עובדה זאת כשהיא לעצמה, מהווה פגיעה קשה בזכויות האדם. אדם שעצור לזמן בלתי מוגבל, ללא אישומים וללא משפט, כאשר צווי המעצר שלו מוארכים מדי כמה חודשים, חי במצב מתמשך של חוסר ודאות ושל חרדה. מאדם כזה נלקחת יכולת התכנון של עתידו, בין אם כאדם חופשי ובין אם כעציר בתוך כותלי הכלא. סביר להניח כי אותה חרדה וחוסר ודאות מתגברים ככל שהחלטה על הארכה מחודשת של צווי המעצר מתקרבת.

Rome Statute of the International Criminal Court Law, Article 8 (2) (viii), 127
<http://www.un.org/law/icc/statute/romefra.htm>

128. עמ"מ 10/94, פסקה 15 לפסק-דין של השופט ברק.

129. פסקה 9, שם.

130. פסקה 17, שם.

בהינתן המצב הנפשי הקשה בו נתונים עצירים מינהליים באשר הם, בייחוד כאשר אין הגבלה חוקית על הזמן שניתן לשלול את חירותם ללא משפט, ומבלי להתייחס לפגיעות אחרות בזכויותיהם, יש לראות בהחזקתם של האזרחים הלבנונים כ"קלפי מיקוח" לזמן בלתי מוגבל, יחס או עונש אכזריים ובלתי אנושיים, המהווים הפרה של סעיף 16 של האמנה נגד עינויים, עליה חתומה ישראל.¹³¹

פסק-הדין של בית-המשפט העליון מעלה שאלה נוספת: מהו הבסיס הראייתי על-פי קבעו שופטי הרוב כי הלבנונים שערערו אכן עשויים לתרום לשחרורו של רון ארד? מדובר בדו"ח חסוי שהגישה הפרקליטות, לכל המאוחר בשלהי 1995, כתשובה לערעור הלבנונים לבית-המשפט העליון, המכיל הערכות מודיעיניות בנדון. יש לציין כי בקשת המערערים לחקור את מחבר הדו"ח, לעיין בו או לחקור את בא כוח שר הביטחון, עו"ד שי ניצן, נדחו על-ידי בית-המשפט.¹³²

פסק-הדין ניתן, כאמור, בנובמבר 1997, ובו קובע השופט ברק כי "שחרורם של המערערים יביא לפגיעה ממשית בביטחון המדינה, בכך שיפגע הוא אנושות במשא ומתן לשחרורם של השבויים והנעדרים."¹³³ ההתבססות על הערכות מודיעיניות שנעשו, לכל הפחות, שנתיים לפני כן, הינה תמוהה למדי. שופטת המיעוט, דליה דורנר, להבדיל משופטי הרוב, התרשמה באופן שונה לחלוטין מאותו דו"ח חסוי. לפי דעתה, אין אפילו אפשרות סבירה שהמשא ומתן לשחרור השבויים ייפגע אנושות בגלל שחרור המערערים.¹³⁴ ראוי לציין כי ראש השב"כ, עמי איילון, אמר לאחרונה כי הוא "אינו סבור שהמשך החזקתם במעצר מינהלי של 19 לבנונים כקלף מיקוח לשחרור שבויים ונעדרים, תרם או יתרום לכך."¹³⁵

הפרשן המשפטי משה נגבי, היטיב לבטא את אחת הסכנות הטמונות בהחלטת המדינה להשתמש בבני-ערובה כאמצעי להחזרת השבויים והנעדרים הישראלים:

131. הוועדה נגד עינויים של האו"ם אימצה את הטיעון הזה, ובמסקנותיה לגבי יישום האמנה נגד עינויים בישראל, המליצה לשנות את פרקטיקת המעצר המינהלי בשטחים כך שתעמוד בדרישות סעיף 16 של האמנה. Concluding Observations of the Committee against Torture: Israel. 18.5.98. A/53/44, paragraph 241.

132. עמ"מ 10/94, פסקה 18 לפסק-דין של השופט ברק.

133. שם, פסקה 16.

134. שם, פסקה 4 לפסק-דין של השופטת דורנר.

135. ידיעות אחרונות, 29.7.99. התייחסותו ל-19 עצירים במקום ל-21 נובעת, ככל הנראה, מהבנתו את מעמדם של עובייד ושל דיראני באופן שונה מזה של שאר העצירים.

איזו עילה, משפטית ומוסרית, תהיה לנו להתלונן ולמחות אם מחר, חס וחלילה, מדינה שכנה תעצור, "בשם הביטחון", תיירים ישראלים או יהודים תמימים ותודיע שהם יישארו בכלא עד שישראל תצטרף לאמנה נגד הפצת נשק גרעיני ותאפשר ביקורת בינלאומית בכור בדימונה? האם נוכל לכפור בכך שלשכנותינו אינטרס ביטחוני בביקורות כאלה, שאיננו נופל במאומה מן האינטרס שבשמו הכשיר בית-המשפט העליון שלנו חטיפתם וכליאתם של אזרחים לבנונים על-מנת להשתמש בהם כ"קלפי מיקוח"?¹³⁶

136. נגבי, משה, "טרורזים בגושפנקה רשמית", מעריב, 13.3.98.

פנק ד' גירוש אזרחים והפרות זכויות אדם אחרות

פרק זה דן במדיניות הגירושים וההעברות הכפויות של אזרחים לבנונים צפונה, מחוץ ל"רצועת הביטחון". הפרק דן גם בתופעות אחרות המאפיינות את שליטת צה"ל וצד"ל באזור, שהתגלו במהלך בדיקת הנסיבות בהן מתבצעים הגירושים. בין הבולטות בהן נציין את ההגבלות על תנועת התושבים המוטלות הן באמצעות שיטת אישורי תנועה והן באמצעות סגר המוטל על כפרים; את השימוש התדיר בעונשים קולקטיביים; את הלחצים השונים המופעלים על-מנת להביא תושבים לשתף פעולה עם צד"ל, את הנוהג לגייס בכפייה לשורות צד"ל צעירים תושבי האזור, חלקם קטינים; ועוד.

הפרק מבוסס ברובו על קטעים ממחקר מקיף בנושא שפורסם בחודש יולי האחרון על-ידי HRW תוך השלמות מסוימות ממקורות אחרים.¹³⁷ המחקר עליו מבוסס הפרק, מתעד מקרים של יחידים ושל משפחות שגורשו כעונש קולקטיבי, בגין מעשים או חשד למעשים שביצעו קרוביהם. מחקר זה מסתמך על עשרות עדויות שנגבו מקורבנות גירוש בלבנון. מקרי הגירוש ומקרים אחרים של פינוי כפוי המתוארים כאן אירעו בכפרים ובעיירות ברחבי השטח הכבוש, מטיר חרפא ושיהין בדרום-מערב, ועד כפר חמאם ושיבעה בצפון-מזרח, בין השנים 1985 ל-1999. המקרה האחרון אירע ב-25 באוקטובר 1999, כאשר שני לבנונים ששחררו מאל-חיאם – זאקי עוואדה בן 66 מהכפר חיאם, ומוניף מחמוד בן 35 מכפר קילה – גורשו על-ידי אנשי צד"ל דרך מעבר תבנית, צפונה.¹³⁸

מכיוון שהליך קבלת ההחלטות בנוגע לגירושים מתאפיין בחוסר שקיפות, כמעט בלתי אפשרי להצביע במדויק על הגורם הנותן את הוראת הגירוש. יש להדגיש כי לא נמצאו

137. Human Rights Watch, *Persona Non Grata: The Expulsion of Civilians from Israeli-Occupied Lebanon*, July 1999.

138. יחד עם השניים שוחררו עוד שני אסירים שהורשו לשוב לכפריהם שבאזור הכבוש. Wehbi, Samer, "SLA releases four from Khiam prison", *Daily Star*, 26.10.99. ראו גם "4 לבנונים שוחררו מכלא חיאם", הארץ, 26.10.99.

ראיות על מעורבות ישירה של חיילי צה"ל בביצוע הגירושים. הגורם אשר לפי עדויות המגורשים, מבצע את המעצרים ואת החקירות, לוחץ על התושבים לשתף פעולה, ומבצע את הגירושים הוא "מנגנון הביטחון" של צד"ל.¹³⁹

מדיניות הגירושים מתאפשרת בשל שליטתם של צה"ל וצד"ל על כניסת תושבים אל "רצועת הביטחון" ויציאתם ממנה. צה"ל וצד"ל מטילים הגבלות שונות על תנועת האוכלוסייה בשטח הכבוש בדרום לבנון, ועוקבים אחריה בקפידה. לאורך הגבול המפריד בין "אזור הביטחון" לבין שאר שטחי לבנון מוצבים חמישה מעברים המאוישים על-ידי אנשי צד"ל. הצטיידות באישורים המתאימים היא תנאי הכרחי – אם כי לא תמיד מספיק – על-מנת לצאת מהאזור או להיכנס אליו. לעיתים נאלצים תושבים לחזור על עקבותיהם, למרות האישורים שבידיהם, בשל החלטות שרירותיות שמקבלים אנשי צד"ל המוצבים במעברים. במקרים אחרים, תושבים שלא ידעו קרוא וכתוב גילו בדיעבד כי ניתן להם אישור יציאה חד כיווני, שלא איפשר להם לחזור לבתיהם בתוך האזור הכבוש.

תושבי דרום לבנון לשעבר דיווחו ל-HRW על שלילה שרירותית של אישורי כניסה או יציאה, כשיטה נפוצה, בה משתמש צד"ל כאמצעי ללחוץ על תושבים לשתף פעולה עמו או למסור מידע מסוים. שלילת האישורים מונעת מתושבים שחלק ממשפחתם מתגוררת מחוץ לאזור הכבוש לבקדם, כמו גם נסיעה צפונה לצרכים כלכליים, רפואיים או לכל צורך אחר.

ההגבלה על חופש התנועה מתבטאת גם בהטלת סגר, חלקי או מוחלט, על כפר מסוים. בניגוד למקרה הגירושים עצמם, במקרה של הטלת סגר משתתפים גם חיילי צה"ל. כך, למשל, בחודש פברואר 1999 הציבו כוחות צה"ל וצד"ל גדרות שהפרידו בין הכפר ארנון לבין הכפרים שמצפון ל"רצועת הביטחון". הכפר ארנון שוכן בגבול הגזרה המזרחית של "רצועת הביטחון" – בשטח שלא מצוי בשליטת צבא לבנון או כל גורם אחר – כדי למנוע הסתננות של אנשי חיזבאללה לתוך הרצועה. כתוצאה מכך נחסמה הגישה של מכוניות לכפר. במקביל נחסם כביש הגישה המוביל מארנון לעיירה נבטייה.¹⁴⁰

139. לפי תחקיר של העיתונאי רונן ברגמן מעיתון הארץ, נוכח קשייו של אמ"ן באיסוף מודיעין בדרום לבנון, הוחלט בסוף 1989 להגביר את מעורבותו של השב"כ, באמצעות ייסוד יחידת מבי"ט (מנגנון הביטחון) במסגרת צד"ל. יעודה של יחידה זו הוגדר כאיסוף מידע על-פניגועים נגד צה"ל וצד"ל בהדרכת השב"כ הישראלי. ראו ברגמן, רונן, "ברווזים סומים", הארץ, 14.5.99. מאמר זה דן גם במעורבות של גופים ישראליים אחרים, כגון המוסד, בכל הקשור לאיסוף מודיעין והדרכת הכוחות המודיעיניים של צד"ל, וכן בבעייתיות היחסים ביניהם.

140. לאחר 10 ימים של סגר התקיימה בכפר הפגנה של כאלף סטודנטים מביירות, במהלכה הוסרו הגדרות מסביב לכפר (ראו הראל, עמוס דניאל סובלמן, "מאות סטודנטים פרצו גדר שהקים צה"ל בכפר בדרום לבנון", הארץ, 28.2.99). למרות הסרת הגדרות, ההגבלות על תנועת תושבי ארנון נמשכות, במתכונות שונות, עד היום. לתיאור מפורט יותר של הפרות זכויות האדם של ישראל בכפר ארנון ראו לוי, גדעון, "להיות תושב ארנון", הארץ, 25.4.99.

כפר ארנון, פברואר 1999. צילום AP

במקרה נוסף, בחודש יולי האחרון, כוח של צד"ל - בשיתוף צה"ל - הטיל סגר שנמשך כחודשיים על הכפר עאיטה א-שעב בגזרה המערבית של האזור הכבוש, בעקבות הריגתו של ראש מנגנון הביטחון של צד"ל בכפר. הסגר, שמנע כניסה ויציאה מהכפר, גרם למחסור במזון ותרופות והביא להתערבותו של **הצלב האדום** לצורך הספקת מצרכי יסוד.¹⁴¹

המספר הכולל של אזרחים לבנונים אשר גורשו מהשטח הכבוש במהלך השנים אינו ידוע וישנם רק נתונים חלקיים. כך, לפי ארגון לבנוני לא-ממשלתי המכונה "ועד אזרחי ערקוב", בין פברואר 1987 לינואר 1999 גורשו כ-250 תושבים מאזור ערקוב שבחלק הצפון-מערבי של האזור הכבוש, אשר כולל את הכפרים שיבעה, כפר חמאם, חבארייה, כפר שובא ורשאיה אל פוקאר. 46 אזרחים שגורשו מ"רצועת הביטחון" במהלך 1998 דיווחו על-כך למשרדים מקומיים של **הצלב האדום הבינלאומי**. **ועדת המעקב לתמיכה** הלבנונית מעריכה כי מתחילת 1997 ועד סוף יולי 1999, גורשו מדרום לבנון 100 משפחות לערך.¹⁴²

הגירוש יוצר מצוקה כלכלית חמורה אצל המשפחות המגורשות, שכן במרבית המקרים אולצו האזרחים לעזוב את השטח הכבוש ללא רכוש כלשהו. HRW פגש עשרות אזרחים לבנונים, שהיו בעלי בתים טרם גירושם, המתגוררים כעת בדירות שכורות, קטנות וצפופות, בפרברים של ביירות ובמרכזי אוכלוסייה אחרים בלבנון. אלה התלוננו על-כך שבתיהם עומדים ריקים, או, לחלופין, נתפשו על-ידי אנשי צד"ל, ללא תשלום שכר דירה או תמורה כלשהי. חלק מהמגורשים השאירו מאחוריהם משקים עם בעלי-חיים (לרוב עזים, פרות ועופות) ששימשו לפרנסתם. חקלאים הביעו את דאגתם על הנוק הנגרם לגידוליהם, עקב הזנחתם. אותם מגורשים שמצאו מקומות עבודה חדשים בביירות, השתכרו משכורות זעומות, ורמת חייהם ירדה באופן משמעותי. הדבר נכון בעיקר לגבי משפחות של חקלאים אשר נהנו במקומותיהם מהספקה עצמית של מזון, וכעת חיים בדוחק ובעוני.

כך, למשל, ב-7 בינואר 1999, במסגרת מבצע רחב היקף במיוחד, גורשו מהכפר שיבעה, בני משפחתם של חמישה אחים, בסך הכול 26 נפשות. הקבוצה כללה גם את נשותיהם של החמישה ו-16 ילדים שגיליהם נעים בין 9 חודשים ל-13 שנה. הגירוש בא לאחר מעצרים של שניים מהאחים, איסמעיל וחסן נבעה ב-27 בדצמבר, בעקבות רציחתו של גיסאן דאהר, ראש מנגנון הביטחון של צד"ל בשיבעה, יום לפני כן.¹⁴³

141. סובלמן, דניאל, "לבנון לאום: ישראל מטילה סגר על שני כפרים", הארץ, 8.8.99; Blanford, Nicholas, "Villagers Protest Blockade of Aaita Shaab by Israeli Forces." *Daily Star*, 31.7.99.

142. נתון זה מופיע במכתב ששלחה **ועדת המעקב לתמיכה** למזכ"ל האו"ם, ולוועדה לזכויות האדם של האו"ם ב-16.8.99. <http://www.followupscld-ip.org.lb/expulsion.html>.

143. התקשורת הלבנונית העלתה את הסברה כי המניע לרצח לא היה פוליטי אלא קשור לדמי החסות שגבה צד"ל מסוחרים שעסקו בהברחות, ולאופן חלוקת הכספים. Blanford, Nicholas. "No Israeli Siege over Shebaa", *Daily Star* 9.1.99.

אחד המגורשים, קאסם נבעה, בן 25, אשר גורש יחד עם אישתו נוואל ושני ילדיהם, שיחזר כך את האירועים:

היינו בבית בהכנת ארוחת האיתפאר [הסעודה המפסקת בכל יום בחודש רמדאן]. השעה היתה בסביבות 4:30. שלוש מכוניות אזרחיות הגיעו לכפר, ובכל אחת מהן שלושה אנשים, אנשי צד"ל וישראלים. ביניהם היו כמה ישראלים שלבשו מדים צבאיים ודיברו עברית. אנשי צד"ל אמרו שאנחנו חייבים להתלוות אליהם לחצבייה. הם לקחו את המכוניות שלנו, והעלו אותנו עליהן בכניסה לשיבעה. במכונית שלי היו אמא שלי, אישתי ושני ילדיי. אחת המכוניות שלהם נסעה מלפניי ושתיים מאחוריי.¹⁴⁴

המשפחות נסעו עד משרדי מנג'ון הביטחון של צד"ל בחצבייה. קאסם נבעה הוסיף כי הם נאלצו להמתין בקור העז מחוץ למשרד במשך שעה. לאחר מכן:

אלמדין אל-בדווי ופארס אל-חמרה [שני קציני צד"ל בכירים] מסרו לאחי אחמד כי אנחנו מגורשים. אחמד שאל מדוע, וכתוצאה מכך הוא הוכה עם הכת של רובה קלציניקוב. לאחר מכן, ארבעה חיילי צד"ל היכו אותו לנגד עינינו במשך חמש דקות, וגרמו לדימומים בפניו.

כל 26 הנפשות, כולל הציוד המועט שנשא עמן, נדחסו לתוך שתי מכוניות, וגורשו דרך מעבר זומרייה. קאסם נבעה הורשה לקחת את מכוניתו, אך ארבע מכוניות, שהיו שייכות לאחיו, הוחרמו. חמש המשפחות עברו לשועפת הסמוכה לביירות. נכון למארס 1999, התגוררו 26 הנפשות בדירת שני חדרים, שקרוב משפחה העמיד לרשותם באופן זמני.

גיוס כפוי וענישה על עריקה

מדיניות הגיוס של צד"ל ב"רצועת הביטחון" מאופיינת, בין השאר, בגיוס כפוי של מתבגרים. מעדויות של תושבי דרום לבנון לשעבר, עולה כי לא קיים הליך גיוס אחיד וקבוע, וגם לא גיל מינימלי לגיוס. גברים, נשים וילדים לבנונים גורשו על-ידי צד"ל לאחר שקרובי משפחה שלהם ערקו מצד"ל או ברחו מהאזור כדי שלא יגויסו. מחלקת המדינה של ארצות-הברית, למשל, ציינה כי משפחה בת 12 נפשות גורשה מהכפר מאיס אל-גיבל ב-21.9.96, משום שאחד מבני המשפחה נחשד בעריקה מצד"ל, אך לא תיארה את פרטי המקרה.¹⁴⁵

תושבת הכפר מרכבה באזור הכבוש, שבנה גויס באופן כפוי לשורות צד"ל, העידה כי תופעת הגיוס הכפוי של ילדים הינה שכיחה מאוד. היא הוסיפה ש"הם לוקחים אותם בגיל 14, 15 ו-16, את בנם של שכניי הם לקחו בגיל 14."¹⁴⁶ אחד מאחייני האישה סיפר

144. העדות נכתה על-ידי HRW בביירות באפריל 1999.

U.S. State Department, *Lebanon Country Report on Human Rights Practices*, 145 January 30, 1997.

146. העדות נכתה על-ידי HRW בביירות באפריל 1999. שמה של העדה שמור בארגון.

כי הוא אולץ להתגייס לצד"ל ב-1998, בהיותו בן 17, ושירת במשך ארבעה חודשים עד ששוחרר מסיבות רפואיות. הוא ברח מהכפר ומפחד לחזור אליו.

חייל ששירת בין השנים 1991-1994 ביק"ל, פגש בעצמו נערים שסיפרו לו כי גויסו לצד"ל בכפייה, והעיד על-כך **בצלם**.

הייתי חלק מצוות ההדרכה בקורס לתצפיתנים של צד"ל, שהתקיים בבסיס אליקים השייך לפיקוד צפון. [...] משתתפי הקורס היו בני 16-17. הם היו עם מוטיבציה מאוד נמוכה. כמה מהם סיפרו לי באופן מפורש שגויסו בכפייה לצד"ל. הלחץ הוא בדרך כלל באמצעות רמיזות ואיומים למעצר. מאוחר יותר נודע לי כי אחד החניכים בקורס ערק לחיזבאללה חודשיים לאחר סיום הקורס.¹⁴⁷

תושב לשעבר של האזור הכבוש, שערק מצד"ל בשנת 1995, אמר בעדותו:

הם לוקחים אותם אפילו בגיל 12 אם הם גבוהים וחזקים. זה תלוי באיזה כפר מדובר. אם ההורים משתפים פעולה איתם, הם עשויים לא לקחת את הבנים הגברים הצעירים שנותרים בכפרים הם משתפי פעולה או חיילי צד"ל.¹⁴⁸

לפי אותו עד, אנשי צד"ל מגיעים לכפרים עם רשימת שמות של מתגייסים פוטנציאליים, ומחפשים אותם בבתיהם. עדים אחרים מסרו כי לעיתים, איש צד"ל העומד בראש מנגנון הביטחון בכפר מסוים, פונה ישירות להורים של מתגייס אפשרי ומסביר כי בנם חייב "להתנדב". אם המשפחה לא נענות מרצון הטוב, הבנים מגויסים בכוח.

גבר בן 21 מכפר קטן באזור המזרחי של דרום לבנון תאר כיצד אולץ להתגייס לצד"ל ב-1995, כשהיה בן 17.¹⁴⁹ במהלך השנתיים לפני שגויס, הוא נהג להסתתר בכל פעם שאנשי צד"ל הופיעו בכפר לחפש מתגייסים. בשנת 1995, בזמן שלמד בשנה האחרונה של בית-הספר הטכני לחשמלאים, עשרה חיילי צד"ל במדים הגיעו והקיפו את הבית שלו עם כלי-נשק טעונים. "הם הפכו את הבית ולקחו אותי; הם אמרו שיש איתי בעיה ושאני מבוקש". הוא סיפר כי הוריו ומורה שלו בבית הספר התחננו בפני קציני צד"ל מקומיים שירשו לו לסיים את בית-הספר. הוא נלקח למשרד צד"ל בכפר, שם הוכה ועונה בשל השתמשותו במשך כמה שנים. לאחר מכן הוא הועבר למחנה האימונים מגידייה של צד"ל, שם שהה 20 יום תחת פיקוח הדוק. לאחר סדרת אימונים הוא שירת חודשיים בכפר בית יאהון ובכפר ברעשית עד שהצליח לברוח מצד"ל ומהאזור הכבוש. משפחתו דאגה מבעוד מועד להבריח מהכפר את אחיו בן ה-15.

אישה מהכפר מרכבה,¹⁵⁰ סיפרה שאנשי צד"ל הגיעו לביתה וחיפשו את בנה בן ה-16 שעבד כנהג טרקטור. האישה אמרה שהחיילים אמרו לה: "אנחנו לוקחים אותך לזמן

147. העדות נגבתה על-ידי יחוקאל לין ב-13.9.99 במשרדי **בצלם**. שמו של החייל שמור **בצלם**.

148. העדות נגבתה על-ידי HRW וכל פרטיה שמורים בארגון.

149. העדות נגבתה על-ידי HRW בביירות באפריל 1999. שמו של העד, וכפר מוצאו שמורים בארגון.

150. העדות נגבתה על-ידי HRW בביירות במארס 1999. פרטי העדה שמורים בארגון.

קצר, ואז נחזיר אותו." כאשר בנה לא חזר היא פנתה למשרד צד"ל במרכבה לשאול עליו, אך שם נאמר לה רק שהוא לא יחזור. "הלכנו למשרד במשך 20 יום כדי לנסות לברר מה עלה בגורלו. בסוף אמרו לנו שהוא גויס." הוא שירת בצד"ל במשך שבע שנים, במהלך היה מבקר בבית פעמיים בשבוע.

בתחילת 1997 בנה ערק מצד"ל וברח מהאזור הכבוש. אביו זומן שלוש פעמים למשרד צד"ל בכפר מרכבה, שם נחקר והוזהר כי אם לא ישוב, כל המשפחה תגורש. אמו ספרה ש-15 יום לאחר העריקה: "הם באו אלינו בשעות הערב ואמרו שעלינו לעזוב בבוקר למחרת." למחרת היא גורשה יחד עם בעלה, אחד הבנים בן 14 ואחת הבנות בת 20. בת וכן נוספים בני 18 ו-12 לא הורשו לעזוב עם שאר המשפחה. "הם הכריחו אותם להישאר בכפר במשך שבעה חודשים רק כדי להטריד אותנו." לא ניתן למשפחה לקחת עמה שום רכוש. מאחוריה נותרו, בין השאר, מכונית, שש פרות ומטע טבק ששימש כמקור הכנסה עיקרי. בזמן מתן העדות התגוררה המשפחה בבירות בתנאים כלכליים קשים.

בחודשים הראשונים של 1999 אירעה שורה של מקרי עריקות מצד"ל. בתגובה גירש צד"ל אזרחים מהאזור הכבוש.¹⁵¹ למשל, בחודש פברואר 1999 ערק משורות צד"ל ראש מנגנון הביטחון מכפר שיבעה מוחמד נבעה, ועזב את האזור הכבוש בגלל עם אשתו ובנו.¹⁵² ב-6 באפריל 1999, שישה מבני משפחתו של נבעה גורשו משיבעה.

באירוע אחר, שהתחיל ב-4 באפריל 1999, ברחו ארבעה חיילי צד"ל מהכפר שיבעה שבאזור הכבוש והצטרפו לצבא לבנון. יומיים לאחר עריקתם, גירש צד"ל 18 מתושבי שיבעה, רובם נשים, ילדים וקשישים. חלק מהמגורשים הינם קרובי משפחה של הארבעה. העיתון הלבנוני דיילי סטאר מסר כי: "הם זומנו לחקירה במטה צד"ל בחצבייה, בחלק המזרחי של האזור הכבוש. משם הוסעו למעבר זומרייה, ואז המשיכו בגלל למחסום הצבא הלבנוני."¹⁵³ ב-12 באפריל, שלושה בנים של אחד החיילים שערקו, גורשו, מה שהביא את מספר המגורשים מכפר שיבעה באירוע זה ל-21.

ענישה על סירוב לשתף פעולה

צד"ל, תחת ההנחיה והפיקוח של השב"כ הישראלי, מפעיל לחץ על תושבי "רצועת הביטחון" לשתף פעולה עם צד"ל. אלה שמסרבים חשופים לאיומים, מעצרים וגירושים. בכמה מקרים אנשי שב"כ היו מעורבים ישירות בהפעלת הלחץ על אזרחים. המפקד הנוכחי של מבי"ט, הקולונל עאכל האשם, טען בראיון לעיתון הארץ, שתכניות הנסיגה של ישראל מפחיתות מיעילות הלחצים המופעלים על תושבים לשתף פעולה:

151. ראו למשל, הראל, עמוס, "שישה חיילים נוספים ערקו מצד"ל", הארץ, 9.4.99.

152. ראו בראל, צבי, "צבא ההגנה לצד"ל", הארץ, 20.5.99.

153. Daily Star 7.4.99; בנוגע לפרשה זו ראו גם סובלמן, דניאל, "צה"ל גירש משפחות של חיילי צד"ל שערקו ללבנון", הארץ, 8.4.99.

ברור שאם העיתונים שלכם מדברים כל הזמן על נסיגה, זה ישפיע לרעה על החיילים שלנו ועל היכולת שלנו לגייס סוכנים. אנשים שאני לוחץ עליהם לשתף פעולה צוחקים לי בפנים. אומרים לי, מה יצא לנו ממך, ממילא עוד שנה הישראלים לא יהיו פה.¹⁵⁴ [ההדגשה שלנו]

טאלב אחמד סעד, פועל בניין בן 27 מהכפר חיאם, גורש באוגוסט 1998. בעדותו מסר כי שלוש פעמים נדרש לשמש מודיע של צד"ל.¹⁵⁵ "הם רצו שאני אעבוד בשירותם בביירות, אך אני סירבתי." בחודש יולי 1998, הוא נלקח לכלא אל-חיאם, שם היה עצור 42 יום, מתוכם היה בחקירה במשך 25 יום, כל פעם כשידיו קשורות באזיקים ושק מכסה את ראשו. שאלות רבות התמקדו באחיו סעד אחמד סעד, שגורש מהכפר בפברואר לאחר שנחשד בשיטוף פעולה עם החיזבאללה. במהלך החקירה סעד היה קורבן להכאות, קללות ואיומים על-כך שכל משפחתו תיאסר באל-חיאם.

סעד שוחרר מהכלא ב-17.8.98 בשעה 4 אחר הצהריים. הוא הועבר מהכלא למשרדי צד"ל בחיאם, והוחזק שם כל הלילה. בבוקר למחרת, הוא גורש על-ידי שני קציני צד"ל שאמרו כי ההחלטה באה מישראל. בזמן מתן עדותו סעד לא מצא מקום עבודה בביירות. הוריו, שלושת אחיותיו ואחד מאחיו המבוגרים מתגוררים עדיין בחיאם.

במקרים מסוימים, ברחו תושבים מביתם כתוצאה מהלחץ שהופעל עליהם. דוגמה לתופעה זו היא מקרהו של תושב לשעבר של כפר קילה, אשר שיחזר את הלחצים שהופעלו עליו לשרת כמודיע של צד"ל, מאז 1990. הוא סיפר בעדותו כי נהג לנסוע לביירות כדי למכור סחורה חקלאית ולקנות סחורה לחנות המשפחתית שבכפר. הוא מסר שיום אחד ניגש אליו איש צד"ל חסן מוסא, והבטיח לו תשלום תמורת הספקת מידע:

הוא אמר שאף אחד לא יחשוד בי משום שאני כל הזמן נמצא הלוך ושוב לביירות. אני ניסיתי להתחמק. הוא זימן אותי למשרד צד"ל בגלל שלא נתתי לו תשובה ברורה. אני המשכתי להתחמק. הוא אמר לי שעליו לקחת אותי למטולה כדי לפגוש קצין ישראלי, שרצה לשאול אותי אודות בן-דוד שלי שהיה בקשרים עם החיזבאללה. הישראלי רצה שאשכנע את אותו בן-דוד שלי לעבוד בשביל צד"ל ולמסור מידע על חיזבאללה.¹⁵⁶

ביוני 1991, עזב האיש את כפר קילה מתוך פחד לנקמה מצד צד"ל או גורמים ישראליים, ולא חזר לעולם לשם. אישתו, שהיתה אז בהריון, נשארה בכפר אך הצטרפה אליו בביירות שלושה חודשים מאוחר יותר:

הוריי לא ידעו מדוע לא חזרתי. ב-18 החודשים הראשונים בביירות, שהיתי אצל קרובי משפחה והיה מאוד קשה. אימי באה לבקר אותי וביקשה שאחזור. לבסוף הסברתי לה שיש בעיות ביטחוניות.

154. ברגמן, רוני, "או-קיי. תפקירו אותנו", הארץ, 20.10.99.

155. העדות נגבתה על-ידי HRW בביירות, באפריל 1999.

156. העדות נגבתה על-ידי HRW בביירות, במארס 1999. פרטיו שמורים במשרדי הארגון.

העברות כפויות אחרות

במקרים מסוימים התבצע הגירוש באמצעות איסור על חזרתם של תושבי "ירצועת הביטחון" ששהו מחוץ לאזור. מבחינת אותן משפחות שחוו זאת, השיטה המדויקת חסרת משמעות, שכן התוצאה זהה לזו של שאר המגורשים.

דוגמה לכך היא המקרה של משפחת מוסא מהכפר שיבעה. ריסאן מוסא גורש במאי 1998 דרך מעבר זומרייה, מיד עם שחרורו מכלא אל-חיאם, בו היה כלוא במשך 12 שנה. שבוע מאוחר יותר, אביו, אחותו, ובן אחותו, גורשו גם הם דרך אותו מעבר, ונמסר להם שאף בן משפחה איננו מורשה לחזור לשיבעה. אימו של ריסאן, שיהירה אטווה, שהתה בשבוע שבו בוצעו הגירושים בביירות, ולכן לא נלקחה בכוח לגבול האזור הכבוש ולא אוצלה לעזוב. מאחר שעל-פי דבריהם של אנשי צד"ל שביצעו את גירוש שאר משפחתה, היא לא תורשה להיכנס ל"ירצועת הביטחון", גם היא נחשבת למגורשת.

לפי המידע שנאסף במהלך המחקר של HRW, נאסר על משפחות שלמות לעזוב את כפריהם, לעיתים במשך שנים, כעונש על מעשיהם או על חשד למעשים של קרובי משפחתם. לעיתים, איסור זה הותיר חולים ללא גישה לטיפול רפואי מקצועי או משפחות מנותקות. על רקע זה הסכימו תושבי האזור, במקרים מסוימים, לקבל אישורי יציאה חד-כיווניים שהוצעו להם על-ידי צד"ל.

אלמנה, אם לשבעה, שהתפרנסה מגידול טבק, תיארה את מקרה גירושה מהכפר שיהין, הממוקם בחלק המערבי של האזור הכבוש, באוגוסט 1997.¹⁵⁷ "הם אמרו לי שאסור לי לשוב לכפר משום שבני השתייך לחיזבאללה", העידה האישה. היא הסבירה כי בנה התגורר מחוץ לאזור הכבוש מגיל צעיר, והוא אמנם השתייך לחיזבאללה אך לא שירת בזרוע הצבאית של הארגון. הבן נהרג בתאונה ב-7.7.97, והלוויתו התקיימה בכפר בזורייה, השוכן מזרחית לצור, מחוץ ל"ירצועת הביטחון". האישה סיפרה כי היא נסעה להלוויה, נשארה בזורייה ל-40 ימי האבל המסורתיים, ואז ניסתה לחזור לאזור הכבוש. כשהגיעה למעבר הגבול, חיילי צד"ל לא איפשרו לה לחזור לביתה.

כתוצאה מכך, איבדה האישה את ביתה ואת עשרת הדונמים של גידולי טבק, זיתים וירקות. היא מסרה כי ברשותה רשיון מהממשלה הלבנונית לגדל טבק, אולם חיילי צד"ל אסרו על סוכן מטעמה להמשיך לטפל בגידולים. כמו כן, נאסר עליה להוציא כל רכוש מביתה:

לא הורשה לאף קרוב משפחה שלי להיכנס לביתי. הם [אנשי צד"ל] הזהירו את בני משפחתי לא לקחת שום דבר מהבית, ואסרו על אבי לשלוח לי רהיטים.

הפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי

מדיניות הגירושים שתוארה בפרק זה מהווה הפרה של סעיף 49 של אמנת גינווה הרביעית:

העברת-כפיה של מוגנים, יחידים או המונים, וכן גירושם של מוגנים, משטח

157. העדות נגבתה על-ידי HRW בזורייה, לבנון, במארכ 1999. פרטיה שמורים במשרדי הארגון.

כבוש לשטחה של המעצמה הכובשת או לשטחה של ארץ אחרת - בין אם שטח נכבש או בין אם שטח בלתי נכבש - אסורים, ויהי המניע אשר יהיה.

גירושים והעברות כפויות מוגדרים על-ידי סעיף 147 של האמנה כ"הפרות חמורות" של האמנה, לגביהן מתחייבות המדינות החתומות על האמנה להביא לענישת האחראים להן.

אמנת גינווה הרביעית קובעת, בסעיף 35, את זכותם של אזרחים בשטח כבוש לצאת מהשטח הכבוש אם אין מניעה ביטחונית לכך, כמו גם את זכותם לקבל תשובה מנומקת במסגרת הליך תקין:

מוגנים הרוצים לצאת את השטח, אם בראשית הסכסוך ואם בהמשכו, יהיו זכאים לעשות כן, חוץ מבמקרה שיציאתם היא בניגוד לטובתה הלאומית של המדינה. ההחלטה על בקשות יציאה תיקבע לפי הנוהל הסדיר הקיים, והיא תינתן במהירות האפשרית [...] סירבו לו לאדם כזה מתן רשות לצאת את השטח, יהיה זכאי לכך שבית-משפט נאות או ועדה אדמיניסטרטיבית נאותה, שנתמנו לצורך זה על-ידי המעצמה העוצרת, ישובו וידונו בסירוב בהקדם האפשרי.

יחידים ומשפחות גורשו מהאזור הכבוש כעונש על מעשים או על חשד למעשים שביצעו אחרים. במקרים מסוימים נאסר על תושבים לצאת את האזור או להיכנס אליו, כנקמה על מעשים של קרובי משפחה. מדיניות זו סותרת את סעיף 33 של אמנת גינווה הרביעית, הקובע כי:

שום מוגן לא ייענש על עבירה שלא עבר אותה בעצמו. עונשים קיבוציים וכן כל אמצעי הפחדה או אימתנות אסורים. מעשי תגמול כלפי מוגנים ורכושם אסורים.

ההטרדה והלחץ המופעלים על תושבי האזור הכבוש, במיוחד במטרה שאלה ישמשו סוכנים למנגנון הביטחון של ישראל ושל צד"ל, מהווים הפרה של סעיף 31 של האמנה:

אין להשתמש כלפי מוגנים בשום כפייה גופנית או מוסרית, ובפרט לשם השגת ידיעות מהם או מצד שלישי.

מדיניותו של צד"ל לגייס לשורותיו את הגברים תושבי "אזור הביטחון", מנוגדת לאחת הדרישות של סעיף 51 של אמנת גינווה הרביעית:

אסור לה למעצמה הכובשת להכריח מוגנים לשרת בכוחותיה המזוינים או בכוחות העזר שלה. כל לחץ או תעמולה, שמטרתם להבטיח התנדבות לצבא, אסורים.

סעיף 38 של האמנה לזכויות הילד, עליה חתומה ישראל, אוסר על גיוסם של ילדים מתחת לגיל 15, ועל השתתפותם בפעילות צבאית כלשהי. יש לציין כי לדעת ארגוני זכויות האדם המובילים בעולם כגון **אמנסטי** ו-**HRW**, וכן לדעת **בצלם**, מן הראוי שהמשפט הבינלאומי יאסור את גיוסם של קטינים מתחת לגיל 18.

כפי שנאמר בפרק ב' של דו"ח זה, העובדה כי מרבית ההפרות של המשפט הבינלאומי שהוזכרו כאן, בוצעו על-ידי צד"ל - אפילו ללא הנחיה מפורשת של ישראל - איננו מפחית כהוא-זה מאחריותה של ישראל.

הכפצות והפגזות על אזרחים

מאז תחילת מעורבותה של ישראל בלחימה בדרום לבנון בשנות השבעים, מאות אזרחים לבנונים נהרגו ואלפים נפצעו כתוצאה מהכפצות וההפגזות של צה"ל וצד"ל מהקרקע, מהים ומהאוויר. כמו כן, כמה אזרחים ישראלים נהרגו ועשרות נפצעו קיישובי הגליל כתוצאה מירי קטיושות על-ידי חיזבאללה וארגונים לבנונים ופלסטינים אחרים. שני הצדדים מפגינים זלזול עמוק ועקבי בדיני המלחמה, הקובעים את גבולות המותר והאסור בעימותים מזוינים. שני הצדדים, בשלבים שונים של הלחימה, תקפו אזרחים בצורה ישירה ומכוונת, וירו ללא הבחנה על מרכזי אוכלוסייה. במקרים אחרים, נהרגו ונפצעו אזרחים כתוצאה מירי על מטרות צבאיות לגיטימיות, אך בניגוד לכללים הקבועים בדיני המלחמה. ישראל, עקב עליונותה הצבאית והטכנולוגית ביחס לאויביה בדרום לבנון, היא זו שגרמה לרוב המכריע של האבדות בנפש ושל הנזק לרכוש ולתשתיות אזרחיות.

פרק זה דן בפגיעה באזרחים ובמטרות אזרחיות על-ידי שני הצדדים. תחילה נמנה את הנורמות שקובע המשפט ההומניטארי הבינלאומי (להלן "דיני המלחמה"), לאורן ייבחנו פעולות הצדדים הלוחמים בדרום לבנון. בהמשך נדון בפגיעה באזרחים מאז 1993 ועד היום. הדיון יתמקד בשני האירועים הבולטים של שנות התשעים: מבצע "דין וחשבון" ב-1993 ומבצע "ענבי זעם" ב-1996. המקורות העיקריים לשני האירועים הללו הם דו"חות בנושא שפרסמו **אמנסטי ו-HRW**¹⁵⁸ לאחר מכן, ייבחנו ההתרחשויות בשלושת השנים האחרונות. בחינה זו תתבסס על דיווחים בעיתונות הישראלית והלבנונית, דו"חות תקופתיים של כוח יוניפי"ל, מסקנותיה של "ועדת המעקב אחר הבנות ענבי זעם" והודעות דובר צה"ל. לבסוף, נבחן את סוגיית החוקיות של סוגי נשק מסוימים, בהם נעשה שימוש במהלך הלחימה.

דיני המלחמה

הריגתם של אזרחים במהלך עימותים צבאיים, איננה בהכרח מעשה המנוגד למשפט הבינלאומי. עם זאת, ישנם כללים המגבילים את ההתנהגות המותרת לצדדים הלוחמים, ואשר נועדו להגן על חיי אזרחים בזמן מלחמה, ככל שניתן. כללים אלה אוסרים את

¹⁵⁸ Human Rights Watch, *Civilian Pawns – Laws of War Violations and the Use of Weapons on the Israel-Lebanon Border*, New York, 1996; *Operation Gaps of Wrath-The Civilian Victims*, Vol. 9 No. 8 (E), September 1997; Amnesty International, *Unlawful Killings During Operation "Grapes of Wrath"*, MDE 15/42/96, July 1996.

השימוש באמצעים מסוימים, כלשונו של סעיף 22 לתקנות האג מ-1907: "אין לצדדים הלוחמים זכות בלתי מוגבלת לברור להם את אמצעי הפגיעה באויב."

הניסוח המלא של כללים אלה הוא בפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה, שהתקבל ב-1977 ואושר עד כה על-ידי כ-150 מדינות בעולם.¹⁵⁹ מדינת ישראל טרם חתמה על הפרוטוקול, וארגון החיזבאללה, גם אם היה מעוניין בכך, איננו במעמד שמאפשר לו לחתום על אמנות בינלאומיות, שכן הוא איננו מדינה. יחד עם זאת, סעיפים מסוימים בו, בהם נדון להלן, נחשבים למשפט מינהגי, כלומר, לכללים המחייבים את כל המדינות והארגונים הלוחמים, גם אם לא חתמו על הפרוטוקול. הסעיפים הללו משקפים עקרונות המקובלים באופן אוניברסלי, כמו חובת ההבחנה בין לוחמים לאזרחים ועקרון הפרופורציונליות.¹⁶⁰

מלבד זאת, ראשי צה"ל הצהירו פעמים רבות על מחויבותם לעקרונות אלו.¹⁶¹ מחויבות זו נוסחה גם בקוד האתי של צה"ל, הקובע בסעיף 23 בפרק "עקרונות יסוד", כי:

המשרת בצה"ל ינהג, בעת עימות עם האויב, בהתאם לשלשונם ולרוחם של דיני המלחמה. הוא ייצמד בקפדנות לעקרון טוהר הנשק ואתיקת הלחימה.

יש להבהיר כי לצורך הדיון לא נתייחס לשאלה, החשובה כשלעצמה, האם המבצעים השונים שיזמה ישראל בלבנון יכולים להיחשב לפעולות צבאיות לגיטימיות על-פי המשפט הבינלאומי. במקום זאת, נתמקד בהפרות של דיני המלחמה על-ידי שני הצדדים, ללא קשר לנסיבות שהביאו אותם להילחם ולהצדקות השונות שהצדדים מעלים למעורבותם בעימות.

להלן הנורמות העיקריות הרלוונטיות להגנת האזרחים במסגרת העימות המתקיים בין צה"ל וצד"ל לבין הקבוצות המזוינות בלבנון:

159. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relative to the Victims of International Armed Conflicts, 1977. (להלן "הפרוטוקול הראשון").

160. לדיון במקורות השונים המייחסים אופי מינהגי לעקרונות אלו, כפי שהם מופיעים בפרוטוקול הראשון, ראו Meron Theodor, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law*, Oxford: Claredon Press, 1989, pp. 62-71; Kawakwa, Eduard, *The International Law of Armed Conflict: Personal and Material Fields of Application*, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1992, pp. 29-42; Matheson, M., "The United States Position on the Relation of Customary International Law to the 1977 Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions", *American University Journal of International Law and Policy*, vol. 2, 1987, pp. 419-431; Dinstein, Yoram, "Comments on Protocol I", *International Review of the Red Cross*, no. 320, September 1997, p. 515; Human Rights Watch, *Civilian, Pawns*, op. cit., p. 1.

161. לדוגמה, סא"ל רייזר, מענף הדין הבינלאומי של צה"ל, כתב **לבצלם** ב-11.10.99, כי צה"ל תוקף מטרות אויב "בכפוף לתנאי המידתיות, המחייב שמידת הפגיעה באזרחים או ברכושם לא תעלה על התועלת הצבאית שתושג מן הפגיעה."

א. האיסור על התקפות על אזרחים

סעיף 48 של הפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה קובע את הנורמה הבסיסית בנוגע להגנה על חיי אזרחים:

במטרה להבטיח כיבוד והגנה על חיי אזרחים ומטרות אזרחיות, הצדדים לעימות חייבים להבחין כל הזמן בין אוכלוסייה אזרחית לבין לוחמים, ובין מטרות אזרחיות ויעדים צבאיים, ובהתאם לכך חייבים לכוון את מבצעייהם אך ורק כנגד יעדים צבאיים.

סעיף 51 (2) של הפרוטוקול מחזק חובה זו, ואוסר על כל התקפה שמטרתה להטיל אימה על אזרחים. סעיף זה קובע את ההבדל בין הפצצה על יעד צבאי, שעלולה להטיל אימה על האזרחים, אך היא בכל זאת לגיטימית, לבין הפצצה שמטרתה המרכזית היא להטיל אימה, ועל-כן אסורה.

ב. האיסור על התקפות ללא הבחנה

התקפות ללא הבחנה מוגדרות בסעיף 51 (4) של הפרוטוקול כהתקפות "שאינן מכוונות כלפי יעד צבאי ספציפי", או אשר בגלל הנשק או שיטת הלחימה שאינם מדויקים דיים, לא ניתן לכוון ליעד כזה. כמו כן, לפי סעיף 51 (5) (ב), התקפה שאמנם מכוונת ליעד צבאי, אבל הנזק הצפוי להיגרם לאזרחים הינו מוגזם ביחס ליתרונות הצבאיים הצפויים, תיחשב גם היא כהתקפה ללא הבחנה. עיקרון זה מוכר בשם "עיקרון הפרופורציונליות".¹⁶²

ג. האיסור על התקפות תגמול על אוכלוסייה אזרחית

איסור זה מנוסח בסעיף 51 (6) של הפרוטוקול, והוא מיועד למנוע את אותו מעגל קסמים שלילי שנוצר ביחסי ישראל-חיזבאללה, לפיו התקפה על אזרחי הצד השני נתפשת כדרך היחידה להגן על אזרחי הצד האחד: "התקפות כנגד אוכלוסייה אזרחית או אזרחים, כאמצעי תגמול, אסורות." במילים אחרות, הרג אזרחים בצד אחד לא יכול להוות הצדקה להרג אזרחים בצד השני.

ד. האיסור להשתמש באוכלוסייה אזרחית כמגן

סעיף 51 (7) של הפרוטוקול הראשון אוסר שימוש באזרחים כמגן או כאמצעי להשגת חסינות מפני התקפות האויב. באופן דומה, מחייב סעיף 58 (ב) את הצדדים הלוחמים להימנע, ככל שניתן, מלמקם יעדים צבאיים בתוך או בקרבת אזורים מאוכלסים בצפיפות. הפרוטוקול מבהיר כי הפרה של צד אחד את האיסור הזה, איננו בגדר היתר לצד השני להרוג אזרחים. כך, סעיף 50 (3) קובע כי נוכחותם של גורמים לא-אזרחיים בקרב אוכלוסייה אזרחית, "איננה שוללת מהאוכלוסייה את האופי האזרחי." סעיף 51 (8) מבהיר כי אפילו אם צד אחד מתבצר מאחורי אזרחים, הדבר איננו משחרר את הצד השני מחובותיו ביחס לאזרחים.

162. וועדת משפטנים מטעם האו"ם קבעה מפורשות כי מדובר במשפט בינלאומי מינהגי. מסקנותיה של הוועדה אומצו על-ידי האו"ם. International Law Commission, *Third Report on State Responsibility*, Chapter IV, pp. 32-36 (ACN.4/440, 10.1.91).

ה. החובה להימנע מלתקוף מטרות אזרחיות

סעיף 23 (ז') לתקנות האג מ-1907 קובע כי אסור להשמיד רכוש אויב, אלא אם הדבר הכרחי באופן דחוף לצרכים צבאיים. סעיף 54 של הפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה, קובע כי אסור לתקוף, לפגוע או להרוס מתקנים החיוניים להישרדותם של אזרחים, ואשר אינם משרתים באופן מובהק צרכים צבאיים של האויב.

מבצע "דין וחשבון" - 1993

האסטרטגיה של ישראל

"דין וחשבון" הוא שמו של מבצע צבאי, שיוזמה ישראל ביולי 1993 ושנמשך שבוע ימים, ואשר סימן הסלמה ניכרת של הלחימה בדרום לבנון.¹⁶³ לפי מקורות לבנוניים, נהרגו במהלך המבצע 118 אזרחים לבנונים ונפצעו כ-500 כתוצאה מההפצצות של צה"ל וצד"ל. לפי זיכר צה"ל, באותו פרק זמן נהרגו שני אזרחים ישראלים ונפצעו 24. אחד המאפיינים הבולטים של המבצע היה הפגיעה הישירה והמכוונת באזרחים הלבנונים והישראלים, על-ידי שני הצדדים, כאמצעי להשגת יעדים אסטרטגיים.

מטרת ישראל היתה להבריח את תושבי דרום לבנון המתגוררים מחוץ ל"רצועת הביטחון" לכיוון ביירות, בכוונה לחוץ על ממשלת לבנון להטיל את מרותה על חיזבאללה, וכן להעניש את תושבי הדרום על-כך שהם מאפשרים ללוחמי חיזבאללה לפעול בקרבם. ראש ממשלת ישראל דאז, יצחק רבין, ביטא זאת בצורה ברורה למדי: "אנו רוצים להביא לגל בריחה ולהסב נזקים לכל מי שהיה שותף לפעילות חיזבאללה."¹⁶⁴

על-פי דיני המלחמה, ישראל נושאת באחריות לחייהם של האזרחים באזור הלחימה, ופינויים מאותו אזור עשוי, בתנאים מסוימים, להיות צעד לגיטימי להבטחת ביטחונם. יחד עם זאת, כפי שמנהיגי ישראל הצהירו בגלוי, לא ביטחונם של האזרחים הוא שהניע את הפינוי, אלא מטרות פוליטיות ואסטרטגיות: הענשת האוכלוסייה והפעלת לחץ על ממשלת לבנון. לנוכח מניעים אלו, גירוש עשרות אלפי תושבים מבתיהם, הינו צעד פסול ובלתי חוקי.

ביצוע התכנית התנהל בשלושה שלבים:

1. בשלב הראשון, שנמשך לאורך היום הראשון של המבצע, הוזהרו התושבים בכפרים מסוימים, באמצעות רדיו "קול הדרום" של צד"ל, כי עליהם לעזוב את

163. חלק זה של הפרק מבוסס, אלא אם יצוין אחרת, על: Human Rights Watch, *Civilian Pawns*, op. cit.

164. הדברים נאמרו במסגרת דיווחו של רבין לועדת חוץ וביטחון ב-27.7.93. אלון, גדעון, "רבין בוועדת חוץ וביטחון", הארץ, 28.7.93.

בתיים על-מנת לא להיפגע. הפצצות חיל האוויר של צה"ל כוונו בשלב זה לבתים של מי שנחשדו להיות מפקדי חיזבאללה.

2. בשלב השני, הופגזו הכפרים הללו בצורה אינטנסיבית, תוך גרימת אבדות רבות בנפש. התושבים החלו לברוח בהמוניהם מבתיים לעבר אזור החוף. לפי עדויות של תושבים, מטוסים ישראליים ריחפו כל הזמן בגובה נמוך באזורים שהותקפו, ובדרכים מערבה, וזאת, ככל הנראה, על-מנת להפחיד את התושבים ולגרום להם לעזוב.

3. בשלב השלישי, הופצו צור וצידון ואזורים סמוכים למקומות בהם התקבצו הפליטים, במטרה לגרום להם להמשיך צפונה לביירות, דרך כביש החוף. שלב זה החל ביום השלישי של המבצע כאשר ישראל ירתה כעשרה פגזים על השוק של צידון, ונמשך עד סופה. בהפצצה זו נהרגו לפחות שני תושבים ולפחות שישה נפצעו. באותו יום הפגיזה ישראל גם את מחנה הפליטים הפלסטיני עין אל-חילוה, הפגיזה כבדה. תושבים רבים מכל האזור ברחו לכביש החוף על-מנת להימלט מההפצצות, אך יחסית מעטים הגיעו עד ביירות. בתשובה לשאלת HRW, טען ראש ענף המשפט הבינלאומי בצה"ל, כי "צה"ל נמנע מלתקוף אתרים בהם נוכח הקהל הרחב."¹⁶⁵ בשה"כ בין 150 ל-200 אלף אנשים ברחו במשך הלחימה מבתיים כתוצאה מההפצצות.

מחקרו של HRW, בדומה לדיווחי רשויות וארגוני סעד לבנוניים, מעלה כי הרוב המכריע של ההרוגים והפצועים במהלך מבצע "דין וחשבון" היו אכן אזרחים ולא לוחמי חיזבאללה או ארגונים פלסטיניים.¹⁶⁶ למרות שמפקדי צה"ל טענו כל העת כי האיסור על ירי לעבר אזרחים ועל ירי ללא הבחנה נשמר לאורך המבצע באופן קפדני, מספר האזרחים שנהרגו ונפצעו בהתקפות צה"ל וצד"ל, סותר טענה זו.

ישראל טוענת כי הפגיעה באזרחים וברכוש נבעה מהעובדה שהחיזבאללה השתמש בבתיים בלב כפרים כבסיס לפעילותם הצבאית. כפי שהוסבר לעיל, שימוש כזה אכן מהווה הפרה של דיני המלחמה. עם זאת, אפילו אם החיזבאללה פעל בכל המקרים מתוך אוכלוסייה אזרחית, על ישראל לדאוג שכמה שפחות אזרחים ייפגעו כתוצאה מהתקפותיה על אותם יעדים צבאיים. לפי עדויות שנאספו לאחר המבצע על-ידי HRW, מצטיירת תמונה לפיה צה"ל תקף כפרים מהם נורו טילי קטיושה, בלי לזהות ולקבוע יעדים צבאיים ספציפיים בתוך הכפרים, ללא התחשבות בפגיעה באזרחים, וככל הנראה כנקמה על הפעילות של חיזבאללה באותו מקום.

ההודעות שהפיץ רדיו "קול הדרום" של צד"ל, לפחות בשלב הראשון של המבצע, היו בעלות תוכן מבבל באשר ליעדי ההתקפות. אותן הודעות הזהירו מפני התקפות על

165. דבריו של סגן אלוף אחז בן ארי, ראש ענף המשפט הבינלאומי בצה"ל, ל-HRW בהתקשרות מה-18.4.94.

166. Human Rights Watch, *Civilian Pawns*, op. cit., pp. 83-4.

"בסיסי מחבלים באזור" ולא על ירי מסיווי על כפרים.¹⁶⁷ בכל מקרה, ישראל היתה צריכה להניח כי לפחות חלק מסוים מהתושבים, בעיקר החלשים ביותר (קשישים, חולים וחסרי ישע), לא יעזוב, במיוחד בהתחשב בזמן הקצר בין ההודעות להתקפות. לכן, ההתקפה המסיווית על אזורים אזרחיים היוותה הפרה בוטה של האיסור על ירי ללא הבחנה. עצם שידור ההודעות הללו על-ידי רדיו "קול הדרום" לא יכול היה לספק בסיס להנחה כי הכפרים יהיו ריקים מאוכלוסייה אזרחית, כפי שביטא זאת תת-אלוף אמיר דרור מאגף המודיעין של צה"ל, באומרו כי "ככל שהאוכלוסייה האזרחית נוטשת, אחוז גבוה של האנשים באזור הם מחבלי חיזבאללה, כמו גם קומץ מחבלים מארגונים פלסטיניים".¹⁶⁸

התקפות חיזבאללה

במהלך השבוע בו נמשך מבצע "דין וחשבון", ירה החיזבאללה 273 טילי קטיושה, מתוכם 151 נפלו בצפון ישראל ו-122 בדרום לבנון. כתוצאה מהתקפות אלה, נהרגו שני אזרחים ישראלים ונפצעו 24. היעד המוצהר של חיזבאללה היה לגרום לכמה שיותר הרוגים ונזק, על-מנת להפסיק את ההפצצות של ישראל.

למרות כוונה זו, גרמו הקטיושות למספר קטן של הרוגים ופצועים, ונזק יחסית קטן לרכוש, שכן רק במקרים ספורים נפלו הטילים בתוך היישובים ממש. יחד עם זאת, התקפות אלה גרמו נזק כלכלי משמעותי לתושבי הגליל עקב אובדן ימי עבודה, סגירת חנויות ובריחת תושבים דרומה. למרות הנזק המצומצם, התקפות חיזבאללה הצליחו להטיל אימה על האזרחים הישראלים המתגוררים בצפון, והכריחו אותם להתגורר זמן רב בתוך מקלטים.

בהתקפות אלה הפיר חיזבאללה את אותם איסורים הקבועים בדיני המלחמה, אותם הפירה גם ישראל: אי הבחנה בין לוחמים לאזרחים, ירי ללא הבחנה וללא שמירה על עיקרון הפרופורציונליות והתקפה על אזרחים כפעולת תגמול.

הפסקת האש וקבלת "ההבנות"

ב-31 ביולי 1993 הושגה הפסקת אש בין ישראל לחיזבאללה, והוסכם על שורה של נורמות בלתי כתובות, שכונו בישראל "הבנות דין וחשבון", לפיהן תתנהל הלחימה מאותו רגע והלאה. העיקרון המרכזי של אותן הבנות היה איסור ההתקפות על אזרחים. יחד עם זאת, משתמע מן ההסדר שהתקפה על אזרחים תהיה לגיטימית כתשובה לפגיעה באזרחים - מכוונת או בשוגג - של הצד שכנגד. כך, בעוד שמטרתו המוצהרת של ההסדר היתה להגן על חיי האזרחים, התוצאה בפועל היתה הפיכת האזרחים, משני צדי הגבול, לבני-ערובה בידי הצד השני.

167. סעיף 57 (2) (ג) בפרוטוקול הראשון, מחייב את הכוח התוקף ליידיע ולהזהיר, מראש ובצורה אפקטיוויית, כל אוכלוסייה אזרחית שעלולה להיפגע מההתקפה, אלא אם הנסיבות אינן מאפשרות זאת. כמו כן, אם יש יסוד להניח כי אותם אזרחים לא שמעו או לא הבינו את ההזרות, הצד התוקף איננו משוחרר מחובתו להימנע מירי ללא הבחנה.

168. הארץ, 27.7.93.

בין הפסקת האש של מבצע "דין וחשבון" לבין מבצע "ענבי זעם", נהרגו בחסות אותן הבנות לפחות 33 אזרחים לבנונים מאש של צה"ל וצד"ל, ושני אזרחים ישראלים מטילי חיזבאללה. באותה תקופה נפצעו עשרות אזרחים משני הצדדים ונגרם נזק רב לרכוש ולתשתיות.

מבצע "ענבי זעם" - 1996

בתחילת 1996 החל גל נוסף של הסלמה בלחימה בין צה"ל וצד"ל לבין חיזבאללה בדרום לבנון ובצפון ישראל.¹⁶⁹ גל זה הוביל את ישראל למבצע צבאי נוסף שכונה "מבצע ענבי זעם", שהחל ב-11 באפריל 1996. מבצע זה נמשך 17 יום.

האסטרטגיה של מבצע "דין וחשבון", במאפייניה העיקריים, הופעלה גם במבצע זה. היעד של ישראל במהלך המבצע, כפי שהסבירה ההנהגה הפוליטית וכפי שניכר בפעילות הצבאית, היה לגרום לממשלת לבנון להפסיק את פעולתו של חיזבאללה ולהטיל עליו את מרותה.¹⁷⁰ גם האמצעי חזר על עצמו: הברחת תושבי הדרום לעבר ביירות על-מנת להפעיל לחץ על ממשלת לבנון. כמו במבצע "דין וחשבון", רדיו "קול הדרום" של צד"ל, קרא לתושבי הכפרים והערים שנחרו להפצצה, לעזוב את בתיהם תוך מספר שעות. אזרחים רבים, בדרך כלל החלשים ביותר, לא יכלו או לא רצו להתפנות. חלקם נהרגו או נפצע כתוצאה מהפצצות צה"ל וצד"ל אשר, כמו ב"דין וחשבון", התבססו על ההנחה לפיה כל מי שנתר ביישוב שתושביו נקראו לעזוב, הוא "מחבל חיזבאללה".

מבחינה צבאית, צה"ל הרחיק לכת בהפצצות שלו ותקף, לראשונה מאז 1982, גם יעדים בתוך ביירות. ישראל גם הטילה מצור ימי על נמלי צור, צידון וביירות. כתוצאה מאיומי צד"ל ומהפצצות צה"ל, כ-300 אלף אזרחים לבנונים נטשו את בתיהם. באותו זמן ברחו מבתיהם כ-30 אלף אזרחים ישראלים תושבי הגליל. לפי מקורות לבנונים, במהלך "ענבי זעם" נהרגו 154 אזרחים לבנונים וכ-350 נפצעו. לפי דובר צה"ל, 62 אזרחים ישראלים נפצעו באותו זמן, אך אף אזרח ישראלי לא נהרג כתוצאה מהתקפות חיזבאללה.

כמה מן ההתקפות של צה"ל במשך המבצע התפרסמו ותועדו בשל מספר האזרחים הרב שנהרגו כתוצאה מהן, או בשל היות ההרוגים ילדים, ומצטיירות על פניהן כהפרה של דיני המלחמה. נבחן להלן שלוש דוגמאות:

169. חלק זה של הפרק מבוסס, אלא עם מצוין אחרת, על הדו"חות הבאים: Amnesty International, *Unlawful Killings*, op. cit.; Human Rights Watch, *Operation Grapes of Wrath*, op.cit.

170. כך, למשל, שר החוץ של ישראל [בזמן המבצע], אהוד ברק, אמר לשגריר ארצות-הברית בישראל, מרטין אינדיק, כי "היעד המדיני של הפעולה הוא ממשלת לבנון... על לבנון לממש את ריבונותה ולפרוק את חיזבאללה מנשקו, כפי שנהגה במיליציות האחרות." רבין, איתן, "האלוף לוי: פעילות צה"ל בלבנון תימשך שבוע-שבועיים", הארץ, 12.4.96.

תקיפת אמבולנס שהסיע אזרחים - 13.4.96

ב-13 באפריל, בסביבות השעה 1:30 אחה"צ, ירה מסוק צה"ל לעבר מכונית שהסיעה 13 אזרחים שברחו מהכפר אל-מנסורי. כתוצאה מכך נהרגו ארבע ילדות ושתי נשים. המכונית היתה מסוג "ולוו סטיישן" שעל הגג שלה פנס עם אור אדום מהבהב, ומשני צדדיו חצי ירח אדום והמילה "אמבולנס" כתובה בערבית. האירוע צולם במקרה על-ידי עיתונאים.¹⁷¹ חיילי או"ם שניגשו מיידית אל האמבולנס לאחר הירי, וכן הצילומים מהאירוע, העידו כי בתוך האמבולנס לא היו נשק או ציוד צבאי אחר אלא מעט מזון ובגדים. מתחקיר שביצע **אמנסטי** עולה כי אף אחד מהנוסעים לא היה קשור לחיזבאללה. סעיף 21 של אמנת ג'נווה הרביעית מעניק חסינות מפני תקיפה מכל סוג שהוא לכלי רכב המשמשים לפינוי אזרחים פצועים או חולים, והמסומנים כראוי. צה"ל לא טען אף פעם כי מדובר בטעות. ראש אמ"ן דאז, האלוף משה יעלון, הסביר כי "המחבלים משתמשים באמבולנסים כדי להימלט מהאזור."¹⁷² אלוף פיקוד הצפון דאז, עמירם לוין, הגיב על האירוע באומרו: "אם נהרגו ילדים אני מצר על כך, אבל אני חוזר ומדגיש שהם פעלו באזור שבו יש ירי קטיושות לעבר ישראל."¹⁷³ צה"ל מעולם לא סיפק ראיות כלשהן לטענה כי אמבולנס זה או אמבולנסים אחרים שימשו את חיזבאללה. לעומת זה, לנוכח ראיות רבות כי האמבולנס אכן היה מעורב בפעילות הומניטארית (פינוי אזרחים מאזור שצה"ל וצד"ל הורו לעזוב) אותו ירי היווה הפרה בוטה של דיני המלחמה.

תקיפת בית בכפר נבטיה אל-פקווה - 18.4.96

11 בני אדם נהרגו ועוד 10 נפצעו בהתקפת חיל האוויר של צה"ל על בניין מגורים בכפר נבטיה אל-פקווה, כשלושה ק"מ מצפון לעיירה נבטיה בדרום לבנון. שמונה מההרוגים היו בני משפחה - אם ושבעת ילדיה, אחת מהם תינוקת בת ארבעה ימים. בסביבות השעה 6:30 בבוקר ירו לוחמי חיזבאללה כמה פגזי מרגמה מגבעה הסמוכה לכפר לעבר עמדה של צה"ל. מספר דקות לאחר מכן, שיגרו מסוקי חיל האוויר כמה טילים לשלושה בניינים בכפר, אחד נהרס כליל והשניים האחרים נפגעו קשות. באותם בניינים התגוררו משפחות לבנוניות שלא עזבו את ביתן. דובר צה"ל טען כי המסוקים ירו על אותו בניין בו נהרגו ה-11, משום שאנשי חיזבאללה הסתתרו שם לאחר ירי המרגמות. בתחקירים שביצעו במקום ארגוני **אמנסטי** ו-HRW לא נמצאה הוכחה לטענה זו. הודעת צה"ל התעלמה מכך שצה"ל ירה על שני בניינים נוספים באותה התקפה. בדומה להתקפות אחרות, גם כאן פעל צה"ל בהנחה שכל מי שנותר בכפר לאחר הקריאות לעזוב, הוא "מחבל". פעולה על בסיס הנחה, שמבנה אזרחי שדייריו הוזהרו לעזוב הוא יעד צבאי לגיטימי להתקפה, מנוגדת לדיני המלחמה.

171. האירוע צולם על-ידי צלמים של טלוויזיית אל-מנאר הלבנונית. ניתן לצפות בתמונות אלו באינטרנט:

<http://almashriq.hiof.no/lebanon/300/350/355/april-war/islamic-resistance/ambulance.html>

172. הארץ, 15.4.96.

173. רבין, איתן, "הרמטכ"ל: רכב נהג פעיל חיזבאללה", הארץ, 14.4.96.

תקיפת מחנה האו"ם בכנא - 18.4.96

ב-18.4.96 הפגיו תותחי צה"ל את הבסיס של יוניפי"ל המאוּיש על-ידי הגדוד מפגיני. בזמן ההפגזה שהו במתקן למעלה מ-800 פליטים לבנונים שנמלטו, בהוראת צה"ל, מכפרי האזור. כתוצאה מההפגזה נהרגו 102 מהפליטים ומאות נפצעו. רמטכ"ל צה"ל דאז, אמנון ליפקין-שחק, טען כי ההחלטה להפגין את המחנה לא היתה טעות בשיקול הדעת, שכן חיזבאללה ירה קטיושות ממקום סמוך למחנה בעוד שצה"ל לא ידע שבמקום שוהים אזרחים:

בשעה 13:55 היה ירי לעבר כוחות צה"ל [...] הוא נצפה ליד כנא, במרחק של 350 מטרים ממחנה של האו"ם. היו בהתחלה כמה פצצות בודדות, ויותר מאוחר ירי של קטיושות. אנחנו השבנו אש לעבר מקורות הירי [...] זו לא הפעם הראשונה שמחבלים יורים בסמוך לאזרחים [...] לא ידענו שבמחנה הזה יש אזרחים.¹⁷⁴

כמה ימים מאוחר יותר סתר ראש אמ"ן, האלוף משה יעלון, את גרסת הרמטכ"ל כי צה"ל לא ידע כי במקום נמצאים אזרחים:

מי שלא ידע שיש כמות כזו של אזרחים בכנא, וטען שלא ידע, הוא אותו מפקד שהחליט להפעיל את האש - והוא אכן לא ידע. העובדה שאזרחים מפונים מהכפרים לתוך מתקנים של האו"ם, היתה ידוע לנו החל מהיום השני של המבצע. המודיעין בפיקוד הצפון הוסיף מידע על מה שקורה בצד השני [...] השאלה הרלוונטית היא אם היה נכון לפתוח באש בתנאים האלה.¹⁷⁵

מומחים צבאיים שחקרו את האירוע, בהם היועץ הצבאי של מזכ"ל האו"ם¹⁷⁶ ואנשי צבא מטעם **אמנסטי ו-HRW**, מאשרים את העובדה כי אנשי חיזבאללה ירו פגזי מרגמה בסמוך מאוד למחנה האו"ם בכנא (פחות מ-300 מטר) וסיכנו כוח של צה"ל שפעל מצפון לאזור הכבוש. המקום ממנו ירה חיזבאללה אכן היה מה שמכונה בדיני המלחמה "יעד לגיטימי להתקפה." כמו כן, חיזבאללה הפיר בצורה בוטה, וככל הנראה גם מכוונת, את האיסור לנצל אוכלוסייה אזרחית כמגן מפני התקפות של הצד השני. יחד עם זאת, עובדות אלה אינן משחררות את צה"ל, לפי דיני המלחמה, מחובתו להבחין בכל עת בין לוחמים לבין אזרחים, ולשמור על יחס נאות בין היתרון הצבאי שיושג מהתקפה לעומת הנוק שעלול להיגרם לאזרחים. כאמור, השימוש שעשה חיזבאללה באזרחים כמגן איננו מבטל את ההגנות החלות על אזרחים בתור שכאלה. בנוסף לכך, סעיף 57 של הפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה מפרט שורה של אמצעי זהירות שיש לנקוט בטרם הפגזה. אילו היה ננקטים לפחות חלק מאותם אמצעי זהירות במקרה ההתקפה על מחנה כנא, סביר להניח כי הטרנדיה היתה נמנעת. קצין התותחנים הראשי של צה"ל דאז, תת-אלוף דן הראל, שמונה לחקור את האירוע, הגיע למסקנה כי הירי על מחנה כנא נגרם כתוצאה

174. רבין, איתן, "שחק: צה"ל לא ידע", הארץ, 19.4.96.

175. רבין, איתן, "אמ"ן ופיקוד צפון מטילים זה על זה את האחריות", הארץ, 26.4.96.

176. הגנרל פרנקלין ואן קאפן (van Kappen), יועצו הצבאי של מזכ"ל האו"ם דאז, בוטרס ריאלי. מסמך של מועצת הביטחון S/1996/337.

מ"לקויים בעזרים טקטיים במרכז השליטה הקדמי שבפיקוד הצפון". לפי הקצין, ליקויי המדידה יצרו את הרושם שהמרחק ממחנה האו"ם גדול מכפי שהיה באמת.¹⁷⁷ יחד עם זאת, בניגוד למקרה הטבח במחנות סברה ושתילה ב-1982, לא נערכה חקירה כלשהי על-ידי גוף חיצוני לצה"ל, ואף קצין או חייל לא נשא באחריות אישית על הרג האזרחים.

התקפות חיזבאללה

במהלך מבצע "ענבי זעם", בדומה לאירועים במבצע "דין וחשבון", הגביר החיזבאללה את מאמציו לפגוע באזרחים ישראלים ביישובי הצפון, ולהטיל עליהם אימה. מזכ"ל החיזבאללה, חסן נסראללה, אימץ באופן מלא את הנוסחה הישראלית לפיה אזרחי הצד השני מהווים אמצעי להפעלת לחץ פוליטי על "ממשלת האויב":

אני קורא לתושבים בצפון, אם הם לא רוצים להיפגע, שיפגינו וידרשו מממשלת האויב שתפסיק את התקפותיה נגד אזרחים בדרום לבנון ובבקעה המערבית. ביצוע פעולה צבאית רק יביא על צפון פלסטין עוד פציעות, הרג והרס [...] אין דרך אחרת.¹⁷⁸

על-פי דובר צה"ל, במהלך מבצע "ענבי זעם", ירה החיזבאללה 639 טילי קטיושה לעבר ישראל. על אף שלא היו הרוגים כתוצאה מההתקפות הללו, 62 אזרחי ישראל נפצעו, מתוכם שלושה באופן קשה. כמה מהטילים פגעו ישירות בבתים וגרמו לנזק רב ואף להרס מוחלט של כמה מהם. הקטיושות גרמו גם נזק לתשתיות, וניתקו יישובים אחדים מהספקת חשמל במשך שעות ארוכות. כל התקפות חיזבאללה על אזרחי ישראל מהוות, כאמור, הפרה חמורה של דיני המלחמה.

הבנות "ענבי זעם"

מבצע "ענבי זעם" הסתיים ב-26 באפריל כאשר, בהתערבות ארצות-הברית וצרפת, הושגו "הבנות" חדשות בין הצדדים הלוחמים. בשונה מהבנות "דין וחשבון", ההסכם הנוכחי היה בכתב ופורסם. ארבעת הנקודות המרכזיות של ההבנות הן כדלקמן:

1. קבוצות מזוינות בלבנון לא יירו טילי קטיושות או נשק אחר אל תוך ישראל.
2. ישראל ואלה המשתפים פעולה עמה, לא יירו בשום כלי נשק לעבר אזרחים או מטרות אזרחיות בלבנון.
3. מעבר לכך, שני הצדדים מתחייבים לוודא שאזרחים לא יהוו יעד להתקפה, ללא קשר לנסיבות, ואזורים המאוכלסים באזרחים וכן מתקני תעשייה וחשמל, לא ישמשו כאתרים לשיגור התקפות.
4. מבלי לפגוע בהבנות הללו, דבר מן האמור עד כאן לא ישלול מכל צד את הזכות להגנה עצמית.

בהתאם להבנות, הוקמה "ועדת מעקב" המורכבת מנציגי ישראל, לבנון, סוריה, ארצות-הברית וצרפת, שתפקידה לפקח על יישום ההבנות. על-פי ההבנות, חייבים הצדדים למסור לוועדה כל תלונה על הפרת ההבנות על-ידי אחד הצדדים, תוך 24 שעות מהאירוע, על-מנת שזו תקבע אם היתה הפרה אם לאו.

177. רבין, איתן, "תחקיר צה"ל: טעויות מדידה גרמו לפגיעות בכפר כנא", הארץ, 6.6.96.

178. הדברים נאמרו במהלך מסיבת עיתונאים של חיזבאללה בבירות ב-10.4.96. הארץ, 11.4.96.

הבנות אלו הן צעד קדימה, שכן הן מכירות במפורש בצורך להגן על חיי אזרחים. אולם, התחייבויות אינן יותר מאשר הכרה בחובות אשר חלות על הצדדים בכל מקרה, בהיותן חלק מהמשפט הבינלאומי המינהגי. יתרה מזאת, ההבנות מנוסחות בצורה מעורפלת ופותחות פתח נרחב לפרשנות, המאפשרת התחמקות מחובות אחרות החלות על הצדדים, כמו האיסור על ירי ללא הבחנה והאיסור לפגוע באזרחים כגמול על התקפת אויב.

העובדה שחברי הוועדה אינם עצמאיים אלא מייצגים מדינות - בחלקן מדינות המערבות ישירות בסכסוך - פוגעת באובייקטיביות וביעילות של גוף זה. קביעה יעילה של העובדות, בנוגע להפרת ההבנות, היתה מצריכה גוף מקצועי וחסר פניות. ניתן רק להצטרף על כך שהצדדים בחרו להתעלם מגוף כמו "הוועדה הבינלאומית לקביעת עובדות" (International Fact-Finding Commission), שהוא בעל המומחיות, העצמאות והסמכות הנדרשת לחקירת הפרות של דיני המלחמה.¹⁷⁹

מ"ענבי זעם" ועד היום: המשך ההרג של אזרחים

מאז סיומו של מבצע "ענבי זעם" ועד היום, נמשכה הלחימה בין צה"ל וצד"ל מצד אחד, לבין חיזבאללה והמיליציות האחרות מצד שני, כמעט ללא הפוגה. למרות ההבנות שנחתמו לאחר המבצע, שהיו אמורות להגן על אזרחים ועל יעדים אזרחיים, המשיכו שני הצדדים להרוג ולפצוע אזרחים חפים מפשע, ולפגוע ביעדים אזרחיים. הפגיעות באזרחים, שברובן היו הפרות בוטות של דיני המלחמה, הוצגו לעיתים קרובות על-ידי שני הצדדים כפעולות לגיטימיות על-פי סעיף 4 של ההבנות הקובעות את "הזכות להגנה עצמית".

חיזבאללה המשיך בתקופה זו לירות טילי קטיושה לעבר הגליל, כגמול על פגיעה באזרחים לבנונים על-ידי צה"ל וצד"ל. כתוצאה מאחת ההתקפות הללו נהרגו שני אזרחים ישראלים בקריית שמונה, ועשרות נפצעו. במסגרת ההתקפות על כוחות צה"ל וצד"ל, נהרגו בתקופה זו על-ידי חיזבאללה והמיליציות האחרות, לפחות 25 אזרחים לבנונים, ועשרות נפצעו.¹⁸⁰

מצדו השני של המתרס, המשיכה ישראל לתקוף יעדים של הקבוצות הלוחמות נגדה, מהקרקע, מהאוויר ומהים. חלק מן ההתקפות היו בניגוד מוחלט לדיני המלחמה, וגרמו להרוגים ולפצועים בקרב האוכלוסייה האזרחית. בתקופה זו החלה ישראל, בדומה לחיזבאללה, להשתמש במטעני נפץ המוטמנים בנקודות נבחרות, שגרמו למותם של כמה

179. ועדה זו הוקמה לפי סעיף 90 של הפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה, והיא המורכבת מ-15 מומחים בלתי תלויים (ביניהם אנשי צבא, משפטנים, רופאים, ועוד) ויושבת בברן שבשווייץ.

180. הנתונים על הרוגים מתבססים על הצלבה בין שני מקורות עיקריים: הדו"חות התקופתיים של מפקד כוח יוניפייל וסיכומי הדיונים של ועדת המעקב אחר הבנות ענבי זעם.

אזרחים לבנוניים (ראו הרחבה כהמשך הפרק). בסך הכול נהרגו על-ידי צה"ל וצד"ל בתקופה זו לפחות 50 אזרחים לבנוניים, וכ-220 נפצעו.

בנוסף, נהרגו במהלך תקופה זו בלבנון עוד 17 אזרחים לכל הפחות, לגביהם לא ניתן לקבוע בוודאות את זהות הירורה או מטמין המטען. אם כך, מאז סיום מבצע "ענבי זעם" ועד נובמבר 1999 נהרגו על-ידי הצדדים הלוחמים לפחות 94 אזרחים במהלך פעולות אשר ברובן מהוות הפרה חמורה של דיני המלחמה. להלן כמה דוגמאות:

הפגנת צידון - 18.8.97

בשעות אחר הצהרים המוקדמות של ה-18 באוגוסט 1997, ירו חיילי צד"ל כ-16 פגזים לעבר העיר צידון. אחד הפגזים נחת בלב רובע מגורים. לפחות שישה אזרחים נהרגו, בהם ילד אחד, ועוד כ-40 אזרחים נפצעו. הירי גרם נזק רב לבתים ולמכוניות. כמו כן, פגע אחד הפגזים בכבל מתח גבוה וניתק את זרם החשמל לכ-300 אלף תושבי האזור. ההתקפה בוצעה כנקמה על הריגתם של שני בניו של קצין בכיר בצד"ל, שנהרגו ממטען צד שהניח חיזבאללה באזור ג'זין. הקצין נהרג ארבע שנים קודם לכן בפעילות מבצעית.¹⁸¹ ההפגזה על צידון היוותה הפרה חמורה של דיני המלחמה וזלזול בחייהם של אזרחים. שר הביטחון של ישראל דאז, יצחק מרדכי, ואלוף פיקוד הצפון דאז, עמירם לוין, "הסתייגו מההתקפה של צד"ל", כדבריהם, והסבירו כי הירי לא נעשה על דעת ישראל.¹⁸² יש להדגיש, כי על ישראל מוטלת החובה לדאוג כי צד"ל לא יפר את דיני המלחמה. כאשר הפרה כזאת כבר התרחשה, על ישראל לגנות אותה באופן חד משמעי - ולא רק "להסתייג" - ולהעמיד לדין את מבצעה. אף אחד מהצדדים הללו לא ננקטו במקרה זה.

הפצצת חיל האוויר בבקעת הלבנון - 22.12.98

שמונה אזרחים לבנוניים, בהם אם וששת ילדיה, נהרגו ב-22.12.98, בהפצצות חיל האוויר הישראלי, סמוך לכפר גינתא, בבקעת הלבנון. בעלה של האישה וילד נוסף נפצעו. הפגיעות נגרמו כתוצאה מטעות של הטייס בזיהוי יעד התקיפה, שהיה מתקן אימונים של חיזבאללה, הממוקם במקום אחר. דובר צה"ל התנצל באופן רשמי על הפגיעה, והבטיח לחקור את האירוע. מלבד חקירה פנימית של חיל האוויר, לא נערכה חקירה כלשהי של האירוע על-מנת לברר האם ננקטו צעדי הזהירות הנדרשים בכדי למנוע פגיעה באזרחים. הפרקליט הצבאי הראשי, תת-אלוף אורי שוהם, הצהיר במפורש כי אין מקום לערוך חקירה חיצונית של האירוע או להעמיד לדין את הטייס.¹⁸³ כתגובה על ההתקפה, ירה חיזבאללה טילי קטיושה על קריית-שמונה וגרם לפציעת 15 אזרחים, ביניהם אחד באורח בינוני והשאר קל. תגובה זו היא, כאמור, בלתי לגיטימית ומנוגדת הן לדיני המלחמה והן ל"הבטת ענבי זעם".

181. הארץ וידיעות אחרונות, 19.8.97. השיוך המשפחתי של הילדים ההרוגים היה, ככל הנראה, הסיבה העיקרית לממדי ההתקפה של צד"ל. כך התבטא הגנרל לאחד לאחר ההפגזה: "שני הילדים נהרגו מהמטען של חיזבאללה היו יותר מסתם שני ילדים לבנוניים. אלה היו ילדים של מג"ד שלנו..." (ידיעות אחרונות, 21.8.99)

182. רפפורט, עמיר, "צה"ל הזהיר", ידיעות אחרונות, 19.8.97.

183. הארץ, 25.12.98.

תקיפת תשתיות אזרחיות 24-25 ביוני 1999

בחודש מאי 1999 הסלימה הלחימה בדרום לבנון, כאשר הגורם העיקרי שהביא לכך, היה הפגיעה באזרחים על-ידי שני הצדדים, והתגובה לאותן פגיעות על-ידי הצד שכנגד. ב-24 ביוני גרמה התקפה של חיזבאללה על הגליל, למותם של שני אזרחים ישראלים בקריית-שמונה. ממשלת ישראל החליטה לפגוע בתשתיות אזרחיות לבנוניות, כדי ללחוץ על ממשלת לבנון לרסן את חיזבאללה.¹⁸⁴ בהפצצות נהרסו תחנות החשמל בגיומהור ובבסאלים שבפאתי ביירות, מרכזייה סלולרית באיקלים אל-חרוב, ושלושה גשרים על נהר האוואלי, המחברים בין ביירות לחלקים הדרומיים של לבנון. במהלך ההפצצות נהרגו לפחות תשעה אזרחים לבנונים ויותר מ-60 נפצעו. תחנת החשמל בגיומהור היא הגדולה בלבנון, ומספקת חשמל לכמהצית מאוכלוסיית ביירות. ההפצצות הללו מוגדרות כדיני המלחמה כירי ללא הבחנה, וכאמור, המשפט ההומניטארי אוסר לתקוף אזרחים ומטרות אזרחיות. ישראל לא ניסתה לטעון או להוכיח כי תחנות החשמל והגשרים שהותקפו היו יעדים צבאיים ששירתו את חיזבאללה.

נשק אסור

המשפט ההומניטארי הבינלאומי מחייב מדינות להשתמש בנשק בהתאם ליעד המותקף. להלן ייבחן השימוש, על-ידי שני הצדדים, במטעני צד, ואת השימוש שעושה ישראל בשני כלי-נשק הרסניים במיוחד כשהם מופעלים באזורים מאוכלסים: פצצות זרחן ופגזי פלאשט. תשובתו של דובר צה"ל לפניית **בצלם** אודות השימוש בכלי-הנשק הללו היתה: "צה"ל משתמש בכלי נשק חוקיים כלפי מטרות חוקיות."¹⁸⁵

מטעני צד

השימוש במטעני נפץ בצדי הדרכים בהם נעים כוחות צה"ל וצד"ל, נהפך לנשק היעיל ביותר של חיזבאללה ושאר המיליציות, וגרם למותם של עשרות חיילים לאורך השנים. העובדה הפחות ידועה בהקשר זה היא, כי אותם מטענים שמניח החיזבאללה, במיוחד כאלה שמופעלים באמצעות דריכה או נגיעה, הרגו גם אזרחים לבנונים רבים המתגוררים בכפרים באזור הכבוש, ובכמה מקרים ילדים. מתוך הדיווחים התקופתיים של כוח יוניפי"ל עולה כי מיולי 1995 ועד יולי 1999 נהרגו כתוצאה מהתפוצצות מטעני צד שהונחו על-ידי חיזבאללה, לפחות 15 אזרחים לבנונים, ועוד כ-10 נפצעו.¹⁸⁶

184. אמנם גם במהלך "ענבי זעם" הפציץ צה"ל תשתיות בביירות, אולם אז היה זה בהיקף יחסית מצומצם, וההפצצות הופסקו בלחץ ארצות-הברית ומדינות מערביות אחרות כמו צרפת ואנגליה.

185. מכתב **לבצלם**, מאת רב-סרן אביטל מרגלית, ראש מדור סיוע של דובר צה"ל, 30.3.99.

186. Report of the Secretary General of the United Nations Interim Force in Lebanon.

1995-1999.

לפי אחד הדיווחים, במחצית הראשונה של 1997 החלו כוחות צה"ל וצד"ל להשתמש גם הם במטעני צד מחוץ לאזור הכבוש, על-מנת לסכל הסתננות של לוחמי חיזבאללה לאזור.¹⁸⁷ לפי תחקיר של העיתון הלבנוני דיילי סטאר, נהרגו במהלך 1997 לפחות שבעה אזרחים לבנונים ועוד שישה נפצעו ממטעני צד, שעל-פי הכיתוב העברי שנמצא בחלקי המטען לאחר ההתפוצצות, יוצרו בישראל, והונחו על-ידי צה"ל או צד"ל.¹⁸⁸ ב-4 באוגוסט 1997, הרגה יחידה מובחרת של צה"ל לפחות חמישה אנשי חיזבאללה מחוץ לרצועת הביטחון, באמצעות מטען חבלה שהוטמן מסביב לבתיהם. הפעולה קבלה תהודה תקשורתית רבה, וקציני צה"ל הודו כי צה"ל אכן משתמש במטעני חבלה. ב-21 בדצמבר 1998, התירה לראשונה הצנזורה הצבאית לעיתון הארץ לפרסם ידיעה לפיה נער לבנוני בן 13 נהרג מצפון ל"אזור הביטחון" ממטען נפץ שהטמין הקומנדו הימי של צה"ל במהלך פעילות יזומה.¹⁸⁹

דיני המלחמה אוסרים במפורש את השימוש במטעני צד ובמלכודות אחרות מסוג זה באזורים בהם מתגוררים אזרחים. ישראל חתמה בשנת 1995 על האמנה הספציפית האוסרת זאת.¹⁹⁰ יתרה מזאת, את איסור השימוש במטעני צד ניתן להסיק בבירור מעצם טיבו של הנשק, מתוך חובת ההבחנה בין לוחמים לאזרחים.

חיילת צה"ל, שבמהלך שירותה הצבאי עסקה בתהליך הייצור של מטעני הנפץ, כתבה:

לנצלם:

שרתתי בחיל החימוש, ביחידת פיתוח וניסויים הנקראת יפת"ח [...] הגעתי ליפת"ח והצטרפתי לצוות של שני חיילים. כמחלקה עבדנו בתיאום עם מדור חבלה. במדור חבלה הורכבו מטעני חבלה מכל מיני סוגים [...] מטעני החבלה הורכבו בתוך מבני פוליאסטר דמויי אבן שאותם יצקנו מתבניות. אנחנו כצוות הסוואה היינו אחראיים על המבנים דמויי אבן. תפקידנו היה לייצר את אותם "אבנים" ולצבוע אותם בצורה כזו שיהיה ניתן להטמין בתוכם את מטעני החבלה. נציגי יחידות קרביות בצה"ל, היו מגיעים ליפת"ח, לצוות הסוואה, והביאו לנו דגימות שאספו בשטח שבו היו אמורים להטמין את המטענים. על-פי אותן דגימות, עורבבו הצבעים שאיתם צבענו את אבן הפוליאסטר. אז היו מביאים לנו אבנים זהות לאלה הנמצאות בשטח המיועד, ועל האבנים הללו נעשו היציקות [...]. בסופו של דבר, לאחר הוצאת היציקה מהתבנית, התקבלה אבן חלולה עשויה מפוליאסטר שאותה צבענו לפי הדגימות, לעיתים לפני שהוטמן בתוכה מטען החבלה ולעיתים אחרי. ידוע לי באופן מפורש, שמטעני

187. שם, S/1997/550, סעיף 4.

188. Nicholas Blanford, "Jezzine Goes on Strike", *Daily Star*, 29.1.98.

189. הראל, עמוס, "הותר לפרסום: נער לבנוני נהרג ממטען שהניח הקומנדו הימני", הארץ, 21.12.98.

190. Protocol (II) on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby Traps and Other Devices (1980). פרוטוקול זה הוא חלק מאמנה רחבה יותר הנקראת: Prohibitions or Restrictions on the Use of certain Conventional Weapons (1980)

החבלה בדמויי אבן, הוטמנו ליד בתים ובתוך כפרים בהם חיים אזרחים חפים מפשע [...] במבצעים מסוימים שהגיעו בדרך אגב לכותרות העיתונים, נהרגו אזרחים: נשים, גברים ואף ילדים ששיחקו לתומם עם האבנים [...] ¹⁹¹

לפי הדו"חות התקופתיים של יוניפיי"ל, בנוסף להרוגים ממטענים שהוזכרו לעיל, לגביהם ידועה זהותם של מניחי המטענים, לפחות עוד 15 אזרחים לבנונים, בהם שבעה ילדים, נהרגו ממטענים שלא שהתאפשר לקבוע בוודאות מי מהצדדים הלוחמים הניח אותם.

פצצות זרחן

הזרחן הוא סוג של תחמושת הצתה, והוא ניצת מעצמו במגע עם האוויר. הסוג הנפוץ ביותר הוא הזרחן הלבן. השימוש המרכזי של תחמושת זרחן הוא מיסוך, באמצעות העשן שהוא מייצר, וכן תאורה וסימון יעדים. תחמושת זו נפוצה ברחבי העולם בצורת כדורים, פגזים ורימונים. אולם מלבד מיסוך וסימון, הזרחן הלבן משמש לעיתים גם כתחמושת נגד אדם. הנזק מכך עלול להיות הרסני, שכן בנוסף לתכונות המרעילות של העשן, חלקים בוערים עלולים להידבק לעור או לבגדים ולגרום לכוויות חמורות. ¹⁹²

דיני המלחמה אוסרים שימוש בזרחן כנגד אזרחים או מטרות אזרחיות. כמו כן, על אף ששימוש כנגד מטרות צבאיות איננו אסור כשלעצמו, דיני המלחמה מגבילים את השימוש בו אם יש חשש סביר כי אזרחים ייפגעו במהלך ירי של זרחן. ¹⁹³

ארגון HRW חקר בקפדנות שלושה מקרים בהם נפגעו אזרחים לבנונים מזרחן במהלך מבצע "דין וחשבון". ¹⁹⁴ בין הראיות הרבות, שנבחנו על-ידי המומחים הצבאיים מטעם הארגון, היו תרמילי תחמושת, כיתובים המצביעים על תכולת זרחן, עדויות של אזרחים שנפגעו ושל עדי ראייה ודו"חות רפואיים מבתי חולים בהם טופלו הנפגעים. מסקנת המומחים היתה כי כוחות צה"ל ירו פגזים שהכילו זרחן או חומר מצית דומה, גרמו לכוויות בדרגות שונות אצל אזרחים, ולמותם של שני ילדים. המומחים לא יכלו לקבוע אם הפגזים נורו על-מנת לפגוע או למטרות מיסוך ותאורה.

דיווחים על שימוש בזרחן על-ידי צה"ל הופיעו גם בתקשורת הישראלית והלבנונית. ב-27 באוקטובר 1998, פירסם עיתון הארץ ידיעה, לפיה שני אזרחים לבנונים, בני 26 ו-16, "נפצעו מהתפוצצות פצצת זרחן ישראלית לא הרחק מגבול רצועת הביטחון שבדרום לבנון." ועדת המעקב אחר הבנות "ענבי זעם" קיבלה בפברואר 1999 תלונה של ממשלת לבנון אודות תקיפה ישראלית על הכפר מגידל סלים:

191. זהותה של החיילת שמורה **בצלם**. הדברים נמסרו באמצעות שני מכתבים שנשלחו על-ידיה למשרדי **בצלם**, בחודשי יוני-יולי 1999.

Courtney-Green, P.R., *Ammunition for the Land Battle*. London: Brassey's Ltd., 192
1991, pp. 195-6.

193. Protocol (III) on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (1980). פרטוקול זה, עליו ישראל טרם חתמה, הוא חלק מאותה אמנה שהוזכרה לעיל: Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of certain Conventional Weapons (1980)

194. Human Rights Watch, *Civilian Pawns*, op. cit., pp. 118-127.

ועדת מעקב מכירה כי ב-6 בפברואר 1999, בעקבות התקפות שיזמה קבוצה לבנונית חמושה [חיזבאללה או אמל] מעמדות מרוחקות ממגידל סלים, נורו לעבר הכפר שני פגזים בקוטר 120 מ"מ, שאחד מהם הכיל זרחן, על-ידי ישראל או אלה המשתפים עמה פעולה [הכוונה לצד"ל], וגרמו נזק לשני בתים וכוויות חמורות לארבעה אזרחים, מתוכם שלושה ילדים [ההדגשה שלנו].¹⁹⁵

חייל ששירת בשירות מילואים בחיל הים של צה"ל בזמן מבצע "ענבי זעם", מסר בעדותו **לנצלם** על השימוש בפגזי זרחן:

הייתי על ספינה שהפגיזה את כביש החוף בדרום לבנון. המילואים נמשכו מקצת אחרי תחילת המבצע עד סופו. [...] תפקידו של חיל הים היה לעשות מצור על כביש החוף של דרום לבנון. הספינה שהייתי בה עמדה מול החוף, אני לא יודע בדיוק איפה, אולי באזור צידון. בכל מקרה היינו קרובים לחוף, יכולתי לראות אותה. המדיניות הייתה למנוע מאזרחים לעבור בכביש, ואם רואים רכב עובר - לירות לפניו או לידו כדי שלא יוכל לעבור. [...] התחמושת מסודרת בשרשרת שמשולבים בה פגזים רגילים ופגזי זרחן, ביחס של פגז זרחן אחד לשני פגזים רגילים, משהו כזה. זו התחמושת הרגילה בספינות כאלה. על פגזי הזרחן כתוב "עשן נפיץ" זה הכינוי לזרחן. כולם שם יודעים את זה.¹⁹⁶

פגזי פלאשט

פגז פלאשט הוא סוג של תחמושת נגד אדם הנורית בדרך כלל מטנקים. הפגז מתפוצץ באוויר ומשחרר למעלה מעשרת אלפים מסמרי פלדה באורך 3.75 סנטימטר, המתפזרים בצורת קשת ברוחב מקסימלי של עד 90 מטר. היתרון העיקרי של הפלאשט על פני תחמושת אחרת, הוא יכולתו לחדור צמחייה צפופה במהירות גבוהה, ולפגוע במספר רב יחסית של חיילי אויב. צה"ל משתמש בדרום לבנון בפגזים מסוג זה, ובאמצעותם גרם למותם ולפציעתם של עשרות אזרחים לבנונים. רופאים לבנונים שטיפלו בנפגעים מהפלאשט, עמדו על האפקט ההרסני של המסמרים בתוך הגוף, אשר עקב הסחרור שתופשים, "פועלים בדומה למקדחה".¹⁹⁷

יש לציין כי דיני המלחמה לא אוסרים או מגבילים באופן מפורש את השימוש בפגזי פלאשט. יחד עם זאת, טווח ההרג הגדול של תחמושת זו, כפי שהוכח בלבנון, עלול לגרום להרג של אזרחים רבים. מסיבה זו, השימוש בו, במיוחד באזרחים מאוכלסים, מהווה צורה של ירי ללא הבחנה, אשר אסור במפורש על-ידי דיני המלחמה.

195. הודעת יו"ר ועדת המעקב, לאחר התכנסות הוועדה ב-11-12 בפברואר 1999 במטה יוניפי"ל בנקורה.

196. שמו של החייל שמור **בבצלם**. העדות נגבתה על-ידי נהג קדמן בתל-אביב, ב-18.3.99.

197. Human Rights Watch, *Civilian Pawns*, op. cit., p. 127.

ביולי 1995, נהרגו שתי ילדות בנות שש ו-11 מהעיירה נבטייה אל-פווקה, מפגז פלאשט שירה טנק של צה"ל מעמדה ברכס עלי טאהר. ראש הממשלה דאז, יצחק רבין, הודה כי הירי היה טעות אנוש "שלא היתה צריכה לקרות."¹⁹⁸

כוח יוניפי"ל ספג גם הוא כמה אבדות בנפש מפגזי פלאשט. אחד מקציני יוניפי"ל, שביקש להישאר בעילום שם, מסר בחודש ספטמבר האחרון לסוכנות הידיעות AFP, כי צה"ל ממשיך לירות מדי פעם פגזי פלאשט, למרות שאזרחים רבים נהרגו מתחמושת זו בעבר.¹⁹⁹

198. אלוף, בן, "רבין ידון היום עם רוס בדרכים לשיפור ההבנות ממבצע דין וחשבון", הארץ, 10.7.95. בשלב ראשון דווח בטעות באמצעי התקשורת כי צה"ל ירה באירוע זה פצצת מצר. פצצה זו דומה לפלאשט בכך שגם היא מתפוצצת באוויר, אלא שבמקום לשחרר מסמרים היא משחררת פצצות קטנות שמתפזרות בשטח. למרות ידיעות על-כך, אין ראיות לכך שצה"ל השתמש בפצצות מצר בלחימה בלבנון.

199. Saqlawi, Jihad, "Felchette shell wreak havoc on Lebanese civilians", AFP, 10.9.99.

הרוגים

מסוף יולי 1993 (תחילת מבצע "דין וחשבון") ועד סוף נובמבר 1999
נהרגו על-ידי צה"ל וצד"ל:²⁰⁰

לפחות 355 אזרחים לבנונים

בין יוני 1985 (הקמת "רצועת הביטחון") ועד סוף נובמבר 1999 נהרגו על-ידי
הקבוצות הלוחמות נגד ישראל בלבנון:²⁰¹

9 אזרחים ישראלים

מסוף אפריל 1996 (סיום "ענבי זעם") ועד סוף נובמבר 1999 נהרגו על-ידי הקבוצה
הלוחמת נגד ישראל בלבנון:²⁰²

לפחות 25 אזרחים לבנונים

בין יוני 1985 (הקמת "רצועת הביטחון") ועד סוף נובמבר 1999 נהרגו בלבנון:²⁰³

244 חיילי צה"ל

410 חיילי צד"ל

בין ינואר 1996 ועד מאי 1999 נהרגו בלבנון:²⁰⁴

121 לוחמי חיזבאללה

בין מארס 1978 (הקמת יוניפי"ל) ועד נובמבר 1999 נהרגו על-ידי הצדדים
הלוחמים בדרום לבנון:²⁰⁵

228 חיילי יוניפי"ל

200. הנתונים לגבי מבצע "דין וחשבון" ומבצע "ענבי זעם", נלקחו מדו"חות אמנסטי ו-HRW שהוזכרו לעיל. הנתונים לגבי הרוגים בין המבצעים, ולגבי שלוש השנים האחרונות הופקו **בבצלם** על בסיס דו"חות יוניפי"ל, דו"חות "ועדת המעקב אחר יישום הבנות ענבי זעם", והעיתונות הישראלית. לא ניתן היה להשיג נתונים מהימנים בקטגוריה זו מלפני מבצע "דין וחשבון".
201. הנתונים עד ספטמבר 1997 לקוחים ממשרד הביטחון הישראלי, ראו ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון", שם, ע' 22. הנתונים מאז ועד היום הופקו **בבצלם**.
202. עד ה-15.7.99 הנתונים לקוחים מהדו"חות התקופתיים של יוניפי"ל. הנתונים מאז תאריך זה הופקו **בבצלם**.
203. לא כולל את אסון המסוקים בפברואר 1997. מספר החיילים ההרוגים עד ספטמבר 1997 לקוח מנתוני משרד הביטחון, ראו ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון", שם, ע' 23. הנתונים מאותו תאריך ועד היום לקוחים מהאתר הרשמי של צה"ל: <http://www.idf.il>.
204. הנתונים לקוחים מאתר האינטרנט של החיזבאללה (http://www.moqawama.org/pag2/f_martyrs.htm) יש להתייחס אל נתון זה כאל הערכה בלבד. לא ניתן היה להשיג נתונים לגבי מספר ההרוגים של המיליציות האחרות הלוחמות נגד ישראל.
205. הנתון לקוח מאתר יוניפי"ל: <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unifil.htm>

סיכום

שלוש טענות עיקריות הועלו לאורך דו"ח זה. ראשית, מדינת ישראל, כמדינה הכובשת בדרום לבנון, נושאת באחריות כוללת לשמירה על זכויות האדם באזור, וחיבת לנקוט בפעולות הדרושות לשם הבטחת קיומן, ולשם העמדה לדין והענשה של מי שאחראי להפרתן. שנית, העובדה שחלק גדול מההפרות של זכויות האדם, מבוצעות בפועל על-ידי אנשי צד"ל, אינה מפחיתה כהוא-זה מאחריותה של ישראל, שכן למעשה, כפוף צד"ל במידה מכרעת לסמכותה של ממשלת ישראל. שלישית, ישראל נושאת באחריות לחייהם ולשלומם של אזרחים הנמצאים באזורים אותה היא מפציצה ומפגיזה במהלך התקפות צבאיות, ומחייבת ליישם את דיני המלחמה ולהעמיד לדין את האחראים להפרתם.

מדינת ישראל מפירה באופן בוטה וממושך את זכויות האדם הבסיסיות ביותר של אזרחי לבנון. פגיעות אלו, בין אם נעשו על-ידי ישראל ישירות ובין אם באמצעות צד"ל, מהוות פשעי מלחמה לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי. ההפרות העיקריות עליהן הצבענו כאן הן:

- החזקת אנשים בכלא אל-חיאם, במשך תקופות ארוכות מחוץ לכל מסגרת משפטית, תוך הפעלת עינויים קשים כאמצעי חקירה נגדם;
- חטיפת אנשים והחזקתם במעמד של בני-ערובה בבתי-כלא בישראל;
- גירושם או העברתם הכפויה של תושבי האזור הכבוש בדרום לבנון;
- הטלת הגבלות שרירותיות על חופש התנועה;
- גיוס כפוי של תושבים, לרבות קטינים, לשורות צד"ל ומנגנון הביטחון שלו;
- ביצוע ירי ללא הבחנה, ובניגוד לדיני המלחמה, במהלך התקפות צבאיות, שהביאו להריגתם של מאות אזרחים;
- הרג בלתי מוצדק של אזרחים כתוצאה משימוש בכלי נשק האסורים על-פי דיני המלחמה.

חיזבאללה, אמל, והמיליציות האחרות הלוחמות נגד ישראל, מפירות גם הן את דיני המלחמה ופוגעות בזכויות האדם של אזרחי ישראל ודרום לבנון על-ידי ירי ללא הבחנה ועל-ידי הנחת מטעני נפץ.

ממשלת ישראל מתנערת בעקביות ולאורך השנים מאחריותה על הפרות אלו של זכויות האדם. טענות כמו "לישראל אין שליטה אפקטיבית בדרום לבנון", "ישראל איננה אחראית על מעשי צד"ל" או "מדובר בדברי תעמולה מטעם גורמים לבנונים עוינים" (ראו תגובת משרד הביטחון, נספח 2), מועלות לעיתים קרובות על-ידי רשויות ישראל כאמצעי להתחמק מאחריות. דו"ח זה הראה כי טענות אלו אינן עומדות במבחן המציאות.

המלצות

בצלם קורא לממשלת ישראל:

בנוגע לכלא אל-חיאם

- לשחרר לאלתר כל עציר המוחזק בכלא זה, אלא אם קיימות נגדו ראיות על עבירות פליליות שהוא עבר. אם ישנן ראיות כאלה, יש להגיש נגדו כתב אישום ללא דיחוי, לאפשר לו להיפגש עם עורך-דין לפי בחירתו, ולערוך לו הליך משפטי הוגן.
- להפסיק לאלתר את השימוש בעינויים, מכל סוג שהוא, המופעלים כנגד עצירי אל-חיאם.
- לשפר את תנאי הכליאה כך שיעמדו בסטנדרטים המינימליים שקבע האו"ם לטיפול באסירים.
- לאפשר לרופאים עצמאיים, לנציגים מטעם ארגוני זכויות אדם, לעיתונאים ולגורמים רלוונטיים אחרים לערוך ביקורים תקופתיים מקיפים בתוך הכלא.

בנוגע ללבנונים המוחזקים בישראל

- לשחרר לאלתר את כל הלבנונים המוחזקים בישראל במעמד של בני-ערובה.

בנוגע למדיניות הגירושים וההגבלות על חופש התנועה

- לאסור באופן חד משמעי על כל הכוחות הפועלים מטעם ישראל, לבצע פעולות המכוונות, במישרין או בעקיפין, לגירושם או להעברתם הכפויה של תושבים מהאזור הכבוש בדרום לבנון.
- לאפשר לכל אזרח לבנוני שגורש בעבר מהאזור הכבוש, לחזור לביתו ולקבל בחזרה את רכושו, ללא חשש מהטרדה או לחץ כלשהם מצד צד"ל, צה"ל או כל גורם אחר. במקביל, יש לאפשר לנציגי ארגוני זכויות אדם לעקוב ולתעד את חזרתו של מי שיבחר לעשות כך.
- לאסור על כל הכוחות הפועלים מטעם ישראל, לנקוט בצורה כלשהי של עונש קולקטיבי או של הפחדה כלפי תושבי האזור, לרבות גירושים, מעצרים, איומים, הטלת סגרים על כפרים וכדומה.
- לתקן את הנהלים הקיימים כיום לגבי כניסה לאזור הכבוש ויציאה ממנו, על-מנת להבטיח שלא יישלל חופש התנועה מתושבי האזור באופן שרירותי.

בנוגע לגיוס תושבי האזור לשורות צד"ל ולשיתוף פעולה עמו

- לאסור על ראשי צד"ל לגייס תושבים מהאזור הכבוש לשורותיו, באופן כפוי או באמצעות הטרדה ואיומים.
- לאסור על ראשי צד"ל לגייס קטינים מתחת לגיל 18 לשורותיו, גם אם הדבר נעשה בהסכמה.
- לאסור על כל הכוחות הפועלים מטעם ישראל, להפעיל לחץ על תושבים, במטרה שישתפו עימם פעולה או ימסרו להם מידע.

בנוגע להפצות והפגזות

- להורות באופן חד משמעי לכוחות צה"ל וצד"ל להימנע מלבצע ירי ללא הבחנה כלפי אזורים מאוכלסים, גם כאשר זה נעשה כתגובה על פגיעה באזרחי ישראל או בחיילי צה"ל. באותם מקרים לגביהם ישנו ספק אם מטרה אזרחית משמשת למטרות צבאיות, יש להניח כי מדובר במטרה אזרחית, החסינה מפני התקפה על-פי דיני המלחמה. כמו כן יש להבטיח כי לפני ביצוע ירי יינקטו אמצעי הזהירות הדרושים על-מנת למנוע, או לפחות להקטין ככל שניתן, פגיעה באזרחים.
- לאסור על כוחות צה"ל וצד"ל את השימוש במטעני צד, בפצצות זרחן ובפגזי פלאשט.
- לכונן ועדת חקירה עצמאית שתחקור כל אירוע בו נפגעו אזרחים כתוצאה מירי שלכאורה בוצע בניגוד לדיני המלחמה. ועדה זו תהיה מוסמכת, אם תימצא הצדקה לכך, להמליץ גם על העמדה לדין של האחראים על הרג אזרחים בניגוד לדיני המלחמה.
- לחתום ולאשרר את הפרוטוקול הראשון לאמנות ג'נובה.

יחידת השטח לבנון
וינהל האזור הי

תאריך: 10/10/73

אל מפקד מעב

הכרז: אישור מעבר - מ"מ - חד פעמי/רב פעמי

- הנני מאשר מעבר למו...
שם: ...
שנת לידה: ...
הגור: ...
- תוקף האישור עד לתאריך: ...
נלוש רק ילדים עד גיל 15 בלבד

סל	שם המשפחה	גיל	סין	סל	שם המשפחה	גיל	סין
1				2			
2				3			
3							

פרטי המסר:

תפקיד: ...
דרגה: ...
שם ומשפחה: ...

הערה: למחוק את החותמת

מסמך גרומט

קבי"א טבת תצביח

10/10/73

יחידת הקישור ללבנון
הסיוע האזרחי

وحدة الارتباط للبنان
المشورون المدنية

רשיון מס' 199/012

דזרה לבאדע מנטלע:

תשריח דגול ופרוץ למנטלע הצראם האמני למבאדע לעבד

מן פריוק ממוסר:

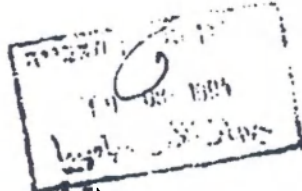
יטמח למסדר הצראם ממוסר אה מן סאן הצראם

רמס האטל: הצראם ממוסר מידע סנד: 1978. מלאן הרואדע: הצראם

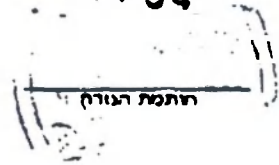
מאדגול ופרוץ למנטלע הצראם למלאני ובלמכס

מן פריוק ממוסר:
אסא 10 הארואדא ממוסר למלאני

האם	העמר
1- /	1- /
2- /	2- /
3- /	3- /
4- /	4- /

מדה חנה התשריח מן טארעך 17 8 94 ולפאדע טארעך 17 11 94

מדינת ישראל
משרד הפנים
רשיון מס' 5044605
קולא הצראם

מדינת ישראל

דובר משרד הבטחון

יז' טבת, תש"ס
26 דצמבר, 1999
אטח/ 8115
אינפו/ 5098
טלפון: 03-6975546
פקס': 03-6977285

לכבוד
יחזקאל ליין
"בצלם"
רח' עמק רפאים 43
ירושלים 93141

א.נ. הנדון: דו"ח בצלם

פנייתך מתאריך 13.12.99

בהמשך לפנייתך בנדון, להלן התיחסות מערכת הבטחון.

1. קראנו את דו"ח "בצלם" על "הפרת זכויות האדם של אזרחי לבנון בידי ישראל.. הדו"ח שזור אי דיוקים, חצאי אמיתות וטיעונים חד-צדדיים המועלים מעת לעת ע"י מנגנוני התעמולה של הממשל הלבנוני, ה"חיזבאללה" וגורמם אחרים העוינים לישראל. אין בדעתנו להתווכח עם הפרטים הרבים המופיעים ב-67 עמודי הדו"ח, מה גם שחלק מהדברים המוזכרים בדו"ח מצאו ביטויים בעתירות ובתשובות המדינה התלויים ועומדים בבג"צ, אלא להצביע על מספר היבטים עקרוניים.
2. ישראל אינה מנהלת מלחמה נגד "קבוצות מזוינות שונות" כפי שנאמר במבוא לדו"ח אלא מתגוננת מאז שנות השישים מפני איום הטרור בלבנון על בסיס זכותה להגנה עצמית המוגדרת בחוק הבינלאומי. המלחמה היום יומית שמנהלת ישראל בלבנון הנה מלחמה צודקת, אשר נכפית עליה ע"י מדינות כמו סוריה ואיראן העושות שימוש ב"נשק הטרור" ככלי לקידום יעדיהם המדיניים.
3. "הסבל והעוול" שנגרם לאזרחי לבנון, כנאמר בדו"ח "בצלם", נובעים מהסיבה הבסיסית שארגוני הטרור למיניהם, הפלסטינים והלבנונים, בחרו את דרום לבנון כזירת פעילותם נגד ישראל, מיקמו חלקים נרחבים משתייתם הצבאית בקרב ריכוזי אוכלוסיה לבנוניים, ומשם הם מנהלים לחימתם. כפועל יוצא מכך, האוכלוסיה האזרחית, הלבנונית כמו גם הישראלית (ממנה מתעלם דו"ח "בצלם"), מוצאת עצמה לא אחת לכודה בין הצדדים היריבים, ונפגעת כתוצאה מהלחימה היום יומית המתנהלת בדרום לבנון.
4. זאת ועוד, ראוי לציין כי פגיעות רבות בתושבי דרום לבנון הינן תולדה של פעילות ה"חיזבאללה" וארגונים לבנוניים אחרים (הפגזות מתוך כפרים, הפגזות לעבר ריכוזי אוכלוסיה, הנחת מטענים בקרב ריכוזי אוכלוסיה ופגיעה באזרחים כתוצאה מכך). ישראל היא זאת המעלה את עניינם של אותם תושבים לבנוניים בפני "ועדת המעקב" אחר הבנות "ענבי זעם".

5. על רקע האמור לעיל יש להדגיש כי צה"ל אינו "צבא כובש" ב"אזור הבטחון", אין הוא מנסה להשליט ולהטיל על האוכלוסיה ממשל צבאי או משטר של "כיבוש" ולפיכך אין מקום להציג את פעולתו כ"כיבוש צבאי". צה"ל הנהנה מתמיכת מרבית תושבי "אזור הבטחון". ישראל מצידה מעניקה להם סיוע הומניטרי ומאפשרת לתושבים לקיים, למרות הלחימה, רמת חיים העולה על זו של שכניהם שמצפון ל"אזור הבטחון".
6. בניגוד למה שעלול להשתמע מדו"ח ב"צלם" אין בדרום לבנון שום נסיון של "השתקה והסתרה". אותן תופעות שהדו"ח מכנה "הפרת זכויות האדם" מקבלות באופן שוטף כיסוי נרחב בתקשורת הלבנונית ומוצגות בצורה מסולפת ע"י מנגנוני התעמולה של ה"חזבאללה" והממשל הלבנוני. בהקשר לכך, יש לדעת, כי במקביל לחימה הצבאית מתנהלת גם יום יום לחימה פסיכולוגית והסברתית במגמה להשפיע על תודעת הקהל הלבנונית והישראלית. לפיכך, יש לבדוק בשבע עיניים את הידיעות המגיעות מהתקשורת הלבנונית (או מארגוני זכויות בינלאומיים האדם הניזונים מגורמים לבנונים שונים).
7. לארגון ב"צלם" אין כלים מתאימים לבדוק את התלונות על הפרות זכויות האדם בדרום לבנון. הקובלנות על פגיעה באזרחים, לבנוניים וישראלים, מועלות ע"י נציגיהן השרמיים של ישראל ולבנון, ונדונות ב"ועדת המעקב". ל"ועדת המעקב", גוף שהוקם בראש ובראשונה על מנת להגן על האזרחים משני צידי הגבול, יש את הכלים המתאימים לבדוק באופן פרטני כל תלונה ולהחליט האם היא מוצדקת או לא. פעילות הועדה מתקיימת באופן שוטף מזה למעלה משלוש שנים, לשביעות רצונן של כל החברות בה. ראוי לציין כי פעילות הועדה אכן תרמה להפחתת הפגיעה באזרחים, משני עברי הגבול.
8. באשר למתקן המעצר אל-חיים: מתקן זה נמצא באחריות צד"ל. עצורים בו לבנונים המעורבים בפעולות טרור או חתרנות כנגד צד"ל ולעיתים גם נגד צה"ל. הממשל הלבנוני אינו מוכן להעמיד למשפט עצורים אלו באשר הוא תומך ומגנה את ה"חזבאללה" ושאר ארגוני הטרור. מתקן אל-חיים נמצא בפיקוח שוטף של "הצלב האדום", מותירים בו ביקורי משפחות, ומתקיים קשר, ודיאלוג שוטף בין ה"צלב האדום" לבין צד"ל.
9. פרקליטות המדינה טוענת, ומנסה להוכיח בתשובתיה המפורטות לעתירות בעניין אל-חיים התלויות ועומדות בבג"צ, כי פעילות צה"ל ב"אזור הבטחון" אינו "כיבוש" אלא פעילות צבאית שמבצע צה"ל, המגנה את צד"ל, ב"אזור הבטחון". תשובת המדינה המפורטת מבוססת על מגוון עובדות (המופיעות בתשובה שהועברה לבג"צ) ועל מדיניות ממשלת ישראל מאז ה-14 בנואר 1985 ויש בה כדי להשיב על טענות עובדתיות רבות העולות גם בדו"ח "בצלם".
10. לכך יש להוסיף כי בימים אלה ממש ניצבת מדיניות ישראל בלבנון בפני סיכוי לשינוי דרמטי לכשיחתמו הסכמי שלום בין ישראל לבין סוריה ולבנון. שינוי זה הוא גם שיפתור את מצוקות האזרחים משני עברי הגבול.

בב"כ
דן זינגר
דובר משרד הבטחון

פרסומי בצלם

דו"חות מקיפים

פועלי ציון: הפרת זכויות האדם של עובדי השטחים בישראל ובהתנחלויות.	ספטמבר 1999
עינויים כשיגרה: שיטות החקירה של השב"כ.	פברואר 1998
שבויים של שלום: מעצר מינהלי במהלך תהליך אוסלו.	מאי 1997
ההתנחלות בשטחים כהפרת זכויות אדם: היבטים משפטיים עקרוניים.	מארס 1997
אין דין ואין דיין: ענישה ללא משפט, חטיפה, מעצר בלתי-חוקי ועינויים של פלסטינים תושבי הגדה המערבית בידי מנגנון הביטחון המסכל הפלסטיני.	אוגוסט 1995
מדיניות של אפליה: הפקעת קרקעות, תכנון ובנייה במזרח ירושלים.	מאי 1995
אכיפת החוק על אזרחים ישראלים בשטחים.	מארס 1994
משתפי הפעולה בשטחים בתקופת האינתיפאדה: הפרות ופגיעות בזכויות האדם.	ינואר 1994
דו"ח דו-שנתי 1992-1993: הפרות זכויות האדם בשטחים.	1994
גירוש פלסטינים מהשטחים והגירוש ההמוני בדצמבר 1992.	יוני 1993
עצורים בלא משפט: מעצרים מנהליים בשטחים מתחילת האינתיפאדה.	אוקטובר 1992
פעילות היחידות המיוחדות בשטחים.	מאי 1992
חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה (דו"ח מעקב).	מארס 1992
דו"ח דו-שנתי 1991-1990: הפרות זכויות האדם בשטחים.	1992
חקירת פלסטינים בתקופת האינתיפאדה: התעללות, "לחץ פיסי מתון", או עינויים?	מארס 1991
ענישה קולקטיבית בגדה המערבית ורצועת עזה והביקורת השיפוטית עליה.	מארס 1991
פתיחה באש על-ידי כוחות הביטחון בשטחים.	יולי 1990
מערכת המיסוי בגדה המערבית וברצועת עזה.	פברואר 1990
דו"ח שנתי 1989: הפרות זכויות האדם בשטחים.	דצמבר 1989
מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית.	נובמבר 1989
הריסות ואטימות בתים כאמצעי ענישה בגדה המערבית וברצועת עזה בתקופת האינתיפאדה.	ספטמבר 1989

דפי מידע

- יוני 1999 במורד הסיפוח: הפרת זכויות אדם כתוצאה מהקמת התנחלות מעלה אדומים והרחבתה.
- מאי 1999 אוסלו: לפני ואחרי - מצב זכויות אדם בשטחים.
- דצמבר 1998 מוות ידוע מראש: ירי כדורי "גומי" לפיזור הפגנות בשטחים.
- ספטמבר 1998 מי מריבה: אחריותה של ישראל למצוקת המים בשטחים.
- מאי 1998 הפרד ומשול: האיסור על מעבר בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית.
- ינואר 1998 1987 - 1997: עשור של הפרות זכויות אדם.
- ספטמבר 1997 הורסים שלום: מדיניות ההריסה ההמונית של בתי פלסטינים בגדה המערבית.
- אוגוסט 1997 ברוטאליות לשמה: ממשיכים להכות: הכאות והתעללויות של פלסטינים בידי אנשי מג"ב ושוטרים בחודשים מאי-אוגוסט 1997.
- דצמבר 1996 הטרדה מינית בשם החוק: אלימות והשפלה במהלך חיפושים בבתי פלסטינים בחברון.
- ספטמבר 1996 מכת מדינה: הכאות, התעללויות והשפלות של פלסטינים בידי אנשי משטרה ומג"ב בחודשים יוני-יולי 1996.
- אפריל 1996 ללא גבולות: פגיעה בזכויות אדם בצל הסגר.
- ספטמבר 1995 דו קיום בלתי אפשרי: זכויות האדם בחברון מאז הטבח במערת המכפלה.
- יולי 1995 מקרי מוות ופציעה כתוצאה מהתפוצצות שיירי תחמושת.
- נובמבר 1994 עינויים בחקירה: עדויות נחקרים פלסטינים, עדויות חוקרים.
- ספטמבר 1994 "טרטורים" ביורוקרטיים, הטרדה והתעמרות במהלך פעילות מבצעית בגדה המערבית בשנה הראשונה להסכם העקרונות.
- פברואר 1994 ירי לעבר כלי-רכב בשטחים על-ידי כוחות הביטחון.
- יוני 1993 הריגת ילדים פלסטינים והוראות הפתיחה באש.
- מאי 1993 הריסת בתים במהלך פעולות כנגד מבוקשים.
- אפריל 1993 הסגר על הגדה המערבית ורצועת עזה - פגיעות ישירות ונלוות בתושבי השטחים.
- ינואר 1992 הגבלות על זכות ההפגנה והמחאה בשטחים.
- ספטמבר-אוקטובר 1991 חידוש גירושם של נשים וילדים מהשטחים בשל "שהייה בלתי חוקית.
- אוגוסט 1991 תלונות על הפרת זכויות האדם בשטחים - פעילות "המוקד להגנת הפרט".

מוותו של הנער מחמוד עליאן התעמרות פקיד מס הכנסה ולחץ על משפחות מבוקשים.	יוני 1991
זכויות האדם בשטחים בתקופת מלחמת המפרץ.	ינואר-פברואר 1991
הריסות ואטימות בתים כאמצעי ענישה - דו"ח מעקב.	נובמבר 1990
איבוד עשתונות: אירועי הר-הבית - תחקיר ראשוני (דו"ח מיוחד)	אוקטובר 1990
סגירת בתי-ספר ופגיעות אחרות במערכת החינוך בשטחים.	ספטמבר-אוקטובר 1990
הגבלות על בניה למגורים בגדה המערבית.	אוגוסט 1990
אלימות כלפי קטינים במעצר משטרתית.	יוני-יולי 1990
מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית: דו"ח מעקב.	מאי 1990
עמדות צה"ל בבתים פרטיים, נורים שפיל בכפר עאבוד, ומעקב אחר חקירת מצי"ח.	אפריל 1990
הצנזורה על העיתונות הפלסטינית.	פברואר-מארס 1990
מקרי מוות ופציעה של ילדים.	ינואר 1990
משפטי חיילים והגבלות על יציאה לחו"ל.	נובמבר 1989
על סופרים וספרים אסורים.	אוקטובר 1989
חקירת מקרי מוות, מעצרים מינהליים.	ספטמבר 1989
מתקני כליאה.	אוגוסט 1989
חקירת מקרי מוות, מתנחלים, גירושים.	יולי 1989
קלועי פלסטיק, עוצר, פגיעות של מתנחלים, הריסות בתים.	יוני 1989
נתונים, החמת תעודות-זהות, חקירת מקרי מוות.	מאי 1989

דו"חות מקרה

אימון קטלני: הריגתו של מוחמד אל-חילו על-ידי מסתערבים בחיזמה (דו"ח מקרה 8).	מארס 1997
משחקים באש בהר הבית: שימוש בכוח מופרז וקטלני על-ידי משטרת ישראל (דו"ח מקרה 7).	דצמבר 1996
מעצרים וחקירתם של בני הזוג "עלי" מהכפר בני נעים (דו"ח מקרה 6).	יוני 1995
הוצאה להורג במקום: מחנה הפליטים ג'באליא, 28.3.94 דו"ח משותף לארגונים בצלם ועורכי-דין פלסטינים למען זכויות האדם (דו"ח מקרה 5).	אפריל 1994
ירי קטלני וענישה קולקטיבית בעקבות הטבח במערת המכפלה (דו"ח מקרה 4).	מארס 1994

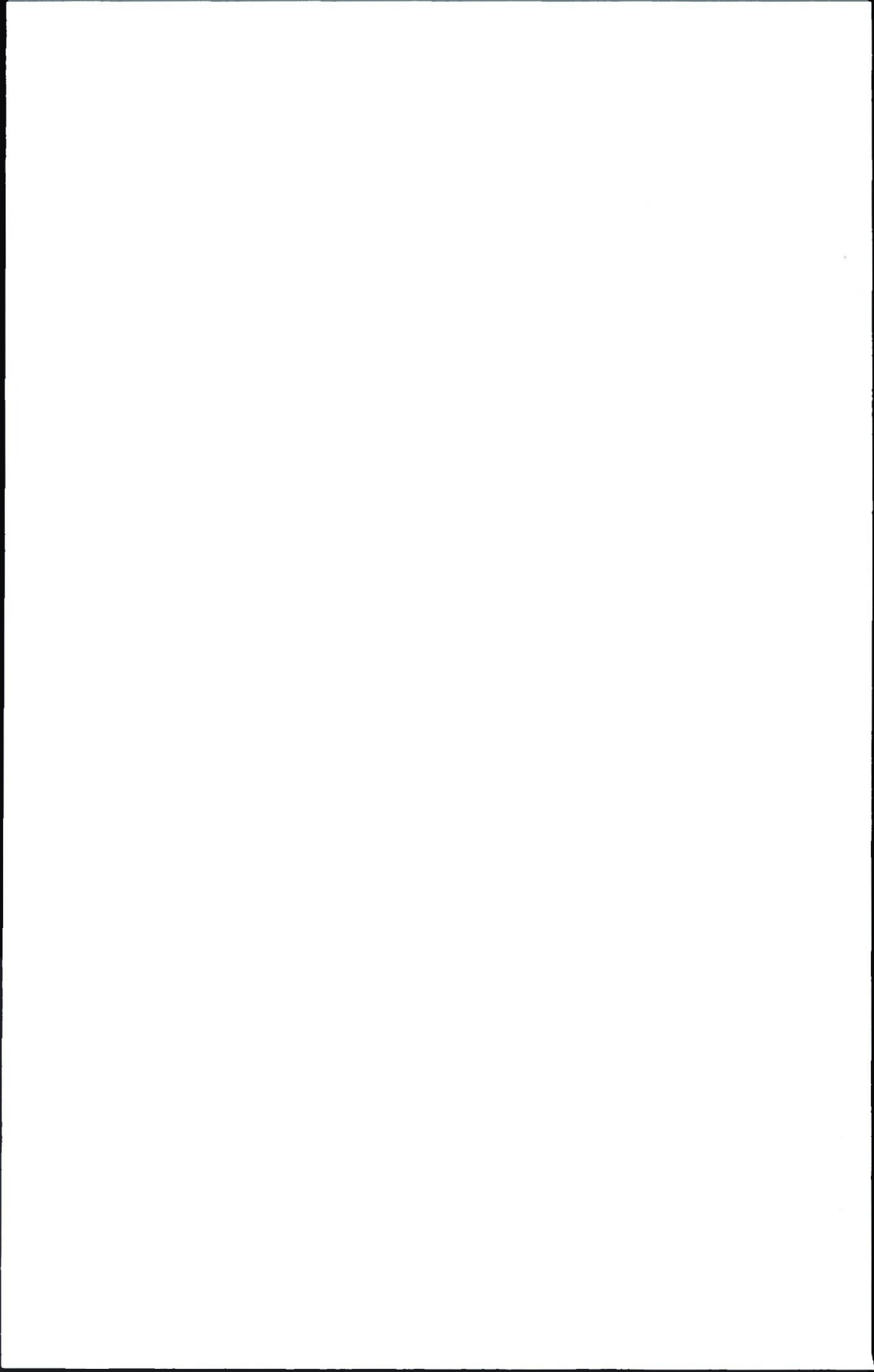
נובמבר 1993	הנוהל החדש" בחקירות השב"כ. המקרה של עבד א-נאסר עובייד (דו"ח מקרה 3).
ינואר 1993	ח'אן יונס, דצמבר 1992 (דו"ח מקרה 2).
ספטמבר 1992	מותו של מוסטפא ברכאת באגן החקירות במיתקן הכליאה בטול-כרם (דו"ח מקרה 1).

דו"חות אחרים

יולי 1999	משפחות שסועות: פירוד משפחות פלסטיניות בשטחים, דו"ח משותף לבצלם ולמוקד להגנת הפרט.
יוני 1999	שותפים לאי צדק: הפרת זכויות אדם על ידי ישראל והרשות הפלסטינית בעקבות הרצח בוואדי קלט. דו"ח משותף לבצלם ול-LAW.
מארס 1999	גופות אסורות, דו"ח משותף לבצלם ולמוקד להגנת הפרט.
ספטמבר 1998	הטרנספר השקט נמשך: שלילת מעמד התושבות וזכויות סוציאליות מתושבי מזרח ירושלים, דו"ח משותף לבצלם ולמוקד להגנת הפרט.
אפריל 1997	הטרנספר השקט: שלילת מעמד התושבות מפלסטינים במזרח ירושלים, דו"ח משותף לבצלם ולהמוקד להגנת הפרט.
ינואר 1997	לגיטימציה לעינויים: החלטות בג"צ בעניין בילביסי, חמדאן ומובארק - מקורות והערות.
דצמבר 1996	זכויות אדם מאז הסכמי אוסלו: תמונת מצב, דו"ח משותף לבצלם ולקבוצה הפלסטינית לפיקוח על זכויות האדם.

פעילות **בצלם** בשנת 1999 מתאפשרת תודות לתרומותיהם של הגופים הבאים:

Christian Aid (UK), DanChurchAid (Denmark),
 Department of Foreign Affairs & Trade & AusAid (Australia),
 EZE (Germany), Ford Foundation (USA), ICCO (Netherlands)
 International Commission of Jurists (Sweden),
 Joyce Mertz-Gilmore Foundation (USA), New Israel Fund (Israel),
 Norwegian Foreign Ministry,
 Federal Department of Foreign Affairs (Switzerland)

בצלם

מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים

02-5610756:079 02-5617271:70
<http://www.btselem.org>

בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, הוקם בפברואר 1989 על-ידי גוף רחב של משפטנים, רופאים, אנשי רוח, עיתונאים וחברי כנסת.

בצלם שם לו למטרה להיאבק נגד הפרות זכויות האדם בשטחים הנתונים תחת כיבוש ישראלי. באמצעות תיעודן והבאתן לידיעת הציבור הרחב וקובעי המדיניות, להילחם בתופעת ההדחקה וההכחשה בחברה הישראלית בנוגע להפרות אלה; ולתרום ליצירת תרבות של זכויות אדם בישראל.

בצלם מקפיד על מהימנות המידע הנמסר מטעמו. מידע כזה מתפרסם רק לאחר תחקירי שטח מעמיקים שעורכים תחקירני המרכז. תוצאות תחקירים אלה נבחנות לאור מסמכים רלוונטיים כמו תעודות רפואיות, נתונים רשמיים של השלטונות, ממצאים של ארגוני זכויות אדם אחרים ועוד.

כארגון ישראלי, מייחד **בצלם** את עיקר מאמציו לניסיון לשנות את מדיניותה של ממשלת ישראל בשטחים שכבשה, להעמידה על חובתה לשמור על זכויות האדם של כל תושביהם ולקיים בקפדנות את הוראות המשפט הבינלאומי. זאת מתוך אמונה כי כיבוד זכויות האדם אינו סותר את בטחונה של ישראל. עם זאת, **בצלם** מתריע גם על הפרות זכויות אדם של גורמים אחרים הפועלים בשטחים אלה, לרבות הרשות הפלסטינית.

למרות שישראל העבירה לרשות הפלסטינית שטחים וסמכויות במסגרת הסכמים שנחתמו עימה, ישראל עדיין מפרה את זכויות האדם של תושבי השטחים. לפיכך עדיין קיים הצורך להתריע על הפרות כאלה. **בצלם**, כארגון זכויות אדם, יתמוך בכל הסדר שיושג בין ישראל לרשות הפלסטינית במסגרת משא ומתן ובהסכמה בין הצדדים, ובלבד שיבטיח את כיבוד זכויות האדם של כל הנוגעים בדבר.

בצלם הוא ארגון עצמאי ובלתי תלוי, הממומן על-ידי תרומות בלבד מקרנות באירופה, צפון אמריקה וישראל, וכן על-ידי תרומות מאנשים פרטיים בישראל ובעולם.